

T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**KÖKTÜRK YAZITLARININ İŞLEVSEL DİZİNİ VE
BAĞLAMLI SÖZLÜĞÜ**

Ramazan KELEPÇE

ŞANLIURFA - 2021

T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**KÖKTÜRK YAZITLARININ İŞLEVSEL DİZİNİ VE
BAĞLAMLI SÖZLÜĞÜ**

Ramazan KELEPÇE

Danışman

Doç. Dr. Ahmet Turan DOĞAN

ŞANLIURFA – 2021

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Ahmet Turan Doğan danışmanlığında, Ramazan Keleş'in hazırladığı "**Köktürk Yazıtlarının İşlevsel Dizini ve Bağlamlı Sözlüğü**" konulu bu çalışma 12/08/2021 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Oybirliğiyle / Oy çokluğu ile

İmza

Danışman	Doç. Dr. Ahmet Turan DOĞAN	.....
Üye	Prof. Dr. Muhammet Fatih ALKAYIŞ	.....
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Osman TÜRK	.....

Bu tezin Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında yapıldığını ve enstitümüz kurallarına göre düzenlendiğini onaylarım.

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Enstitü Müdürü

Bu çalışma: ..... Tarafından Desteklenmiştir.

Proje No : .....

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS
ORJİNALLİK RAPORU ve BEYAN FORMU

Doküman No : HRÜ-KYS-FRM-015
Yayın Tarihi : .../.../20...
Revizyon No :
Revizyon Tarihi :

ÖĞRENCİNİN	
Öğrenci No	195210015
Adı / Soyadı	Ramazan KELEPÇE
Anabilim Dalı/Programı	Türk Dili ve Edebiyatı / Türk Dili ve Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans
Tez Konusu	Köktürk Yazıtlarının İşlevsel Dizini ve Bağlamlı Sözlüğü

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen **Köktürk Yazıtlarının İşlevsel Dizini ve Bağlamlı Sözlüğü** çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 145 sayfalık kısmına ilişkin, 22/07/2021 tarihinde danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 22'dir. Ayrıca Köktürk Yazıtlarının İşlevsel Dizini ve Bağlamlı Sözlüğü çalışması hiçbir blok kopyalama içermemektedir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesini ve Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tezli Yüksek Lisans çalışması Orijinallik Raporu alınması ve kullanılması Uygulama Esaslarını inceledim ve bu Uygulama Esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

26/07/2021
Ramazan KELEPÇE

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 26/07/2021

Doç. Dr. Ahmet Turan DOĞAN

ÖZET
KÖKTÜRK YAZITLARININ İŞLEVSEL DİZİNİ VE BAĞLAMLI SÖZLÜĞÜ

KELEPÇE Ramazan

Yüksek Lisans Tezi

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ahmet Turan DOĞAN

Ağustos, 2021, 154 sayfa

Yaşamsal bir öneme sahip olan dil, tarihten günümüze kadar olan süreçte insanoğlunun sosyal, siyasi, ekonomik, bilimsel gibi özelliklerini derinden etkileyen önemli bir varlıktır. Dil, birey ve toplumların geçmişteki başarı, eylem, gelenek, görenek ve düşüncelerini tüm ayrıntılarıyla belgeli bir şekilde sunmasıyla tarihsel; var olanı farklı açılardan ele alıp geleceğe aktarmasıyla da güncel olan mükemmel bir mekanizmadır.

Bu çalışmada Tunyukuk, Köl Tigin, Bilge Kağan yazıtlarının işlevsel dizini ve bağlamli sözlüğü oluşturulmuştur. Çalışmamız; Köktürkler, Anlambilim, Sözlükbilim, İşlevsel Dizin ve Bağlamli Sözlük bölümlerinden oluşmaktadır. Köktürkler bölümünde, Köktürkler ve onların siyasi, askeri, ekonomik gibi yaşamsal özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Tunyukuk, Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtları ile ilgili kısaca bilgi sunulmuştur. Bu bölümünün sonunda ise Köktürkçe ile ilgili genel bilgilere değinilmiştir. İkinci bölümde anlambilim konusu ele alınmıştır. Anlambilim bölümü dokuz alt başlıktan oluşmaktadır. Söz konusu başlıklar altında anlam, anlam değışmeleri, anlambilimin tarihi, duygu değeri, temel anlam, yan anlam, zıt anlam ve bağlam gibi başlıklar ele alınıp incelenmiştir.

Üçüncü bölümde sözlük ve dizin konuları ele alınmıştır. Bu bölüm beş alt başlıktan oluşmaktadır. Burada dünyadaki ilk sözlüğün oluşumu ile ilgi genel bilgiler verilmiştir. Ayrıca Türkçede Dîvânu Lugâtî't-Türk ile başlayıp Cumhuriyet dönemi ve Dil Devrimiyle gelişip Türkçe Sözlükle sürdürülen sözlük geleneği ele alınmıştır. Tezin dördüncü bölümünde ise çalışmanın asıl kısmını oluşturan Köktürk Yazıtlarının işlevsel dizini ve bağlamli sözlüğü yer almaktadır. İşlevsel dizin ve bağlamli sözlük çalışmasıyla Köktürk yazıtlarında yazılan tarihsel olgu ve olaylar gözden geçirilmiştir.

Yazıtlarda yer alan sözcük ve söz öbekleri bağlam çerçevesinde yeniden ele alınmış ve bir sözcüğün bağlamına dikkat edilerek kullanılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu sebeple, söz konusu çalışmada Türkçenin ilk yazılı belgelerinden Köktürk Yazıtları içerisindeki Tunyukuk, Köl Tigin, Bilge Kağan yazıtları, işlevsel dizin ve bağlamlı sözlük çalışması çerçevesinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Köktürkler, yazıtlar, anlam, sözlük, bağlam.

ABSTRACT
Functional Indexs and Contextual Dictionary of the Köktürk Inscriptions

KELEPÇE Ramazan

Master's Thesis

Department of Turkish Language and Literature

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Ahmet Turan DOĞAN

Ağustos, 2021, 154 pages

Language which has vital importance is an important entity that deeply affects the social, political, economic, and scientific features of human beings in the process from history to the present. Language is historical by presenting the success, actions, traditions, customs, and thoughts of individuals and societies in all details in a documented way; it is an excellent mechanism that is updated as it handles the existing from different angles and transfers it to the future.

In this study, the functional index and contextual dictionary of the Tunyukuk, Köl Tigin, Bilge Kagan inscriptions are created. Our work consists of Kokturks, Semantics, Lexicography, Functional Index, and Contextual Dictionary. In the section of Kokturks, information is given about the Kokturks and their vital characteristics such as political, military, and economics. In addition, brief information about the Tunyukuk, Köl Tigin, and Bilge Kagan inscriptions is presented. At the end of this section, general information about the Kokturk language is mentioned. In the second chapter, the subject of semantics is discussed. Under the relevant titles, titles such as meaning, semantic changes, history of semantics, emotional value, basic meaning, connotation, antonym and context are discussed and examined.

In the third part, dictionary and index issues are discussed. This section consists of five sub-titles. General information about the formation of the first dictionary in the world is given here. In addition, the dictionary tradition in Turkish, which started with Dîvânu Lugâti't-Türk, developed with the Republican period and the Language Revolution and continued with the Turkish Dictionary, is discussed. There are functional index and contextual dictionary of Kokturk Inscriptions in the fourth part of the thesis, which constitutes the main part of the study. Historical facts and events written in Kokturk inscriptions have been reconsidered with functional index and

contextual dictionary work. The words and phrases in the inscriptions are reconsidered within the framework of the context and it is emphasized that a word should be used with its context. For this reason, in this study, Tunyukuk, Köl Tigin, Bilge Kagan inscriptions in Kokturk Inscriptions, which are among the first written documents of Turkish, are handled within the framework of the functional index and contextual dictionary study.

Keywords: Kokturks, inscription, meaning, dictionary, context.

KÖKTÜRK YAZITLARININ İŞLEVSEL DİZİNİ VE BAĞLAMLI SÖZLÜĞÜ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
ORJİNALLİK RAPORU ve BEYAN FORMU	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KÖKTÜRKLER

1.1. KÖKTÜRKLER, YAZITLAR VE KÖKTÜRKÇE	5
1.1.1. Birinci Köktürk Kağanlığı	6
1.1.2. İkinci Köktürk Kağanlığı	7
1.1.3. Köktürk Yazıtları	8
1.1.3.1. Yazıtlar Üzerine Yapılan Bazı Çalışmalar	9
1.1.3.2. Tunyukuk Yazıtı	11
1.1.3.3. Köl Tigin Yazıtı	12
1.1.3.4. Bilge Kağan Yazıtı	13
1.1.4. Köktürkçe	14

İKİNCİ BÖLÜM

ANLAMBİLİM

2.1. ANLAMBİLİM, ANLAM DEĞİŞMELERİ VE BAĞLAM	16
2.1.1. Anlambilimin Tarihi	17

2.1.2. Anlam	19
2.1.3. Duygu Değeri	20
2.1.4. Temel Anlam	21
2.1.5. Yan Anlam	22
2.1.6. Eş Anlamlılık	23
2.1.7. Zıt Anlam	25
2.1.8. Anlam Değişmeleri	26
2.1.8.1. Anlam Genişlemesi	28
2.1.8.2. Anlam Daralması	29
2.1.8.3. Anlam İyileşmesi	30
2.1.8.4. Anlam Kötüleşmesi	30
2.1.8.5. Anlam Boşanması	31
2.1.9. Bağlam	32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÖZLÜKBİLİM

3.1. SÖZLÜKBİLİM VE DİZİN	35
3.1.1. Sözlük	37
3.1.2. Sözlük Nedir?	38
3.1.3. Sözlüğün Tarihsel Gelişimi	40
3.1.4. Türkçede Sözlüğün Gelişimi	41
3.1.5. Dizin	42

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İŞLEVSEL DİZİN VE BAĞLAMLI SÖZLÜK

4.1. İŞLEVSEL DİZİN VE SÖZLÜK	44
SONUÇ	145
KAYNAKÇA	147

KISALTMALAR

B	Batı Yüzü
BK	Bilge Kağan Yazıtı
D	Doğu Yüzü
G	Güney Yüzü
GB	Güneybatı Yüzü
GD	Güneydoğu Yüzü
K	Kuzey Yüzü
KD	Kuzeydoğu Yüzü
KT	Köl Tigin Yazıtı
T1	Tunyukuk Yazıtı 1. Taş
T2	Tunyukuk Yazıtı 2. Taş

GİRİŞ

Dil; bir birey, topluluk ya da halkın kendini ifade etme biçimi, toplumların birbirleriyle olan anlaşma aracı, zamanla durmadan gelişme ve değişime uğrayan sosyal bir canlı varlıktır. Çünkü dil, duygu ve düşüncelerimizin vazgeçilmez bir unsurudur. Birey ve toplumlar; yaşadıkları ortamları, toplumlarla olan ilişkileri, olay ve olguları, varlıkları ve onların anlamlarını dile aktararak kavram haline getirmişlerdir. Oluşturulan bu kavramlar bir bütünün içinde anlam kazanmıştır. Çünkü bir sözcüğün hangi anlama geldiği, içinde geçtiği cümlede onun diğer sözcüklerle kurduğu ilişkide ortaya çıkar.

Dilde anlamın kaynağını oluşturan asıl öge bağlamdır. Anlam ise dil incelemelerinin tüm katmanlarında bağlama ihtiyaç duyar (Çetin, Yiğit ve Karlı, 2011, s. 1370). Dili anlam olarak ele alan ve onu inceleyen bilim dalına ise anlambilim denir. XIX. yüzyıl itibarıyla dil alanında yapılan çalışmalar bağımsız bir kimlik kazanmış ve dil ile ilgili çalışmaların yanında dildeki anlam ve anlam değişimleri de ele alınmıştır. Özellikle öğelerin tümce içinde diğer kavramlarla kurdukları bağıntılar incelemelerin odak noktası haline gelmiştir (Guiraud, 1999, s. 8).

Köktürk devletinin önemli devlet adamlarından Tunyukuk ve Bilge Kağan; Köktürklerin yaşam biçimini, gelenek ve göreneklerini, yönetim anlayışını, kültürlerini, devletlerarası ilişkilerini ebedi ve olağanüstü taşlara yazdırarak Türk halkına çok büyük ve kıymetli bir miras bırakmışlardır. Bu ebedi yazıtlar sayesinde Türk halkı, tarihin karanlık sayfalarına duyuş ve düşüncelerini kazıyarak bir başlangıcın gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır.

Bu çalışmada amaç, yukarıda ifade edilen zengin bir yaşamı dil, anlam, bağlam gibi özellikleri dikkate alarak Köktürk yazıtlarında geçen sözcüklerin anlamlarını bağlam çerçevesinde yeniden ele almaktır. Bir sözcüğün tüm yazıtta aynı anlamda kullanımının dil içi ve dil dışı bağlam özelliğine aykırılık gösterdiği ve üzerinde durulması gereken bir konu olduğu bu çalışmayla kanıtlanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada “doküman incelemesi” yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, incelenen konu hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Doküman inceleme yöntemi: 1- Dokümanlara ulaşma, 2- Orijinalliği kontrol etme, 3-

Dokümanları anlama, 4- Verileri analiz etme, 5- Verileri kullanma gibi aşamaları kapsamaktadır (Özcan, 2019, s. 100). Köktürk yazıtlarının işlevsel dizini ve bağlamlı sözlüğü oluşturulurken Ercilasun'un *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları* adlı eseri, kelimelerin okunuşu ve geçtikleri yerler bakımından temel alınmıştır.

Bu çalışmanın içeriği ile ilgili daha önce birçok çalışma yapılmıştır. Bunlar arasında:

1. Talat Tekin (Orhon Yazıtları)

2. Muharrem Ergin (Orhun abideleri)

3. Erhan Aydın (Orhun Yazıtları)

4. Ahmet Bican Ercilasun (*Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*) gibi eserler mevcuttur. Bu eserlerin genelinde yazıtların dizin kısmı oluşturulurken yazıtlarda bir sözcük kaç defa geçmişse bunun hemen hemen aynı kelime ve aynı anlamda ifade edildiğini görmekteyiz. Bu çalışmada ise bir kelimenin anlamı bağlam içinde değerlendirilerek hep aynı anlamda kullanılmadığı, farklı anlamlarının da bulunduğu yazıtlarda tespit edilmeye çalışılmıştır. Örneğin:

1. Bar- sözcüğü önceki çalışmalarda

1. Keneres tapa bardı. (Kengerese doğru gittiler. KT-D/39)

2. Ulug irkin azkına erin tezip bardı. (Ulu irkin azıcık erle kaçıp gitti. KT-D/34)

şeklinde ifade edilirken;

Bu çalışmada şu iki farklı anlam tespit edilmiştir:

1. Bir yere doğru yönelmek.

2. Bir yerden ayrılmak, uzaklaşmak.

Ayrıca, «bar-» sözcüğü yazıtlarda *kırk dört* defa geçmiş ve yazar hepsini *gitmek* anlamında kullanmış. TDK sözlüğünde ise *gitmek* sözcüğü, *yirmi iki* anlama gelecek şekilde kullanılmış.

2. Bir- sözcüğü önceki çalışmalarda

1. Elig yıl işig küçüg birmiş. (elli yıl işlerini güçlerini vermişler. KT- D/8)

2. Yabguyu, şadıg anta birmiş. (yabguyu, şadı o zaman tayin etmiş. KT-D/14)

3. İl birigme Tenri... (il vermiş olan Tanrı... KT-D/25)

4. Sinilim kunçuyug birtimiz. (Küçük kız kardeşim prensesi verdik. KT- D/20) şeklinde ifade edilirken;

Bu çalışmada aşağıdaki dört farklı anlam tespit edilmiştir:

1. Hizmet etmek.
2. Tayin etmek.
3. Sahip olmasını sağlamak.
4. Kızı, kadını biriyle evlendirmek.

Ayrıca, «bir-» sözcüğü yazıtlarda otuz dört defa geçmiş ve sadece üç yer dışında vermek anlamında kullanılmış.

3. İlt- sözcüğü önceki çalışmalarda

1. Bu süg ilt tidi. (Bu orduyu ilet dedi. T1-K/8) şeklinde ifade edilirken;

Bu çalışmada şu anlamda tespit edilmiştir:

1. Göndermek.
4. Sök- sözcüğü önceki çalışmalarda

1. At üze bintüre karıg sökdüm. (At üzerine bindirerek karı söktüm. T1-K/1) şeklinde ifade edilirken;

Bu çalışmada şu anlamda verilmiştir:

1. Geçip gitmeye engel olan zorlukları atlatmak.

Ayrıca, «sök-» kelimesi yazıtlarda üç defa geçmektedir ve eserde hep aynı anlamda kullanılmaktadır. TDK sözlüğünde ise on bir anlama gelecek şekilde kullanılmaktadır.

5. Kir- çeşitli çalışmalarda

1. Anta yana kirip Türgiş kagan süsi Bulçuda otça, borça kelti. (Sonra tekrar girip Türgiş kağanının yöneticisi Az valisini eliyle tuttu. KT-D/38)

2. Otuz artukı tört yaşıma Oguz tezip Tabgaçka kirti. (Otuz dört yaşında iken Oğuzlar kaçıp Çin'e girdiler. BK-D/38) şeklinde ifade edilirken;

Bu çalışmada şu anlamlarda verilmiştir:

1. Dışarıdan içeriye geçmek.
2. Tehlikelerden kaçarak güvenli bir yere sığınmak.

Yukarıda verdiğimiz örneklerde görüldüğü gibi bir kavramı bağlam çerçevesinde incelediğimizde onun farklı anlam veya anlamlara gelebileceğini aktarmaya çalıştık. Zaten çalışmamızın asıl amacını da bu oluşturmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÖKTÜRKLER

1.1. KÖKTÜRKLER, YAZITLAR VE KÖKTÜRKÇE

Tujue ırkı yani Türkler, önceden *pingliang*'ın Hu kavimlerinden biriydi. Kavimlerinin ismi de Aşina'dır. Bunların yaşamlarını sürdürdükleri yer ise Altay Dağlarıdır. Bu dağın biçimi miğfere benzediğinden dolayı burada yaşayan halk, buna karşılık gelen *tujue* kavramını kullanmışlardır (Ölmez, 2017, s.14).

Meng Hsün'ün ataları tarafından Kuzey Liang devleti M.S. 401 yılında kuruldu. Bunlar, Asya Hun devletinde önemli bir yeri teşkil eden “sol cü-çü” mevkisinde yer alıyorlardı. Ancak Kuzey Liang devleti, Tabgaç hükümdarı olan Tay-wu tarafından 439 yılında yıkılmıştır. Bu olaydan sonra Aşina liderliğinde 500 aileden oluşan bir topluluk Juan-juanlara sığındı. Daha sonra bu topluluk Altay dağlarına yerleşti. Bu grup söz konusu bölgede yaşayan farklı Türk boylarını bünyesine katarak Köktürkleri oluşturdu (Ercilasun, 2018, s. 79). Kuruluş onuru, Aşina soyuna dayanan (Caferoğlu, 2015, s. 79) Göktürkler veya Köktürkler¹, 450 yılına doğru Kaşgar'ın kuzeydoğu tarafında 500 km, Kuça'nın güney tarafında ise 300 km'den daha fazla bir alanda yaşamını sürdürüyorlardı (Ercilasun, 2016, s. 36).

Köktürkler, Büyük Hun İmparatorluğundan sonra Asya'da hâkimiyet kurmuş ikinci büyük Türk devleti olmuştur. Onlar, hâkimiyetleri süresince (552-745) Karadeniz'in kuzeybatısında yaşayan Bulgar Türkleri ve Doğu Sibirya'da yaşayan Saha (Yakut) Türkleri haricinde Türk asıllı kalabalıkların tümünü yönetimleri altında bir araya getirmişlerdir. Türk birliğini Asya'da çok geniş bir alanda gerçekleştiren ikinci Türk devletidir (Akar, 2018, s. 88). Büyük Hun İmparatorluğundan sonra Türk

---

1

Türkiye'de Gök-Türk veya Kök Türk olarak ifade edilmektedir. Ancak bu devletin asıl adı Türk veya Türik'tür. Çin kaynaklarında da T'u-chüe şeklinde ifade edilmiştir. Buna karşın Orhun yazıtlarında (Köl Tigin, doğu cephesi 3. Satır ve Bilge Kağan doğu cephesi 3. Satır) Gök-Türk (Kök-Türk) olarak kaleme alınmıştır. Ayrıca W.Bang'ın 1896 yılında yazdığı (Zu den Köktürkischen Inschriften, TP, VII, 1896) adlı eserinde, Kök-Türk şeklinde ifade etmesinden sonra Gök-Türk (Kök-Türk) adıyla zikredilmektedir. Bu, “Göğe mensup, ilahî Türk ” anlamına gelmektedir (Taşağıl, 2003, s. 1).

kültürünü her açıdan temsil eden Köktürkler “Türk” ismini ilk defa resmi devlet olarak kullanmışlardır (Kafesoğlu, 1998, s. 95).

1.1.1. Birinci Köktürk Kağanlığı

VI. yüzyılın ilk yarısında Altay dağlarının doğu bölgesinde yaşamlarını sürdüren Köktürkler, demircilikle uğraşıyorlardı ve Avar (Juan-Juan)’lar için silah üretiyorlardı. Köktürklerin kurucusu olan Bumin, Tabgaç (Wei) hükümeti ile 534 yılında siyasi alanda ilişki kurmuş, 542 yılında kendi güçleri başında Huang-ho nehri civarında görülmüştür (Kafesoğlu, 1998, s. 98)

552 yılında Avar (Juan-Juan)’lara saldırarak onları büyük bir yenilgiye uğratan Bumin, (Taşağıl, 2003, s. 18) Türklerin adını ve kültürlerini dünya tarihine kazandırmış ve Çin yıllıklarında “Tyugyu” şeklinde ifade edilen Köktürk devletini kurmuştur. Bumin bağımsızlığını ilan eder etmez Y-Li- Ko unvanını kazanmıştır. Bu unvan, Hun Türklerinin Shanyu kavramının karşılığı olup ilig kağan veya il-kağan anlamına gelmektedir (Caferoğlu, 2015, s. 79).

Bumin Kağan, Orhon ırmağının batısında bulunan Ötüken’i merkez olarak seçmiş. Ülkenin batı tarafını da yabgu unvanı ile Bumin’in kardeşi olan İstemi yönetmiş. Ancak Bumin Kağan, devleti kurduğu yıl vefat etmiş, onun yerine oğlu Kara Kağan tahta geçmiştir. 553 yılında Kara Kağan’ın da vefat etmesiyle yerine Mukan Kağan (553-575) tahta oturmuştur (Akar, 2018, s. 88).

Köktürkler, Mukan Kağan hükümdarlığında kısa bir zaman zarfında Orta Asya’nın en büyük gücü hâline gelmişlerdir (Taşağıl, 2003, s. 30). Mukan Kağan, ilkin güçten düşen Juan Juanlara son vermiştir (555). Daha sonra Doğudaki Kitanlarla kuzeyde yer alan Kırgızların topraklarını alır. Çin devletiyle de akrabalık bağları üzerinden ilişki kurarak güneyden oluşabilecek tehlikeleri önler (Akar, 2018, s. 89). Köktürklerin batı tarafını idare eden İstemi Yabgu, 557 yılında Sasanilerle anlaşarak öncelikle Akhunları çökertir. Köktürklerin sınırlarını Ceyhun nehrine kadar götürür. Ancak Köktürklerin Sasanilerle olan ittifakları uzun sürmez. İstemi Yabgu bu kez Bizans’la ilişki kurmaya başlar. Bu ilişkiler kısa bir süre zarfında sonuç vermeye başlar ve Köktürklerin sınırları Kırım yarımadasına kadar genişler. Ancak, 572 yılında Mukan Kağan ölür (Ercilasun, 2018, s. 80-81).

Mukan Kağan döneminde Köktürklerin sınırları Kore'den Hazar denizine kadar genişlemiştir. Ancak onun ölümünden sonra devleti (572-581) Mukan'ın kardeşi T'a-po yönetmiştir. T'a-po, devleti ikiye ayırmış sonra Çinli bir prensesle evlenmiştir. Zamanla saygınlığı halk nazarında düşen T'a-po 582 yılında öldü. Onun yerine İşbara, Kağan oldu. Koşulların çok zor olduğu zamanda devletin başına geçen İşbara, ülkeyi refaha ulaştırmada zorlandı. Kargaşaları önlemek için Çin'den yardım talep etti. İşbara, 587 yılında öldü. Yerine geçen kardeşi Tulan (588-600) zamanında da devletin içinde bulunduğu vaziyet değişmedi. K'i-min (600-609), Şi-pi (609-619), Ç'u-lu (=Çulluk) (619-621) devleti yönetti. 621-630 yılları arasında ise ülkeyi K'ie-li yönetmiştir. Çok güçlü bir kişiliğe sahip olmayan bu Kağan zamanında imparatorluk çöktü. Fakat bu çöküş, tamamıyla bir yok olma değildi (Akar, 2018, s. 89-90).

1.1.2. İkinci Köktürk Kağanlığı

Çin devletinin kurnaz politikaları, devlet adamlarının eksikliği, Türklerin tedbirlerini sıkı tutmayışları 630-680 yılları arasında Köktürklerin egemenliklerini kaybettikleri bir dönem olmuştur. Bu 50 yıllık dönemden sonra Aşena soyundan gelen Kutlug, ilk önce Çin'in kuzeyinde yaşayan Türkleri gizli bir şekilde örgütledi. Bölgedeki tanınan beylerini sorumluluk almaya davet etti. Bu davete katılanların sayısı çok kısa bir zaman sürecinde beş bine ulaştı. Ünlü devlet adamı olan Boyla Baga Tarkan (Tunyukuk) da bunların arasında bulunuyordu (Akar, 2018, s. 90).

Kutlug ve onun çevresindekiler, 682 yılında Toğla ırmağı civarında Dokuz Oğuzları (Uygurları) yenerek Ötüken'i aldılar. Böylece Kutlug, Türk devletini tekrar bağımsızlığını elde etmesini sağladı. İleriş Kağan unvanı elde etti. Çin'e birçok sefer düzenledi. Bu dönemde doğu yönünde Onon ve Kerulen ırmaklarına, kuzey tarafında Kögmen (Tannuula) dağlarına, batı yönünde ise Altay dağlarına kadar ulaşılmıştı. Böylece o, Türk devletinin eski sınırlarına kavuşmasını sağladı (Ercilasun, 2018, s. 96-97).

692 yılında İleriş Kağan'ın ölümü üzerine tahta küçük kardeşi Kapgan geçmiştir. Onun gösterdiği yetenekten dolayı devletin sınırları genişlemiştir. Kapgan, Uygurların, Yenisey Kırgızların ve Doğu Türklerin topraklarını da ele geçirerek Orta Asya'nın içlerine kadar gitmiştir (Caferoğlu, 2015, s. 81). Kapgan Kağan, 716 yılında

bir seferden dönerken pusuya düşürülerek öldürüldü (Akar, 2018, s. 90-92). Kapgan Kağan'ın yerine oğlu İnel tahta oturdu. Ancak, devleti idare edecek beceri ve yetenekten yoksundu. Uzayıp giden savaşlar, huzursuzluklar gibi nedenlerden dolayı hakanın değişmesi gerekiyordu. Ancak İnel Kağan'ın buna direnmesi sonucunda değişim, zor kullanılarak gerçekleştirildi. İnel Kağan öldürüldü. Yerine de Bilge Kağan (716-734) tahta geçti (Kafesoğlu, 1998, s. 121). Bilge Kağan, Çin'e güçlü saldırılar gerçekleştirdi ve Şan Tan savaşıyla Beşbalık'ı ele geçirdi. 734 yılında Bilge Kağan 50 yaşındayken Buyruk-Çor tarafında zehirlenerek öldürüldü. Onun ölümünden sonra tahta oturanlar, karışıklıklara engel olamadılar ve 193 yıl süren Köktürk hanedanı 745 yılında yerini Uygur hanedanına bırakmıştır (Akar, 2018, s. 92-93).

Köktürler yıkıldıktan sonra buldukları yerlerden ayrılp başka diyarlara göç eden Türk boyları, vardıkları yerlere Köktürklerin kültürel, siyasi ve idari özelliklerini oluşturan yapıyı taşımışlardır. Bundan dolayı Köktürklerin Türk lehçe ve ağızları üzerinde etkisi olmuştur (Akar, 2018, s. 88).

1.1.3. Köktürk Yazıtları

Türklük biliminin yayılıp gelişmesinde önemli bir katkısı olan Köktürk yazıtları, (Türk, 2020, s. 263) günümüze kadar gelebilen en eski ve çok kıymetli yazılı ürünlerdir (Tekin, 2019, s. 10). Literatürde Köktürk yazıtları denince Tunyukuk, Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtları akla gelmektedir. Köl Tigin yazıtı ile Bilge Kağan yazıtı Orhun Vadisi'nde bulunmuştur. Köl Tigin yazıtı, 21 Ağustos 732'de Bilge Kağan tarafından, Bilge Kağan yazıtı ise 735'te oğlu Tenri Kağan tarafından diktirilmiştir. Ancak Tunyukuk yazıtı, Ulan Batur civarında, Bayın Çokto bölgesinde yer almaktadır. 716-726 yılları arasında Tunyukuk tarafından kendi adına diktirilmiştir. Yazıtlarda Köktürk (runik) harfleri kullanılmıştır. Köktürk yazıtları, Türklerin dünyaya bakış açılarını, yönetim felsefelerini yansıtan ilk kaynaktır. Bu metinler, Türk dilinin bilinen ilk kaynakları olmaları bakımından önem arz etmektedir. Ancak göz önünde bulundurulmalıdır ki bu yazıtlar bütün Türk boylarının değil, Köktürklerin ağızları üzerine kurulu bir yazı dilinin ürünüdür (Ercilasun, 2016, s. 339).

İlhanlılar dönemi tarihçisi Cüveyni, XIII. yüzyılda Tarih-i Cihangüşa adlı yapıtında Köktürk Yazıtlarından ilk defa bahsetmiştir (Batur ve Yıldırım, 2013, s. 314). Yapılan birçok araştırma ve keşiften sonra 1889 yılında N. M. Yadrintsev, Moğolistan'ın başkenti olan Ulan Batur'un yaklaşık olarak 360 km batısında, Orhon nehri kıyı bölgesinde, Koşo-Çaydam gölü civarında Bilge Kağan ile Köl Tigin yazıtlarını bulmuştur. Thomsen, 25 Kasım 1893 tarihinde yazıtlarda sık sık adı geçen Türk, Tenri, Köl Tigin kelimelerinden yola çıkarak metinleri okumayı başarmıştır. Y. N. Klements ise 1897'de Ulan Batur'un yaklaşık 60 km doğusunda yer alan Nalayh adlı yerleşim bölgesinin yakınında bulunan Bain-Tsokto'da Tonyukuk yazıtlarını bulmuştur (Aydın, 2017, s. 27-29).

Köktürk Yazıtlarının Türkiye'de tanıtılması ise 1897 yılında meydana gelmiştir. Ahmet Mithat Efendi, 1897 yılında gerçekleştirilen Müşterikler Kongresi'nde Thomsen'e ait olan kitabın bir nüshasını alarak İstanbul'a gelmiş ve bu eseri Necip Asım'a teslim etmiştir. Necip Asım, eserin giriş bölümünden faydalanarak 1897 yılında 'Pek Eski Türk Yazısı' başlığıyla Köktürk Yazıtlarını küçük bir kitap hâlinde yayımlamıştır. Böylece Köktürk Yazıtları Türkiye'de ilk kez tanıtılmıştır (Batur ve Yıldırım, 2013, s. 315).

1.1.3.1. Yazıtlar Üzerine Yapılan Bazı Çalışmalar

Köktürk Yazıtlarıyla ilgili modern anlamdaki ilk çalışmalar, Rus ve Fin bilim adamları tarafından 1889 yılında gerçekleştirilmiştir. Yazıtları, V. Thomsen ve W. Radloff kısa zaman aralıklarla çözmüşlerdir. Yazıtlarla ilgili ilk yayın ise W. Radloff'a aittir: *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei* (1895). Ülkemizde Köktürk Yazıtları üzerinde ilk çalışmayı Necip Asım, "*Orhun Abideleri*" adlı eseriyle gerçekleştirmiştir. Yazarımız burada V. Thomsen'in eserini örnek olarak yazıtları kaleme almıştır. Muharrem Ergin'in 1970 yılında yayımladığı "*Orhun Abideleri*" adlı eseri ülkemizde coşkuyla karşılanmıştır. Bunu, 1995 yılında yayımladığı "*Orhon Yazıtları*" adlı eseriyle Talat Tekin izlemiştir (Ölmez, 2017, s. 47-50).

Köktürk Yazıtlarıyla ilgili birçok kitap bu alana katkı sunmaktadır. Bunları şöyle vermek mümkündür:

Aksan, D. (2000). İstanbul: En Eski Türkçenin İzlerinde, Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlatıldığı Gerçekler, İstanbul: Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık.

Alyılmaz, C. (1994). Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, , 1994.

Alyılmaz, C. (2005). Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu, Ankara: Kurmay Yayınları, 2005.

Alyılmaz, C. (2007). (Kök) Türk Harfli Yazıtların İzinde, Ankara: Karam Yayıncılık.

Aydın, E. (2012). Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor), Konya: Kömen Yayınları.

Ergin, M. (2004). Orhun Abideleri, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Gülensoy, T. (1989). “Orhun’dan Anadolu’ya Türk Damgaları”, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Orkun, H. N. (1986). Eski Türk Yazıtları, Ankara: TDK Yayınları.

Subaşı Uzun, L. (1995). Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı, Ankara: Simurg Yayınları.

Tanyeri, Y. (2011). Göktürk Yazısı ve Orhun Türkçesi (ses ve biçim bilgisi, örnek metinler, sözlük), İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Tekin, T. (1994). Tunyukuk Yazıtı, (Haz. Mehmet Ölmez), Ankara: Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık.

Tekin, T. (2000). Orhon Türkçesi Grameri, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.

Tekin, T. (2010). Orhon Yazıtları, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Thomsen, V. (2002). Orhon Yazıtları Araştırmaları, Ankara: TDK Yayınları (Çeviren ve Yayına Hazırlayan Vedat Köken).

Uğurlu, K. (1998). Orhun Anıtları, Ankara: Ahmet Yesevî Vakfı Yayınları.

User, H. Ş. (2009). Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları (Söz Varlığı İncelemesi), Konya: Kömen Yayınları (Kaçar, 2013, s. 9-27).

Aydın, E. (2010). Türk Runik Bibliyografyası, İstanbul: Bilge Kültür Sanat

Gabain, A. V. (1988). *Alttürkische Grammatik (Eski Türkçenin Grameri, Çev. M. Akalın)*, Ankara:

Çağatay, S. (1950). *Türk Lehçeleri Örnekleri, I: VIII. yüzyıldan XVIII. Yüzyıla kadar yazı dili*, Ankara.

Dilaçar, A. (1964). *Türk Diline Genel Bir Bakış*, Ankara: TDK Yayınları.

Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*, Leiden /Boston

Tekin, T. (1997). *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*, Ankara: TDAD 19.

User. H. Ş. (2006). *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*, Ankara: Akçağ Yayınları (Ölmez, 2017. s. 72-75).

1.1.3.2. Tunyukuk Yazıtı

Tunyukuk yazıtı, II. Köktürk Kağanlığı döneminde yaşamış Bilge Tunyukuk Buyla Baga Tarkan'ın hayatta iken kendi adına yazdırıp diktirdiği iki yazılı taştan oluşmaktadır. Tunyukuk yazıtları Orta Moğolistan'da Ulan Batur'un 50 km güneydoğusunda Bayın Tsokto bölgesinde yer almaktadır (Tekin, 1994, s. VII). 725 ile 726 yılları arasında dikilen (Ercilasun, 2018, s. 129)

Tonyukuk yazıtı, Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının bulunduğu yere göre daha doğuda yer almaktadır. Dört yönlü iki dikili taştan oluşmaktadır. En büyük ve birinci olan yazıtta 35, ikincisinde 27 satır bulunmaktadır. İkinci yazıtta yer alan yazılarda bozulma daha çoktur (Ergin, 2019, s. 20). Yazıtlar granitten yapılmıştır. Bunların birincisi 243, ikincisi ise 217 cm boyundadır (Ercilasun, 2016, s. 341). Tunyukuk yazıtlarında Köktürk dönemindeki olaylar aktarılmıştır. Bu olayları anlatan kişi Tunyukuk'tur (Alyılmaz, 2000, s. 103).

Tunyukuk anıtının ne zaman dikildiği yazıtta belirtilmemiştir. Ancak bu anıtın, Bilge Kağan'ın amcası Böğü ya da Kapgan Kağan'ı öldürterek tahta geçtiği 716 yılından sonra dikilmiş olması gerekir. Tunyukuk, yazıtın sonunda '*Ben yaşlandım, koca oldum. Bilge Kağan Türk Sir halkını, Oğuz halkını besleyerek tahta oturuyor*' dediğine göre bu yazıtın Bilge Kağan'ın hükümdarlığı döneminde, yani 716-734 yılları arasında, büyük bir olasılıkla da 720-725 yılları arasında yazılıp dikildiği sanılmaktadır." (Tekin, 2019, s. 13).

Tunyukuk yazıtının bulunduğu yerde insan heykelleri ile birlikte balballar da bulunmaktadır. Günümüze kadar gelebilmiş heykellerin sayısı beştir. Ancak bunların baş kısımları yoktur. Balballar ise 2 km'lik bir mesafe boyunca uzanır (Ercilasun, 2016, s. 343). Onlar, dikilişlerinden günümüze kadar geçen süre zarfında, açık bir alanda yer aldıkları ve de iyi muhafaza edilmedikleri için büyük oranda tahribata uğramışlardır. Tonyukuk yazıtlarının bugün küçük bir bölümü, demir bir çitle sarılı büyük bir külliye içinde bulunmaktadır. Burada bu iki yazıttan başka başları kesilmiş insan heykelleri, balbal gibi iki büyük dikili taş bulunmaktadır. Bu külliye de yer alan varlıkların hepsinde büyük oranda aşınma, tahribat, parçalanma meydana gelmiştir (Alyılmaz, 2000, s. 104).

Tunyukuk yazıtının, Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarından ayrılan bazı özellikleri bulunmaktadır:

a) Şekil: Tonyukuk yazıtları iki taş şeklindeyken Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtları tek taş olarak dikilmiştir.

b) Şive: Köl Tigin ile Bilge Kağan yazıtlarında m-, Tonyukuk yazıtlarında b-'dir. Bundan dolayı Tonyukuk yazıtının ilk satırı her zaman yanlış çevrilmiştir.

c) Muhteva: Köl Tigin ile Bilge Kağan yazıtlarında anlatılan olaylar, 12 hayvanlı Türk takvimine göre gün, ay, yıl ifade edilerek yazılmıştır. Ancak Tonyukuk yazıtlarında bir kez bile olsun tarih ifade edilmemiştir (Sertkaya, 1986, s. 350-351).

1.1.3.3. Köl Tigin Yazıtı

Köl Tigin, II. Köktürk devletini 716-734 yılları arasında yöneten bilgili devlet adamı ve Bilge Kağan'ın kardeşidir (Taşağıl, 2003, s. 404). II. Köktürk devletinin en önemli kişilerinden biri olmuştur. Türk kahramanlık geleneğinin somut bir örneğidir (Durmuş, 2007, s. 37). 21 Ağustos 732'de Bilge Kağan tarafından diktirilen (Ercilasun, 2018, s. 131) Köl Tigin yazıtı, 'Koyun yılının on yedisinde' miladi takvime göre 27 Şubat 731 tarihinde vefat eden ve Bilge Kağan'ın kardeşi Köl Tigin'in anısı için dikilmiştir. Köl Tigin yazıtı, kireç taşı ve müteşekkil tek parçadan oluşan bir taştır. Yazıtın boyu 3.75 m'dir. Taşın doğu ve batı taraflarının en aşağısı 1.32 m, üst kısımları ise 1.22 m'dir. Anıtın kuzey ve güney kısımlarında enler 46 ve 44 cm'dir. Yazıtın batı

kısmı Çince, diğer tarafları ise Türk runik alfabesi ile oluşturulmuştur (Tekin, 2019, s. 11).

Köl Tigin yazıtının doğu kısmında 40, güney kısmında 13, kuzey kısmında 13 satır yazı yer almaktadır. Çince yazılan batı yüzünde ise Köktürkçe ile yazılmış bir satırlık metin bulunmaktadır (Ercilasun, 2016, s. 341). Anıtın kuzey-doğu, güney-doğu ve güney-batı yüzleri arasındaki kenar kısımlarında birden fazla satır yer almaktadır. (Aydın, 2017, s. 45). Köl Tigin Yazıtı'nın satırları yukarıdan aşağıya ve sağdan sola doğru olacak şekilde düzenlenmiştir. Bu satırların uzunluğu yaklaşık olarak 235 cm'dir. Satırlar düzgün ve güzel harflerle kaleme alınmıştır (Ergin, 2019, s. 18). Köl Tigin yazıtının iki yüzünde de kurt tarafından emzirilen çocuk tasvirleri bulunmaktadır. Kurt sade bir şekilde betimlenmiş, çocuklar ise simetrik bir şekilde betimlenmiştir (Durmuş, 2007, s. 48). Yazıtın doğu tarafında dağ keçisi damgası yer almaktadır. Dağ keçileri, hayatlarını yüksek yerlerde sürdürdükleri için Türkler tarafından kutsal birer varlık olarak kabul edilmiş ve bundan dolayı kök teke, kök erkeç, kök eşki gibi adlarla anılmışlardır (Er, 2019, s. 12).

Yazıtta, Türk halkının yaşam biçimi, onların yaşama yönelik felsefik görüşleri, ilk Türk devletinin kuruluşu (Ölmez, 2017, s. 78) Köktürklerin ilk dönemdeki güçlü durumlarının daha sonra zayıflayıp Çin'e bağlı olmaları, bu bağlılıktan ne şekilde uzaklaştıkları ve Köl Tigin'in yiğitliklerle dolu yaşamı anlatılmaktadır. İltiş Kağan'ın oğlu ve Bilge Kağan'ın kardeşi olan Köl Tigin, Türk tarihinin en güçlü kahramanlarından. 27 Şubat 731'de vefat etmiştir (Ercilasun, 2018, s. 131).

1957-1958 yıllarında Köl Tigin yazıtlarında kazı çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışma sonucunda Türk kültür, sanat tarihi ile Türk arkeolojisi bakımından çok önemli bilgi ve kaynak elde edilmiştir (Durmuş, 2007, s. 37). Günümüzde bu önemli külliye sadece büyük bir sunak taşı, farklı farklı süslemeler, bir erkek heykeli ile bir kadın heykeli, Köl Tigin'e ait olduğu sanılan bir heykel taşından ayrılmış baş, koç heykelleri, döşemeler kalmıştır (Ölmez, 2017, s. 77).

1.1.3.4. Bilge Kağan Yazıtı

II. Türk Kağanlığı döneminin dördüncü kağanı olan Bilge Kağan (Aydın, 2017, s. 72). Kutlug Kağan ile İlbilge Hatun'un oğlu olarak 684'te biçim (maymun) yılında

dünyaya gelmiştir. Bilge'nin babası vefat ettiği zaman sekiz yaşındaydı. On dört yaşına geldiğinde Batı ilinin (Tarduşlar) “Şad”ı olarak atanmıştır. Böylece seferlere katılıp büyük başarılar kazanmış, 716'da da Kül Tigin'in desteği ile kağan olmuştur (Durmuş, 2007, s. 39). 716 ile 734 yılları arasında tam 19 yıl kağanlık görevinde bulunmuş büyük bir devlet adamıdır. Türk tarihinin en güçlü liderlerinden biridir (Ercilasun, 2018, s. 133).

Bilge Kağan yazıtı mermerden yapılmış olup yüksekliği de 369 cm'dir. Yazıtın doğu ve batı taraflarının genişliği, alt kısımlar 126 cm, üst kısımlar ise 122 cm'dir (Ercilasun, 2016, s. 341). Bu yazıtın doğu yüzünde 41, kuzey yüzünde 15, güney yüzünde 15 Türkçe yazılmış satır bulunmaktadır. Yazıtın batı yüzünde Çince yazılmış bir metin bulunmakla birlikte bu metinlerin büyük bir bölümü tahrip olmuştur (Tekin, 2019, s. 12). 24 Eylül 735'te Bilge Kağan'ın oğlu Tenri Kağan tarafından dikilen yazıtın çoğu kısmı, Köl Tigin yazıtındaki yazılarla aynıdır. Yalnızca Köl Tigin'in yer almadığı eylemler, Bilge Kağan yazıtında değişiktir ve bunlar sayıca azdır (Ercilasun, 2018, s. 133). Bilge Kağan, 25 Kasım 734 tarihinde vefat etmiş, cenaze merasimi ise 22 Haziran 735'te gerçekleştirilmiştir (Ölmez, 2017, s. 101).

Kül Tigin ile aynı yerde bulunan Bilge Kağan yazıtı, 2000'li yıllara gelinceye kadar birçok kar, yağmur, buz, fırtına gibi doğa olayının etkisinde kalmış ancak günümüzde TİKA tarafından yapılan müzede muhafaza edilmektedir (Ölmez, 2017, s. 101).

1.1.4. Köktürkçe

Yazılı belgeleri günümüze kadar gelmiş olan Köktürkçe, en eski Türk diyalektidir. Köktürkçe denilince literatürde İkinci Türk Kağanlığı (682-744) dönemi anlaşılmaktadır. Ancak bu, Birinci Türk Kağanlığı (550-630) döneminde aynı coğrafyada konuşulan eski Türk lehçesinin devamı niteliğini taşımaktadır. Bu yazı sistemi, XIX. yüzyılın sonlarından beri birçok bilim adamı tarafından farklı isimlerle ifade edilmiştir. W. Radlof Eski Türkçe, W. Bang Kök Türkçe, Thomsen Eski Türkçe, Runik Türkçe, Eski Orhon Türkçesi, Gabain ise Eski Türkçe adını eserlerinde kullanmışlardır (Tekin, 2003, s. 17-19).

Taş ve mermer gibi sert nesnelere üzerinde yazmaya elverişli harflerden oluşan bu yazı sistemi, Türkoloji dünyasında genellikle *Türk runik yazısı* olarak adlandırılmaktadır. Bu yazıya runik denilmesinin başlıca nedeni yazıyı oluşturan harflerin eski İskandinav yazıtlarında kullanılan ve runik alfabe olarak adlandırılan yazıya benzemesidir. Sağdan sola doğru yazılan Köktürkçe, 38 harften oluşmaktadır. Bu harflerden 4 tanesi ünlü, 34'i ise ünsüz harflerden oluşmaktadır. Köktürkçede ünsüz harflerin çok olmasının ana nedeni 10 ünsüzün her biri için art veya kalın, ön ya da ince olarak ikişer harfin kullanılmasıdır. Örneğin *baş* sözcüğünde kalın “b” ve “ş” harfi kullanılırken *beş* sözcüğünde ince “b” ve “ş” harfi kullanılmaktadır (Tekin, 2019, s. 21-22)

Bir yazı sisteminin bir toplumda olgunlaşması için çok uzun bir süreç gerektirmektedir. Ayrıca bir yazının bir toplumdaki varlığı da o toplumun gelişimini yani uygarlık seviyesini gösteren önemli bir kanıttır. Köktürkler zamanında bunun olması onların hem uygar bir halk olduğunu hem de gelişmiş bir topluluk olduğunu göstermektedir. Bunun dışında Köktürkler ya da diğer Türk topluluklarında ölen bir insanın anısına yazıt dikmek veya mezarına başarı ve yaşamını anlatmak bir gelenektir. Bu da Köktürkçenin Köktürklerden daha önce oluşmaya başladığını ve Köktürkler zamanında olgunlaşıp yazıtlarla somut hale geldiğini göstermektedir (Aksan, 2019, s. 27-28).

Köktürkçenin dil özellikleri incelendiğinde bu yazı sisteminin VIII. yüzyıldan çok daha önce kullanılmış bir kültürün dili olduğu anlaşılmaktadır. Yazıtlarda kullanılan dilin açık, samimi ve abartıya varmadan kullanılması bu dilin çok uzun bir süre zarfında konuşulduğunu kanıtlamaktadır. Atasözü, deyim, bileşik fiil gibi kavramların sıklıkla kullanılması da Köktürkçenin anlatım zenginliğini ve gücünü göstermektedir (Akar, 2018, s. 94). Ayrıca dilbilimcilere göre ilkel dil yoktur. Çünkü her dil olay ve olguları kendi yarattığı üsluba göre anlatır. Dil; sanat, edebiyat, bilim, teknik gibi alanlarda ürün verdikçe anlatım yolları genişler. Anlatım yolları genişledikçe de soyut kavramların kullanımında bir artış meydana gelir. Bir dilin soyut sözcükler bakımından zengin olması da o dilin işlenmiş, gelişmiş olduğunu göstermektedir (Aksan, 2019, s. 48).

İKİNCİ BÖLÜM

ANLAMBİLİM

2.1. ANLAMBİLİM, ANLAM DEĞİŞMELERİ VE BAĞLAM

Anlambilim, anlamın anlamını inceleyen ve dilsel göstergelerin manasını ele alan kavramdır. Dilin varoluş sebebi de anlamı ifade etmektir (Toklu, 2015, s. 124). Başka bir deyişle anlambilim, anlam bakımından dili inceleyen göstergenin gösterilen kısmını veya içeriğini eşsüremli ve artsüremli yönlerden ele alan dilbilim koludur (Vardar, 2007, s. 18). Dil veya dillerin anlamları üzerinde yoğunlaşan anlambilim, kelimelerin anlamlarını, onların cümle içinde diğer kelimelerle ilişkisini, bir kelimenin anlamını ne zaman, nasıl kazandığı gibi konuları ele alır. Sözcük, sözcük grupları ve bunların arasında meydana gelen anlamları ise cümle bağlamında değerlendirir (Arslan Erol, 2002, s. 24-25).

Semantik (Fransızca *semantique*), "sema" (gösterge) kökenli Yunanca (*semainö*) kavramıyla ilişkilendirilir. İlk önce "anlam"ın sıfatıdır, "anlamsal" demektir. Semantik bir dönüşüm, anlamsal bir dönüşümedir; bir kelimenin semantik kıymeti, o kelimenin manasıdır. Özetle, bir bildirişim göstergesinin manasını, bilhassa da kelimeleri alakadar eden her şey semantik veya anlamsaldır (Guiraud, 1999, s. 16).

Anlambilim, *semantik* olarak da ifade edilir. Semantik sözcüğü ise göstergebilim anlamında kullanılan *semyoloji/semyotik* kavramlarıyla aynı köke dayanmaktadır. *Semeiotikos*, *semeiosis*, *semeioun*, *sema* gibi kelimeler 'gösterme, işaret, gösteren' gibi manalara gelir. Göstergenin ise neyi gösterdiği, ne demek istediği, neye işaret ettiği bir bakıma ne manaya geldiğiyle ilgilidir. Sonuç olarak, göstergebilim ve anlambilim birbirleriyle bağlantılıdır. Grekçede de aynı kavramla ifade edilmektedir (Demirci, 2017, s. 220).

Dilbilimciler, 1839 yılının ilk döneminden itibaren *sema* kökünden gelen *semasiologie* kavramını bir anlatım incelemesinin karşılığı olarak kullanmışlardır (Gencan, 1979, s. 493). Daha sonra anlambilim için *semantik* sözcüğünü eserlerinde

ele alan ilk düşünür Fransız bilgin Michel Breal (1832- 1915) olmuştur. Bundan dolayı modern anlambilimin kurucusu olarak kabul edilir (Demirci, 2017, s. 220).

Anlambilim ile ilgili birçok eser yazılmıştır. Ancak bu alana yoğunlaşan ve çok sayıda esere imza atan kişi John Lyons'tur. En önemli eseri ise Introduction to Theoretical Linguistics (Teorik Dilbilime Giriş)'tir. Bizde ise anlambilimle ilgili ilk nitelikli eseri Doğan Aksan, Anlambilim (1998) adlı kitabıyla oluşturmuştur. Bunu Anlam (Anlam Bilimi ve İletişim) adlı eseriyle (2013) Günay Karaağaç takip etmiştir (Demirci, 2017, s. 220).

Anlambilimin felsefe, mantık, sosyoloji, psikoloji, antropoloji, toplumbilim, mantık gibi birçok bilim dalı ile ilişkisi vardır (Arslan Erol, 2002, s. 26).

2.1.1. Anlambilimin Tarihi

Herhangi bir şeye anlam verme hadisesi, insanoğlu ve onun tarihi kadar eskidir. Olan biten her şeye bir anlam verme ve onu dile aktarma insanların en temel özelliklerinden biridir (Çetin vd., 2011, s. 1368). Dil, dil felsefesi, dilbilim, anlam gibi kavramlar üzerindeki ilk çalışmalar Eski Hint dönemine kadar gider. Bunu Eski Yunan takip etmiştir. Din olgusu ise bu çalışmaların üzerinde önemli bir katkı sunmuştur. Bu çalışmaların bazıları anlambilim ile ilgilidir. Eski Hint'te yaşayan dilciler, nesne ve onun yazıdaki karşılığı üzerine bazı tartışmalar yürütmüşlerdir. Eski Yunan'da Platon, Kratylos adlı eserinde aynı konuyu ele almıştır. Burada yaşayan dilbilimciler, dilin doğuştan mı, doğal mı (physei) ya da sonradan insanlar tarafından oluşturulan yani yapma mı (thesei) olduğu ile ilgili çalışmalar yapmışlardır. Aristoteles, Herakleitos, Demokritos gibi düşünürler dil alanındaki çalışmalarıyla bu çerçeveyi genişletmişlerdir (Aksan, 2006, s. 16).

Günümüze gelinceye kadar dilbilimcilerin dil alanında yapmış oldukları çalışmalarla dile yönelik eleştirel düşünce, beraberinde anlambilim ile ilgili birtakım sorunların oluşmasına zemin hazırlamıştır. XVII. yüzyılda J. Locke, sözcüklerin anlamları üzerinde durmuştur. Yine aynı yüzyılda Bacon, XVIII. yüzyılda Leibnez, Herder gibi düşünürler dilin düşünceyle olan ilişkisi üzerinde durmuşlardır (Aksan, 2006, s. 17).

XIX. yüzyılda Alman dilbilimcisi K. Reisiĝ, anlambilimin temellerini atmıştır. O, “*Latin Dilbilimi Üzerine Dersler*” adlı kitabında anlamla ilgili farklı sorunlara *Semasiologie* bařlıĝı altında deĝinmiřtir. K. Reisiĝ’in anlambilimle ilgili attıĝı temeller, Fransız dilbilimci Michel Bréal tarafından saĝlamlařtırılarak devam ettirilmiştir. Bréal, *semantik* kavramıyla dilbilim alanında yeni bir çalışma alanının ortaya çıkmasını saĝlamıřtır. Anlambilimi, sözcüklerin anlamları, dilin düşünceyle olan ilişkisi, söz dizimi gibi konuları “*Essai de Sémantique*” isimli eserinde ele almıştır. Ayrıca o, bu eserde anlam deĝiřmelerine geniş bir şekilde yer vermiştir (Arslan Erol, 2002, s. 27).

Anlamla ilgili sorun ve konular, Eski Yunan’dan hatta ondan uzun bir süre sonra bile art zamanlı yöntem kullanılarak eserlerde ele alınmıştır. 20. Yüzyılda İsviçreli dilbilimci F. de Saussure, dilbilim alanında farklı bir adım atmış, dizge (sistem), gösterge gibi kavramları dilbilimine katmış ve bu alanda birçok dilbilimci, yöntem ve akımın doĝmasını saĝlamıřtır. Avrupa’da Trier, Ullmann, Greimas gibi düşünürler anlambilime önemli katkılar sunmuşlardır (Aksan, 2006, s. 18).

Saussure ile başlayan *Yapısalcılık* akımı farklı coĝrafyalarda etkisini gösterdiĝi gibi Amerika’da da etkisini göstermiştir. Bloomfield ve N. Chomsky gibi dilbilimciler bu alana farklı ve önemli katkılar sunarak onun gelişmesini saĝlamıřlardır. 20. yüzyılın ikinci yarısının hemen hemen tümünde tartışılan *üretken dilbilgisi / dilbilim* akımı, sürekli bir deĝiřim ve gelişmeyle birlikte günümüze kadar gelmiştir (Aksan, 2006, s. 18).

Bizde ise 1971 yılında Baĝırov, anlambilim ile ilgili Azerbaycan Türkçesinde fiillerin anlamlarını art zamanlı yöntemi kullanarak çalışmıştır. Ayrıca yine 1971 yılında Doĝan Aksan *Anlam Bilimi ve Türk Anlambilimi* adlı eseriyle bu alanda önemli bir çalışmaya imza atarak ilk adımı atmıştır (Hazar, 2013, s. 139).

Aksan (2006, s. 19), Anlambilim adlı kitabında Tamba-Mecz (1991, s. 10)’in anlambilimini üçe ayırdıĝını ifade etmektedir:

“1. *Gelişmeci Dönem: (1883- 1931). Sözcüklerin tarihi, dildeki anlamların gelişmesi, anlambilime özgü yasaların konması gibi konularla uğraşılan, Breal, Trier gibi bilginlerin dönemi. 2. Karma Dönem : (1931 - 1963). Sözcüklerin tarihi ve sözvarlıĝının kuruluşu gibi konuların ele alındıĝı, Ullmann, Guiraud gibi araştırmacıların dönemi. 3. Dilsel Modeller Dönemi : (1963 'ten bu yana)*

Chomsky, Katz-Fodor gibi bilginlerin temsil ettiği ve sözcük anlambiliminden tümce anlambilimine geçişin ağırlık kazandığı dönem.”

Günümüzde birçok dilbilimci, anlambilimi *dilbilimsel anlambilim* olarak sürdürmektedirler. Bazı bilim araştırmacıları ise onu *mantıksal anlambilim* olarak ele almaktadır. Ayrıca dil ile insan arasındaki ilişkileri, insanoğlunun dil karşısındaki durumunu ele alan *genel anlambilim* alanında araştırma yapanlar da vardır. Son yıllarda anlambilimle ilgili araştırma yapan birçok dilbilimci, anlambilimde edim bilim (pragmatics), metin dilbilimi, söz-eylem kuramı, göstergebilim, biçembilim (stylistics) gibi modelleri kullanarak alanlar arası çalışmaların ortaya çıkmasını sağlamışlardır (Aksan, 2006, s. 19).

2.1.2. Anlam

Anlambilimin en temel konusu olan *anlamın* bugüne kadar birçok tanımı yapılmıştır: Korkmaz (1992, s. 8) Gramer Terimleri Sözlüğünde “*Kelimenin söz içindeki diğer unsurlarla bağlantılı olarak zihinde yarattığı kavramlardan her biri.*” Vardar (2007, s. 18), Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğünde “*Dildeki bir birimin aktardığı ya da uyandırdığı kavram, tasarım, düşünce, içerik.*” gibi tanımlar yapmışlardır. Türkçe Sözlük’te (2005, s. 101), “*Bir kelimedenden, bir sözden, bir davranış veya olgudan anlaşılan şey, bunların hatırlattığı düşünce veya nesne.*” tanımı yapılmıştır.

Anlamın buna benzer birçok tanımı yapılmasına rağmen bugünkü dilbilimciler, anlamın tanımı üzerinde ortak bir görüşte birleşmemektedirler. Hatta bazı dilbilimciler “Anlam yok, kullanım vardır.” görüşünü ileri sürmektedirler. Nitekim L. Bloomfield, anlamla ilgili çalışmalarında bazı kavramların anlamını net bir şekilde ortaya koyabileceğimizi ifade ederken bazıları için de bunu yapamayacağımızı ifade etmektedir. Örneğin *tuz* kelimesinin kesin bir anlamı varken *sevgi*, *nefret* gibi sözcükler için bu kesinliği söyleyemeyeceğimizi ifade etmektedir. P. Guiraud ise kelimelerin anlamlarının olmadığını, kullanımlarının olduğunu ifade etmiştir. O, konuşmada ya da yazıda bir kelimenin anlamının aynı bağlamdaki diğer sözcüklerle kurduğu ilişkiye bağlı olduğunu aktarmıştır (Aksan, 2015, s. 160-161).

Yukarıda da ifade edildiği gibi birçok dilbilimci, anlam kavramını tanımlamaya ve onu farklı açılardan değerlendirmeye çalışmışlardır. Ancak bir

kavrama genel geçer bir anlam verebilmenin çok zor olduğunu ve bunda da birçok nedenin etkili olduğunu aktarmışlardır: toplumların farklı sosyal yapıları, psikolojik faktörler, dil ve dil kullanımlarının farklı olması, toplumların gelişmişlik düzeylerinin farklı olması... (Arslan Erol, 2002, s. 30).

2.1.3. Duygu Değeri

Duygu değeri için bazı dilbilimciler; duygusal anlam (emotional meaning, emotive meaning), etkileyici içerik (affective content) gibi ifadeleri de kullanmışlardır (Aksan, 2006, s. 56). Duygu değeri için “*Bir göstergeye bağlı olarak insanda uyanan çeşitli duygular, beliren çağrışımlardır.*” denilebilir (Aksan, 2015, s. 194).

Bir dildeki her sözcük, temel anlamda kullanıldığı gibi yan anlamda da kullanılabilir. Ancak sözcüğün duygu değeri bunların dışında, bir göstergenin ifade ettiği duygulardır. Bireylerin ruhsal yapılarının farklı olması, yaşanmışlıklar, koşul ve zaman gibi faktörler duygu değeri konusunda insanları farklı bir şekilde ve yoğunlukta etkilemektedir (Aksan, 2015, s. 195).

Anlambilim açısından bakıldığında her sözcüğün aşağı yukarı bir anlamı, bir değeri vardır. Bu anlam, her sözcükte ortalama bir anlama eşdeğerdir. Bir kavramın duygu değeri ise onun bahsettiğimiz ortalama bir anlamın üzerinde bir anlam taşımaktadır. Aynı kelime veya kelimeleri duyan bireyler, bu çağrışımdan farklı farklı şekillerde etkilenebilirler. Çünkü bir kavramın bireyler üzerinde bıraktığı duygusal etki farklıdır. Bu etki farklılığının temel sebebi bireyin yaşadıkları şeylerin diğer bireylerden farklı olmasıdır. Ayrıca duygu değeri toplumsal da olabilir. Örneğin; *su* kelimesini ifade ettiğimizde bu kavramı bir toplum *içmek, yüzmek, temizlenmek* gibi anlamlarda kullanabilir. Ancak bir bireyin su ile ilgili yaşanmışlıkları, suyun onda bıraktığı etki farklı olabileceği için bunun anlamları da farklı olacaktır. (Demirci, 2017, s. 232).

Özel adlar, her ne kadar bir kişiyi, bir yeri veya bir coğrafi bölgeyi karşılarsa da bunların bazen duygu değeri taşıdıkları görülür. Bu öğeler çevre, eğitim, kültür, psikoloji gibi faktörlerden etkilense de her toplumda birtakım genel değerlere sahiptir. Türkler için Atatürk, Fransızlar için Napolyon olumlu duygular uyandırırken Hitler gibi bir kavram olumsuz duygulara neden olmaktadır (Aksan, 2006, s. 57).

Duygu değeri kelimelerde veya başka unsurlarda olabileceği gibi rakamlarda da gerçekleşebilir. Örneğin, 61 sayısı çoğu insan için sıradan bir kavramken Trabzonlular için daha farklı bir anlam ve değere sahiptir. Yine, bireyin oturduğu şehrin plaka numaralarını telefon ve araba plaka numaralarında kullanması, bunların birçok insan için özel bir duygu değerine sahip olduğunu göstermektedir (Demirci, 2017, s. 233).

Duygu değeri, yer adlarında da görülebilir. *Çanakkale* kavramı bizde kahramanlık, yiğitlik, cesaret, zafer gibi duygulandırıcı öğeleri uyandırır. Buna benzer Kudüs, Mekke, Medine, Paris gibi yerler de insanlar üzerinde birtakım farklı imgeler ve güçlü duygular uyandıran yer adlarıdır (Aksan, 2006, s. 57).

2.1.4. Temel Anlam

İnsanoğlu, bir kavramın gün ışığına ilk ne zaman çıktığını kesin olarak bilemeyebilir. Ancak onun ortaya çıkarken ifade ettiği, taşıdığı ilk anlama temel anlam veya gerçek anlam denir (Demirci, 2017, s. 224). Bu evrendeki bütün sözcüklerin bir temel anlamı vardır. Bir sözcük, ad veya varlığın farklı farklı anlamları olabilir. Ancak bu anlamlardan bir tanesi temeldir yani gerçektir. Bir dilde bir sözcük zamanla birden çok anlamda kullanılabilir. Burada oluşacak anlam karışıklığını önleyen şey, sözcüğün temel anlamıdır (Gencan, 1979, s. 500).

Dilbilimciler, dilbiliminde temel anlam için *denotatif anlam* ifadesini de kullanmışlardır (Demirci 2017, s. 224). Arslan Erol, J. Lyons (1981, s. 152)'un *denotation* terimini bir kelime ile onun yer, varlık, birey ve olgular arasında kurduğu ilişki olarak ifade ettiğini söyler (2002, s. 42). Denotation terimini bazı dilbilimciler, göndergesel anlam olarak değerlendirirken bazıları da onu anlam değil, anlamın insanlara gönderdiği bir görüntü şeklidir, biçiminde değerlendirmişlerdir (Aksan, 2006, s. 51).

Dünyadaki nesne ve kavramlara, adlandırdığımız bütün varlıklara anlambiliminde gönderge (referent) denir. *Kedi, balık, çiçek* gibi sözcükleri herhangi bir bağlam içinde kullanmadan tek tek ifade ettiğimizde ya da yazılı olarak aktardığımızda zihnimizde bir görüntü oluşur. *Kedi, balık, çiçek* kavramlarının zihnimizdeki görüntüleri *köpek, ot veya kuş* göstergelerinden farklı olacaktır. Bundan

dolayı kedi sözcüğü söylendiğinde zihnimize oluşan görüntüye *temel anlam ögesi* (*denotation*) denir (Aksan, 2006, s. 50).

Her sözcük kullanıldığı bağlama göre farklı anlamlarda kullanılabilir. Ancak onun temel bir anlamı vardır. Bir sözcük benzetme, aktarma gibi farklı anlam olaylarıyla birçok anlama gelecek şekilde kullanılabilir. Anlam genişlemesine uğrayan bir sözcük öyle bir duruma gelir ki temel anlamdan tamamen uzaklaşıp yan anlam veya anlamlarda kullanılabilir (Arslan Erol, 2002, s. 43).

Örneğin;

1. “Çocuğun *ağzında* yara çıkmış.” cümlesinde yargısında *ağız* kelimesi temel anlamdadır.

2. “Bıçağın *ağzı* körelmiş.” cümlesinde ise *ağız* kelimesi yan anlamda kullanılmıştır (Demirci, 2017, s. 224).

2.1.5. Yan Anlam

Herhangi bir sözcüğün gerçek anlamından tamamen ayrılmadan cümle içinde farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmasına yan anlam denir. Buna *konotatif* anlam da *çağrışımsal* anlam da diyebiliriz (Demirci, 2017, s. 224). Yan anlam (connotation) terimi, Latince olan “connotare” kelimesinden elde edilmiştir. Latince bu, “bir şeyle bağdaştırmak” anlamında kullanılmaktadır (Barut ve Odacıoğlu, 2018, s. 933).

Herhangi bir dile ait bir sözlüğe baktığımızda bunun içinde belli bir sıraya göre yazılan sözcüklerin çoğunun birden fazla anlamda kullanıldığını görürüz. Buna *çokanlamlılık* (*polysemy*) denir. Bu özellik tüm dillerde var olan bir özelliktir. Bir dilin olmazsa olmaz bir özelliğidir. İnsanoğlu, bunu bazen anlatımı daha etkili kılmak veya onu zenginleştirmek için bazen de ondan somut ve daha kolay bir ifade yaratmak için kullanır. Kavramlar arasında görev, amaç, şekil gibi ortak özellikler bulunur. Sözel ve yazılı anlatımda bu ortak noktaların birbirlerine aktarma ihtiyacı bizleri yan anlam oluşturmaya yönlendirmiştir (Aksan, 2006, s. 58).

Vardar, yan anlamla ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Bir sözcüğün sürekli anlamsal öğelerine ya da düz anlamına kullanım sırasında katılan ve bildirenlerin tümünce algılanmayan, ikincil kavramlara, imgelere, öznel izlenimlere, vb. ilişkin olan duygusal, coşkusal ikincil anlam;

çağrışımsal değer. Yan anlamlar bireysel yönler içerdikleri gibi toplumsal, tarihsel, ekinsel, vb. özellikler de kapsarlar. Kimi dilbilimciler (L. Hjelmslev), yan anlamları, anlatım düzlemi düz anlam dizgesi olan bir içerik düzlemi olarak ele alırlar. Toplum, doğal dilin kendisine sağladığı birinci dizgeden kalkarak yan anlam dizgeleri oluşturur (2007, s. 216).”

Bir gösterge, herhangi bir dilde bir kavramın simgesi durumundadır. Bir sözcüğün zaman içinde oluşan farklı farklı anlamlarının oluşması, o sözcüğün insanlar tarafından kullanıla kullanıla çok anlamlı duruma geldiğini gösterir (Aksan, 2006, s. 60). Nitekim hiçbir kelime ortaya çıktığı ilk günkü anlamını koruyarak günümüze kadar gelememiştir. Çünkü bir dilin en önemli özelliklerinden biri onun anlamıdır. Bundan dolayı bir kelimenin taşıdığı ilk anlama birçok anlamın eklenerek günümüze kadar geldiğini görmekteyiz (Demirci, 2017, s. 225).

Yazın dünyasında yan anlam terimi, ilk defa Port Royal mantıkçıları tarafından kullanılmıştır. John Stuart Mill ise yan anlam ile temel anlam arasındaki farklılıkları ele almıştır. Yan anlam, Mill’e göre dilbilimsel bir işaretin duygusal değerlerin toplamından oluşmaktadır. Ayrıca bireysel ve toplumsal farklılıklar, çevre, insan psikolojisi, yaşam farklılıkları gibi birtakım faktörler bir sözcüğün yan anlam veya anlamlar kazanmasında etkili olmuştur (Barut ve Odacıoğlu, 2018, s. 934).

2.1.6. Eş Anlamlılık

Birden çok kelimenin cümle içinde aynı anlama gelecek şekilde kullanılmasıdır. Eş anlamlılık, kavramlar arasında özdeşlikten ziyade anlam bakımından onların birbirleriyle olan yakınlığı ifade eder (Vardar, 2007, s. 94). Bu kavram, Yunancada *sün* (birlikte, eş) ile *onoma* (ad) sözcüklerin bir araya gelip *sünönimos* teriminin oluşmasını sağlamıştır. Aynı dilde kullanılan birbirinden farklı göstergeler, tümüyle aynı anlama gelemmez. Bu durum, N. Goodman tarafından da kanıtlanmıştır (Aksan, 2006, s. 78).

Korkmaz, aynı anlama geldiği ifade edilen sözcüklerle ilgili şunları söylemiştir:

“Anlamları aynı veya birbirine yakın olan kelimeler. Dilbilimi açısından aslında anlamca birbirine tıptı tıpına denk düşen çok az kelime vardır. Eş anlamlı sözler, genellikle bazı kelimelerdeki kavram inceliklerinin çeşitli

sosyal ve dil kesimlerinde zamanla gölgelenmeye uğrayarak anlamca birbirlerine yaklaşımlarından oluşmuştur. Baş / kafa; ak / beyaz, kara / siyah, bıkmak / bezmek / usanmak, bunalmak / sıkılmak, göndermek / yollamak; son bulmak / sona ermek; dilemek / istemek, kızmak / öfkelenmek vb. Bir dilin kendi kelimeleri arasında olduğu gibi alıntı kelimeleri arasında da eş anlamlı olanlar vardır. Türkçe, Arapça ve Farsçadan yaptığı alıntılar dolayısıyla bu bakımdan bol örnekler vermektedir: göz / çeşm, ayn; dudak / leb; değer, kıymet / yetenek, kabiliyet. Dilimizde, eş anlamlı sözlerin batı dillerinden alınmış örnekleri de vardır: doğruca, doğrudan doğruya / direkt; yönerge / direktif, talimat; boyunbağı / kravat; cambazlık / akrobasi; iş, hareket / aksiyon vb. (1992, s. 56).”

Eş anlamlılık, birden çok sözcükle meydana gelen bir anlam olayıdır. Bu anlam olayı tek bir kelimeyle yapılamayacağı için aynı anlama gelebilecek en az iki kelime birbirinin eş anlamlısı olarak kabul edilir. Örneğin, siyah ile kara kelimeleri bağlam içinde birbirlerinin yerine kullanılabilen eş anlamlı sözcüklerdir (Demirci, 2017, s. 227).

Eş anlamlı kelimeler, ilk kullanımlarından beri aynı anlama gelecek şekilde ifade edilse bile (Demirci, 2017, s. 228) zaman geçtikçe bu sözcükler arasında anlam farkı oluşabilir. Bu da bu sözcüklerin sözlü ve yazılı olarak kullanımlarına zemin oluşturur. Örneğin, Türkçedeki *nesne* kavramı ile Arapçadaki *şey* kavramı arasında zamanla anlam farkı meydana gelmiştir (Sarı, 2011, s. 535). Bundan dolayı eş anlamlı her kelime tüm cümlelerde birbirlerinin yerine kullanılmayabilirler (Demirci, 2017, s. 228).

Bir dilde, başka bir dilden alınan sözcüklerle de eş anlamlılık meydana gelebilir. Batı dillerinden alınan kelimelerle Türkçe kelimeler arasında eş anlam olayı meydana gelebilir (Toklu, 2015, s. 133) Ancak, bir dilin kendine özgü eş anlamlı kelimelerinin çok olması ve neticede bu anlam olayını kendi sözcükleriyle gerçekleştirmesi o dilin anlatım gücünü, zenginliğini gösterir (Özden, 2014, s. 162). Bir dilde eş anlamlı niteliğinde olan sözcüklerin çok olması da o dilin köklerinin çok eskiye gittiğini gösteren önemli bir ipucudur. Çünkü eş anlamlılık uzun bir sürede gerçekleşen bir anlam olayıdır (Aksan, 2019, s. 34).

Bir dilin en eski belgelerinde eş anlamlı kelimeler yer alıyorsa bu, bize o dilde başlangıçta farklı anlamları karşılayan sözcüklerin olduğunu ve bunların aynı anlama gelecek şekilde ifade edilmesi için uzun bir zamanın geçmesi gerektiğini gösterir.

Bundan dolayı bir dilin eş anlamlı kelimelerine bakarak o dilin ne kadar eskiye gittiği kanıtlanabilir (Aksan, 1974, s. 6).

2.1.7. Zıt Anlam

Anlamca birbirine zıt olan sözcüklerle yapılan anlam olayıdır (Toklu, 2015, s. 134). Anlamca birbirinin zıddı olan kelimelerden her biri (Korkmaz, 1992, s. 179). Birçok dilde olduğu gibi Türkçede de birçok anlam olayına başvurulur. Bunlardan bir tanesi de karşıt anlamlılıktır (Gencan, 1979, s. 513). Ancak temel anlam, yan anlam, mecaz anlam gibi anlam olayları aynı kelimelerle yapılırken zıt anlam, farklı iki kelime arasında yapılır (Demirci, 2017, s. 226).

Karşıt anlamlılık, Türkçede anlam ilişkileri bakımından farklı olan birçok sözcük arasında meydana gelir ve bu sözcükler, gruplara ayrılarak incelenir (Keklik, 2012, s. 72). Türkçede ele alınan bu gruplar; ikili, biçimsel ilişkili, ilişkiyel, dereceli, yön gösteren gibi başlıklar altında incelenir (Aksan, 2006, s. 129-131).

Zıtlık, her dilde olduğu gibi Türkçede de olan bir anlam olayıdır. VIII. yüzyılda kaleme alınan Köktürk yazıtlarından başlayarak günümüze kadar keleme alınan eserlerde bu anlam olayını gözlemlemek mümkün olmaktadır (Soydan, 2018, s. 281).

Zıt anlamlı sözcükler, yargı içinde gereksiz sözcük kullanımını önlediği gibi sözcük hazinemizin de gelişip artmasına katkıda bulunur. Karşıtlık, sıfırdan başlayıp sonsuza kadar derecelenebilen kavramlar için geçerli bir anlam olayı olduğu için her kelimenin zıddı yoktur. Örneğin *sıcak* sözcüğünün zıddı *soğuk* kelimesiyle yapılır ancak *ılık* ile *dondurucu* kelimeleri birbirinin zıddı değildir (Büker ve Zeytinkaya, 2013, s. 188). Karşıtlık, bir dilin ayrılmaz bir parçası olduğu için mantık, felsefe, edebiyat, din gibi birbirinden farklı birçok alanın temel konusunu oluşturmaktadır. Nitekim sözcükler, söz grupları, cümleler ve buna benzer farklı ifadeler anlamsal olarak birbirinin zıddını oluşturabilir. Ayrıca zıt anlam olayı hem çağdaş dillerde var olan hem de ölü dillerde var olmuş bir anlam olayıdır (Ataklı Saçak, 2020, s. 851).

Ataklı Saçak (2020, s. 851), makalesinde, E. N. Miller (1990, s. 200)'in zıtlık ile ilgili şu değerlendirmesine yer vermektedir:

“Eğer arkeologlar tarafından öne sürülen, dille ilgili ilk belirtilerin tarih öncesi buluntularının 750 bin yıl önceye dayandığı varsayımları doğruysa, ilk zıt anlamlı sözcükler de o sıralarda ortaya çıkmış olmalıdır. Zira daha çok karşıtlık ifade eden ve bu yüzden bellekte daha net bir şekilde yer alan nesnel dünyanın zıtlıkları, beynin üst bölümlerinde, ön sıralardaki maddelerin arasında, varlığın ilk anlayışının nesnelere haline gelen ilgili izleri üretmemiş olamazlar.”

2.1.8. Anlam Değişmeleri

Herhangi bir kelimenin taşıdığı ilk anlamdan zaman içinde uzaklaşarak yeni bir anlamda kullanılmasıdır (Korkmaz, 1992, s. 10). Türkçede atasözü niteliğine erişen ‘Değişmeyen tek şey değişimin kendisidir.’ yargısı anlam ve anlambilimi açısından önemli bir kural niteliğindedir. Heraklitos’ un ‘Her şey akar.’ ifadesindeki akar sözcüğüyle ifade ettiği gibi her şeyin hareket hâlinde olması bir bakıma dilin belki de en fazla semantik kısmını etkilemektedir (Demirci, 2017, s. 222). Kelimelerin buldukları mekânların tarihi süreç içinde değiştikleri görülür. Bu da biz insanlara kelimelerin anlamlarının zamanla değiştiklerini gösterir. Sürekli eylem halinde olan kavramlar zaman zaman bölünmelere uğrar, etkileşime girdikleri alanlardan etkilenirler (Özavşar, 2017, s. 102).

Anlam değişimi konusu üzerinde dilbilimciler, çok eski zamandan beri çalışmalarını sürdürmektedirler. Anlam değişimi, bir sözcüğün başlangıçta belirttiği anlamdan daralma, genişleme gibi yollarla uzaklaşıp yeni bir duruma geçmesidir. Bazı dilbilimciler bunu gösteren / gösterge değişmesi olarak kabul eder. Göstergelerin belirttiği kavramlar zamanla değişime uğradıkları için bu, eş zamanlı yöntemle değil art zamanlı yöntemle incelenebilir (Aksan, 2006, s. 88). Örneğin, Eski Türkçede *sakınmak* sözcüğü “*düşünmek, üzerinde durmak, planlamak*” anlamlarında kullanılırken bu kelimelerin Türkiye Türkçesinde “*çekinmek, bir şeyi yapmaktan uzak durmak*” gibi anlamlarda kullanıldığı görülmektedir (Korkmaz, 1992, s. 10). Ayrıca *tabanca* sözcüğü birkaç yüzyıl öncesine kadar *tokat /sille / şamar* gibi anlamlarda kullanılıyorken günümüzde bu, *küçük silah* anlamında kullanılmaktadır (Demirci, 2017, s. 222).

Yukarıda verilen örneklerde olduğu gibi göstergelerin zaman içinde yeni anlamlarda kullanılmalarının birçok nedeni vardır. Buna bazen kelimelerin insanlar

üzerinde bıraktıkları duygu değeri bazen de toplumda meydana gelen gelişme ve değişimler neden olmaktadır (Aksan, 2006, s. 89). Bazen de bir dildeki bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar bunu meydana getirmektedir. Hiç durmadan hareket eden, değişen dünyaya dil de bu duruma ayak uydurarak değişimini sürdürür. Dil ya dışarıdan aldığı kelimelerle ya da kendi içinden ürettiği sözcüklerle bu değişimi tamamlar (Demirci, 2017, s. 222).

Yani anlam değişimleri hem dil içi hem de dil dışı etkenlerden dolayı meydana gelebilir (Sav, 2003, s. 151). Dil içinde zamanla oluşan değişimler, dili doğrudan etkiler. Bu da dizge içinde yer alan kavram ve onun anlamının değişmesini sağlar (Arslan Erol, 2002, s. 95). Stern'e göre dil içi değişimler üçe ayrılır:

1. Dizge içindeki kelime bağıntısının veya adın yer değiştirmesi
2. Gönderge bağıntısının veya anlamın yer değiştirmesi
3. Bir durumu sözcüklerle ifade eden insanlar arasındaki kişisel bağıntının yer değiştirmesi

Stern, dil dışı değişimleri de kendi içinde üç kısma ayırmıştır:

1. Nesnel
2. Mantıksal
3. Öznel değiştirme (Guiraud, 1999, s. 57).

Birçok dilbilimci ve araştırmacı, anlam değişimine neden olan faktörler üzerinde araştırmalar yaparken bunun biçim ve türlerini ortaya çıkarmak için de birçok araştırma yapmışlardır (Arslan Erol, 2002, s. 93). Aristoteles döneminden beri varlığını sürdüren anlam değişimi kuramı, İskenderiye ve Roma dönemlerinde önemli bir gelişme göstermiştir. Latin dilcileri, anlam değişmesinin on dört türünü açıklarlar. Darmesteter ve Breal'e göre de anlam değişimlerinin başlıca türleri şunlardır: kapsamlayış, düzdeğişmece ve eğretileme. (Guiraud, 1999, s. 53-54).

Vardar'ın anlam değişimleriyle ilgili tespitleri şöyledir:

“Anlam değişimleri genellikle tarihsel, dilbilimsel, toplum bilimsel, ruhbilimsel nedenlerle açıklanır. Bilimlerde, kurumlarda, törelerde görülen değişimler nesnelere değiştirerek dil dizgesini dolaylı olarak etkiler (tarihsel nedenler). Seslere, biçimlere, söz dizime ilişkin nedenler bulaşmaya, köken yakıştırma ya

da yerleştirmeye, eşadlı çatışmasına yol açar (dilbilimsel nedenler). Sözcüğün dar bir toplumsal kesimden geniş bir kesime aktarılmasıyla anlamca genişlemesi ya da bunun tersine bir süreç sonunda anlamca daralması içerik alanını etkiler (toplum bilimsel nedenler). Anlatımcılığı artırma çabaları da anlam değişimine yol açar (ruhbilimsel nedenler). Kimi dilbilimciler daha yalın bir sınıflandırmayla yetinerek dış nedenlerle iç nedenlerden söz ederler.

Değişim biçimleri de birçok sınıflandırmaya konu olmuştur:

A. Darmesteter, M. Breal, H. Paul: Daralma, genişleme, kayma.

G. Stem: Dış değişimler, iç değişimler: Sözcük bağıntısının ya da anlamın yer değiştirmesi, sözcükle bireyler arasındaki öznel bağıntının yer değiştirmesi.

S. Ullmann: Dilsel tutuculuktan doğan değişimler: Tarihsel ve dil dışı değişimler, dilsel yenileştirmeden doğan değişimler: Ad aktarımları -anlamsal benzerlikle bitişiklikten doğan değişimler-, anlam aktarımları. Adlar arasındaki benzerlik ve bitişiklikten doğan değişimler, karma değişimler bu alanda görülen başlıca değişim türleridir (2007, s. 20)."

2.1.8.1. Anlam Genişlemesi

Anlam genişlemesini Korkmaz (1992, s. 10) "*Anlam kapsamı dar olan bir kelimenin zamanla ilgili bulunduğu kavram alanı içinde yayılarak daha geniş, daha genel bir anlam kazanması olayı.*" Vardar (2007, s. 219) "*Anlamlı bir birimin daha geniş bir kapsam içermeye başlaması, dar bir anlamdan geniş bir anlama geçiş sonucu gerçekleşen değişim.*" olarak tanımlamıştır. Türkçe Sözlük'te (2005, s. 101) ise "*Dar bir anlamda kullanılan bazı kelimelerdeki anlamın ilgili kavramlara yayılması.*" tanımı yapılmıştır. Anlam genişlemesi, anlam daralmasının tam tersidir. Bir sözcük, bir dilde başlangıçta bir durumu, bir varlığı, bir nesnenin bir kısmını anlatırken zamanla bunların tümünü karşılayacak duruma gelir (Aksan, 2006, s. 90).

Örneğin, "ödül" kavramı ilk başlarda *güreşlerde verilen mükâfat* manasında kullanılıyorken zamanla *her müsabakada verilen mükâfat* manasında kullanılarak anlam genişlemesine uğramıştır (Demirci, 2017, s. 231). Almandada asil kadın anlamına gelen *vrouwe* kelimesi anlam genişlemesi yoluyla günümüzde bütün kadınlar (*frau*) için kullanılır olmuştur (Toklu, 2015, s. 130).

"*Atterrir*" sözcüğü önceleri uçakların yere iniş yapması eylemi için kullanılıyorken uzayla ilgili yapılan faaliyetlerle birlikte kullanım alanı genişlemiş ve gezegenlere iniş için de kullanılır hâle gelmiştir. İlk manası "*domuzu avlayıp, yetiştirip*

etini satan kişi” olarak aktarılan “*bouc > boucher*” kelimesi zamanla anlam genişlemesine uğrayarak her çeşit etin satışını yapan kişi “*kasap*” manasında kullanılmıştır (Sav, 2003, s. 158).

Sözcükler, anlam genişlemesini iki farklı şekilde yaşar:

1. Sözcüklerin zaman geçtikçe kavram ve anlam kısımlarında genişlemenin meydana gelmesi.

2. Sözcüklerin anlam sayılarında gün geçtikçe meydana gelen artışların oluşması (Özavşar, 2017, s. 104).

Kavramların anlam genişlemesine uğramasının temelinde sözcükler arasında var olan benzerlik ve bitişikliğinin olmasıdır. Örneğin, *kumsal* sözcüğünün ilk anlamı onun temel anlamıdır. Ancak, 19. yüzyılda Avrupa’da Fransız İhtilali’nin gerçekleşmesiyle işçi ve işveren arasında tartışmalar yoğunluk kazanmıştır. İşçiler bazı isteklerini Fransa’da yer alan Seine nehri kıyısındaki kumsallarda dile getirmeye çalışmışlardır. Taleplerin dile getirildiği yer, *greve* (iş bırakma) kavramıyla bu eyleme ad olmuş ve anlam genişlemesi meydana gelmiştir (Sav, 2003, s. 159).

2.1.8.2. Anlam Daralması

Anlam daralmasını birçok araştırmacı şu şekilde tanımlamıştır:

“*Anlamli bir birimin daha sınırlı bir kapsam içermeye başlaması, genel bir anlamdan dar bir anlama geçerek değişmesi*” (Vardar, 2007, s. 20). “*Bir göstergenin önceden anlattığı nesne ya da devinimin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesidir.*”(Aksan, 2006, s. 90). “*Kelimenin kavram ve anlam kapsamı bakımından bir daralmaya uğrayarak, eskiden anlattığı şeyin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesi, bir kelimenin genel bir anlamdan özel bir anlama geçişi.*”(Korkmaz, 1992, s. 9).

Bir sözcük dilde önceleri geniş bir alanda kullanılıyorken zaman geçtikçe daha dar bir alanda kullanılmaya başlar. Böylece anlam daralması meydana gelmiş olur. Anlam daralmasına uğrayan sözcükler, çağrıştırdığı anlam alanı bakımından kısıtlanan kavramlardır. Anlam daralması, bir dilin kendi bünyesinde her ne kadar gerçekleşiyorsa da bunun, o dilin lehçeleri arasında görülme sıklığı daha çoktur. Bir dilin bir lehçesinde sık sık kullanılan bir sözcük, o dilin başka bir lehçesinde daha az bir alanda kullanılıyor olabilir (Demirci, 2017, s. 230).

Türkçede “*koşan herkes*” anlamında kullanılan *çapkın* sözcüğünün anlamı, zamanla daralarak “*kadın peşinde koşan kimse*” anlamına gelmiştir (Üçok, 2004, s.

98). “*erik*” kelimesinin, önceleri “*şeftali, zerdali, armut*” gibi meyvelerin ortak adı olarak kullanıldığı ancak zamanla bu kelime, anlam daralmasına uğrayarak bugün yazı dilinde sadece farklı çeşitleri olan bir tek meyvenin ismi olarak kullanılması da böyledir (Aksan, 1989, s. 181). Günümüz Almancasında *schneider (terzi)* kelimesi, ilk önceleri odun, saç gibi nesnelere kesen insanlar için ve tefeciler için kullanılıyordu. Fakat bu kavram zamanla anlam değişimine uğrayıp sadece kumaş biçip diken kişiler için kullanılır hale gelmiştir (Aksan, 2006, s. 90).

2.1.8.3. Anlam İyileşmesi

İlkin kötü bir manası olan bir sözcüğün zaman geçtikçe anlam açısından iyileşmesi, iyi bir manada kullanılmasıdır (Demirci, 2017, s. 228). Kelimenin ilk başlardaki kullanımına göre daha güzel daha iyi bir manaya gelecek şekilde kullanılması, o manayı taşıyacak bir çizgiye taşınması olayına anlam iyileşmesi denir (Sav, 2003, s. 163). Türkçe Sözlük’te “*Kötü ve olumsuz bir anlamı olan bir kelimenin zamanla iyi bir anlam kazanması* (2005, s. 101).” biçiminde tanımlanmıştır.

Türkçeye Fransızcadan giren “*mareşal < maréchal < maris calcus*” kelimesi önceleri “*at bakıcısı, nalbant*” anlamlarında kullanılıyorken zamanla anlam iyileşmesi olayını yaşayarak günümüzde “*ordudaki en yüksek aşama*” manasında kullanılmaktadır (Sav, 2003, s. 163). Eski Türkçede “*kötü, fena, perişan*” anlamında kullanılan “*yavuz*” kelimesi, XV. yüzyıldan itibaren anlam iyileşmesi sürecine girerek “*iyi, güzel, güçlü*” manasını kazanmıştır (Toklu, 2015, s. 131).

Abartılı bir durumu anlatmak için var olan sözcüklerin yetersizliği hissedilince olumsuzluk gösteren sözcüklere başvurulur. İngilizcede *terrific* sözcüğü *terör* kavramıyla aynı kökten gelmesine rağmen *müthiş, harika* gibi anlamlarda kullanılır. Ayrıca “Eşek gibi çalıştım, köpek gibi mücadele ettim.” gibi cümlelerde kullanılan *eşek, köpek* kavramlarında da bir anlam iyileşmesini görmek mümkündür (Demirci, 2017, s. 229).

2.1.8.4. Anlam Kötüleşmesi

Batı edebiyatına ait kaynaklarda *pejorasyon* olarak adı geçen anlam kötüleşmesi, manaları iyi ve güzel olan sözcüklerin farklı nedenlerle anlamlarının

kötüleşmesidir (Demirci, 2017, s. 229). Türkçe Sözlük'te “Anlamı iyi ve olumlu olan bir kelimenin zamanla kötü veya kötüye doğru giden bir anlam kazanması, anlam bayağılaşması.” (2005, s. 101) biçiminde anlamlandırılmıştır. Bu anlam olayına sözcükler arası anlam ilişkileri, önyargılar gibi birçok faktör neden olmaktadır (Arslan Erol, 2002, s. 95).

Latin dilinde “misafir, yabancı” manalarında kullanılan “*hostis > hostilis*” kelimesi Fransızcaya “*hostile*” biçiminde geçip XV. yüzyıl itibarıyla anlam kötüleşmesine uğrayarak “düşman” anlamında kullanılmıştır. Ayrıca Türkçeye Farsçadan geçen “*canavar < canıvar*” ilkin “canlı, mahlûk” manasında ifade ediliyordu. Ancak bu sözcük günümüzde anlam kötüleşmesine uğrayarak “yabani hayvan, kurt” manasında kullanılmaktadır (Sav, 2003, s. 165). Son olarak ise, Toplumdaki yeri ve fonksiyonu bakımından uzun bir zaman sürecinde üst düzeyde bulunan insanlar için kullanılan “*efendi*” sözcüğü, günümüzde toplumsal yeri bakımından daha düşük bireyler için kullanılmaktadır (Toklu, 2015, s. 131).

2.1.8.5. Anlam Boşanması

Bir dilde uzun bir süre zarfında sözlü veya yazılı bir şekilde kullanılan bir sözcüğün zamanla kendi öz anlamından uzaklaşmasıdır. Yani var olan anlamından uzaklaşıp farklı dilbilgisel anlamlar kazanmasıdır. Bu terim de yerli ve yabancı kaynaklarda birçok isimle ifade edilmektedir: anlamsızlaşma, anlam boşalması, anlam boşanması; asemantication, desemantication, semantic loss... (Doğan, 2021, s. 20). Örneğin Çince gibi dillerde kavram ve gramer bağıntısı gereği sık sık yan yana kullanılan kelimelerden bazıları zaman içinde kendi öz anlamından “boşanarak” sadece gramer bağıntısı kurmaya yarayan “boş kelime” hâline gelmiştir. Bunun Türkçedeki en güzel karşılığı “edat”tır. Gramerdeki karşılığı ise “yardımcı kelime” veya “gramatikal alet”tir. Batı gramerindeki karşılığı ise “özerk kelime”dir. Buna göre, örneğin bir fiille bir zamir veya iki isim veyahut bir isimle bir edat arasında zaman içinde farklı bir anlam tamamlanması meydana gelmiştir. Özellikle zamirlerle bazı isimlerin zamanla bağımsızlıklarını ve vurgularını kaybetmeleriyle kendilerinden önce veya sonra gelen “özerk kelime”lere sığınmaları bunun somut örneğini oluşturur. Türkçede eskiden *sen gider sen* ifadesinin *sen gidersin* şeklini alması veya *dağ ol* kavramının *değil* haline gelmesi bunun örneklerini oluşturur (Dilaçar, 1968, s. 8-9).

Doğan, anlam boşanmasını şöyle açıklamıştır:

“Ayrıca anlam boşanması bir süreç gerektirmektedir. Edatlaşan bir sözcüğün sözlüksel anlamlı kullanımının yanında dil bilgisel anlamlı kullanımının da devam etmesi ve bazı sözcüklerde de zamanla sözlüksel anlamlarının unutulması bunun en güzel örneğidir. Bu konuya Türkçedeki beri sözcüğü örnek olarak verilebilir. Bu sözcüğün hem anlam boşanmasına uğramamış hem de anlam boşamasına uğramış biçiminin aynı zaman diliminde kullanıldığını görmek mümkündür. “Biraz daha beri gel.” cümlesinde zarf olarak asıl anlamında kullanılırken “Ne zamandan beri tanışyorsunuz?” cümlesinde ise +DAn beri birlikte yapısı içerisinde anlam boşanmasına uğramış bir çekim edatı olarak kullanılmıştır.” (2021, s. 21).

2.1.9. Bağlam

Herhangi bir göstergenin, diğer göstergelerle oluşturduğu ve anlamını ifade ettiği kelime bütününe bağlam (context) denir (Aksan, 2006, s. 73). *“Bir cümlede, bir konuşmada veya bir metin içinde yer alan herhangi bir kelimenin anlamının daha iyi belirlenebilmesi ve başka anlamlarından ayırt edilebilmesi için, kendisini çevreleyen ve karşılıklı ilişkide bulunduğu öteki öge veya ögelerle oluşturduğu bütün.”* (Korkmaz, 2002, s. 18-19) olarak değerlendirir.

Vardar, bağlamı şöyle değerlendirmiştir:

“Bağlam (Alm. Kontext, Fr. contexte, İng. context) 1. Bir dil birimini çevreleyen, ondan önce ya da sonra gelen, birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim ya da birimler bütünü. (İç bağlam, dil içi bağlam da denir.) 2. Duruma, konuşucu ve dinleyicinin dil dışı toplumsal, ekinsel, ruhsal nitelikli deneyim ve bilgilerine ilişkin verilerin tümü (Dış bağlam, dil dışı bağlam da denir.)” (Vardar, 2007, s. 31).

Herhangi bir dilde kullanılan sözcük, söz öbeği, terim, cümle gibi unsurların anlam veya anlamlarını belirleyen temel faktör bağlamdır. Yani içinde buldukları çevredir (Doğan, 2018, s. 470). Bir sözcüğün anlamını, kullanıldığı cümledeki sözcüklerin yardımıyla çıkarabiliyorsak buna dil içi bağlam denir. Ancak cümlenin kendisi bir sözcüğün anlamının ortaya çıkarılmasına yetmiyorsa buna da dil dışı bağlam denir. Bağlamın taşıdığı dil içi ve dil dışı unsurlar, toplumdan topluma, kültürden kültüre farklılık gösterebilir. Çünkü bir toplum, dil birliğini oluştururken kendine özgü yol ve yöntemleri kullanır. Her toplumun algısı farklı olduğu için dile yön veren toplumun bakış açısıdır. Çünkü dil ile sosyal yapı her zaman birbirini etkileyen ve tamamlayan unsurlardır (Çetin vd., 2011, s. 1369).

Bir sözcüğün taşıdığı anlam ile diğer sözcüklerin taşıdığı anlamlar birbirinden farklıdır. Bir sözcüğün cümle içinde gerçek veya mecaz anlamda kullanılması o sözcüğün anlamını farklı kılabilir. Ayrıca bir sözcüğün cümle, paragraf içinde yer alması da onun anlamında birtakım değişiklikler meydana gelebilir (Göçer, 2015, s. 52). Örneğin *ayrılmak* sözcüğü:

1. Büyük bir gemi limandan ayrıldı. (temel anlam)
2. Kadın kocasından ayrıldı. (mecaz anlam)
3. Kadın kocasından ayrılıp arabaya bindi. (temel anlam) (Aksan, 2006, s. 74).

Ayrıca *baş* sözcüğü:

1. Bugün başım çok ağrıyor. (insan başı)
2. Kumaşın iki başında da eğrilik var. (kumaşın uçları)
3. Başı çekmek. (önayak olmak)
4. Her işin başı sağlıktır. (temel, esas)
5. Bu çocukla baş edemiyorum. (hâkim olamama)

Bu cümlelerdeki *baş* kelimesinin birbirinden farklı anlamda kullanılmasının ana nedeni bağlamdır. Yani sözcüğün diğerleriyle kurduğu ilişkidir (Korkmaz, 2002, s. 19).

Miller ve Leacock (2000), bağlamı iki farklı şekilde ele alıp incelemiştir:

1. Çevresel Bağlam (local context)
2. Tematik Bağlam (topical context)

Çevresel bağlamda bir sözcüğün anlamını belirleyen unsur, sözcükten önce ve sonra kullanılan kelimelerdir. Tematik bağlamda ise sözcüğün anlamını metnin konusu belirler. Ancak Dash (2008), sözcüğün anlamını belirlemede kullanılan çevresel bağlam ile tematik bağlamın yeterli olmadığını vurgulamış ve bunlara cümlesel bağlam ile dil dışı bağlamı da eklemek gerektiğini belirtmiştir (Doğan, 2018, s. 471). Ayrıca, Yaman ve Akkaya (2012, s. 2604-2605), Beck ve arkadaşlarının (1983, 178-179) bağlam türlerini şu şekilde sınıflandırdıklarını açıklar:

A. Pedagojik Bağlam

B. Doğal Bağlam

1. Yanıltıcı bağlam
2. Yönlendirmeyen bağlam
3. Genel bağlam
4. Yönlendirici bağlam.

Görüldüğü gibi sözcük veya söz öbeklerini anlamlarını etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler göz önünde bulundurularak dünya genelinde birçok bağlamlı sözlük çalışması yapılmıştır. Türkçede bu anlamda yapılan ilk çalışma *Kâşgarlı Mahmûd*'un XI. yüzyılda kaleme aldığı *Dîvânu Lugâti 't-Türk* 'tür. Batı'da ise XIX. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Bağlamlı sözlük, her sözcüğün eserde hangi anlamı verdiğini bulup o sözcüğün karşısına yazmaktır. İşlevsel dizin ise bir kelimenin ele alınan eserde hangi anlamda nerede geçtiğini belirten sistemdir (Doğan, 2018, s. 471-473).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÖZLÜKBİLİM

3.1. SÖZLÜKBİLİM VE DİZİN

Sözlükbilim, herhangi bir dildeki sözlüksel unsurları dilbilim metotlarıyla ele alan ve sözlük çalışmalarını teorisel problemleriyle birlikte değerlendiren daldır (Vardar, 2002, s. 184). Sözlükbilimi, herhangi bir dile ait bütün sözcüklerin bir araya getirilip kitap haline getirilmesi ile ilgilenen bir bilim dalıdır. Sözlükbilim kavramına *leksikografi* de denir (Demirci, 2017, s. 175).

Ancak Türkçede sözlükbilim, birden çok isimle ifade edilmektedir. Bunun ise iki ana sebebi vardır: Yazım kaidelerinin aynı şekilde yorumlanmaması ve sözlük biliminin kapsam alanının birbirine benzemeyen şekillerde idrak edilmesidir. Bu da söz konusu bu kavramın sözlük bilimi veya sözlükbilimi şeklinde yazılmasına neden olmuştur. Buradaki farklılık; *sözlükbilimi*, *sözlükbilim*, *sözlükbilgisi*, *sözlükçülük*, *leksikografi* gibi kavramların gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır (Baskın, 2014).

Sözlükbilimi, sözlükler ve diğer başvuru niteliğindeki çalışmalar, akademik bir çalışma sahası olarak uzmanlık gerektiren bir alanı ifade eder. İki bölüme ayrılır:

1. Sözlük oluşturma
2. Sözlük araştırması

Bu iki bölümün de her birinin kendine özgü uygulamaları olan bazı alt dalları vardır:

1. Sözlükbilimi (author lexicography)
2. İki dilli sözlükbilimi (bilingual lexicography)
3. Ansiklopedik sözlükbilimi (encyclopedic lexicography)
4. Uzmanlık sözlükbilimi (specialized lexicography)
5. Kavram dizini sözlükbilimi (thesaurus lexicography)
6. Kültürel sözlükbilimi (cultural lexicography)

7. Tarihi sözlükbilim (historical lexicography)... (Hartmann ve James, 1998, s. 85).

Kuramsal ve uygulamalı bir bilim dalı olan sözlükbilim, sözlük oluşturma yol, yöntem ve tekniklerini ele alır. Bu, eski zamanlardan günümüze kadar sanat, edebiyat, bilim gibi birçok alanda gelişimini sürdüren bir bilim dalıdır. Kendi içinde kuramsal ve uygulamalı sözlükbilim olmak üzere ikiye ayrılır. Kuramsal sözlükbilim, sözlük araştırmaları ile ilgilenir. Uygulamalı sözlükbilim ise sözlük hazırlama aşamalarını ele alır (Karaman, 2016, s. 3293). Yapılan inceleme ve tanımlardan yola çıkarak sözlükbilimin ele aldığı başlıca konular şu şekildedir:

1. Sözlük hazırlama yol ve yöntemlerini belirler.
2. Sözlüklerin oluşum süreçleri hakkında bilgi verir.
3. Sözlük türleri hakkında bilgi verir.
4. Sözlüklerin tarihsel süreçleri hakkında bilgi verir.
5. Sözlüklerin kullanılma alanlarını tespit eder.
6. Sözlük kullanıcısına sözlük hakkında bilgi verir.
7. Dil dışı unsurlar hakkında bilgi verir.
8. Sözlüklerin kaynak ve köken bilgisi hakkında bilgi verir.
9. Disiplinler arası bir bilim dalıdır.
10. Kuramsal ve uygulamalı bir bilim dalıdır (Somuncu, 2020, s. 207-208).

Sözlükbilim; bilim, sanat, edebiyat, teknik gibi birçok alandaki gelişmelere paralel olarak 20. yüzyıla kadar uygulama ağırlıklı olarak gelişim göstermiştir. Ancak bu yüzyılın ortalarından itibaren sözlükbilim, uygulama ve kuram alanlarını birleştiren disiplinler arası bir alan haline gelmiştir (Karaman, 2016, s. 3296).

Günümüzde sözlükbilim alanında araştırma yapan birçok araştırmacı, sözlükleri birey ile sözlükler arasındaki ilişkiye göre ele alıp inceler. Onlar, ayrıca sözlük ile kullanıcı arasındaki ilişkiyi sözlükbilimsel çalışmaların odağına yerleştirir ve sözlüklerde yer alan yapı ve onların işlevlerini kullanıcıların ihtiyaçlarına göre düzenler (Aslan, 2017, s. 39). Ayrıca sözlükbilimi, bu yüzyılın başından beri önemli bir gelişme kaydetmiştir. Teknoloji ve bilgisayar alanındaki önemli gelişmeler,

bilgisayarların bilgileri depolaması ve onları okuyucuya hazır bir şekilde sunmasının dışında sözlükler üzerinde yapılan çalışmaların artış göstermesi bu gelişmelerin en önemli nedenleridir (Baskın, 2014, s. 451).

3.1.1. Sözlük

Sözlük, toplumların kültürel yapılarının vazgeçilmez en önemli yapı taşıdır. Okullarda, bürolarda ve hemen hemen tüm evlerde sözlük vardır. Avukat, öğretmen, akademisyen, doktor, politikacı gibi meslek gruplarında çalışan bireyler, herhangi bir durumda sözlüklerden farklı şekillerde faydalanırlar. Çünkü sözlük, yaşamda otorite olarak kabul ettiğimiz bir varlıktır. Onlar dilsel tartışmaların en son hakemleridir (Jackson, 2016, s. 43).

Sözlükler, toplumların kültür, duygu ve düşüncelerinin toplandıkları yer olarak görülür. Kültür, edebiyat, sanat için önemli olduğu kadar eğitim açısından da oldukça önemlidir. Çünkü birey ve toplumlar; edebi, kültürel ve eğitsel ihtiyaçlarını buralardan sağlarlar (Karadüz, 2009, s. 639).

Geçmiş ile bugün arasında kültür, dil, sanat, değer gibi unsurlar arasında önemli bir köprü görevinde bulunur. Tarihin zaman akışı içinde sözlük alanı ile ilgili birçok çalışma yapılmış ve bu hâlâ da devam etmektedir. Bu çalışmaların amacını genel olarak şu şekilde açıklayabiliriz:

1. Dilin söz varlığını korumak.
2. Dilin söz varlığını zenginleştirmeye çalışmak.
3. Dilin var olan birikimini gelecek kuşaklara aktarmak.
4. Dilin özgünlüğünü korumak.
5. Dilin doğru kullanılmasına kaynaklık etmek.
6. Dilde oluşabilecek anlam kargaşalarının önüne geçmek.
7. Diller arasında meydana gelen ilişkiyi yansıtmak.
8. Bir dil içinde zamanla oluşan farklılıkları belirtmek.
9. Bir milletin kültürel ve dilsel zenginliğini yansıtmak.

10. Farklı alanlar için bilgi kaynağı olmak (Dursunoğlu, 2011, s. 257).

3.1.2. Sözlük Nedir?

Sözlükler, kelimelerle ilgili bilinmeyen bir şey söz konusu olduğunda insanların başvurdukları kaynakların başında gelen eserlerdir (Baskın, 2014). Bir dilin en önemli kaynak kitapları olan sözlükler, bir dilin söz varlığının aynasıdır (Böler, 2006, s. 102). Bir dile ait olan sözcük ve deyimleri alfabe sırasına göre kaleme alan, onları açıklayan veya tanımlayan eserlere sözlük denir (Kahraman, 2016, s. 3290).

Korkmaz, sözlükleri şöyle nitelemiştir: “*Bir dildeki kelimeleri esas alarak, onların temel anlamlarını, kazandıkları yan anlamları ile başka kelimelerle kurdukları ifadelerdeki anlam inceliklerini, değişik kullanımlarını, deyimlerini gösteren ve o dilin bütün kelime varlığını içine alan kitap* (1992, s. 140).”

Sözlük bilimi, herhangi bir dile ait bütün sözcüklerin bir araya getirilip kitap hâline getirilmesi ile ilgilenen bir bilim dalıdır. Dildeki bütün sözcüklerin bir araya getirildiği esere sözlük adı verilir. Türkçede sözlük kavramı, kelimeyi söz şeklinde kabul görmüş ve kavram o şekilde de kalıplaşmıştır. Sözlüklere lügat ya da kamus ismi de verilir (Demirci, 2017, s. 175).

Sözlükler, bir roman ya da hikâye gibi baştan sona kadar okunan eserler değildir. Ancak, dille paralel bir şekilde gelişen toplumsal değerleri nesilden nesile aktaran, koruyan eserlerdir. Çünkü onlar, bir milletin kültür, gelenek, dil ve düşüncenin yazılı kaynaklarıdır. Bir birey veya toplumdaki öğrenme ihtiyacının farklılık göstermesi, farklı sözlük türlerinin de oluşumunu sağlamıştır. Toplumdaki kültür, değer, dil gibi öğelerin değişmesi, toplumlar arasındaki ilişkiler, toplumla birlikte değişen dilsel unsurlar, ihtiyaçlardaki farklılıklar, bilimsel gelişmeler de farklı farklı sözlük türlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Karadüz, 2009, s. 639).

Aksan (2015, 75-76) sözlükleri şu şekilde gruplandırmıştır:

“1. Bir ya da birden çok dilin sözvarlığını işleme bakımından:

a. Tek dilli

b. Çok dilli sözlükler

2. Abece sırasının temel alınıp alınmamış olmasına göre:

a. Abecesel sözlükler

b. Kavram (ya da kavram alanı) sözlükleri

3. Ele alınan söz varlığının niteliğine göre:

a. Genel sözlükler (ortak dil, yazı dili sözlükleri, ansiklopedik sözlükler)

b. Lehçe bilimi sözlükleri

c. Eşanlımlı, eşadlı, ters anlamlı öğeler sözlükleri

ç. Yabancı öğeler sözlükleri

d. Tarihsel sözlükler

e. Köken bilgisi sözlükleri

f. Uzmanlık alanı sözlükleri (terim sözlükleri)

g. Argo sözlükler

h. Deyim ve atasözü sözlükleri

ı. Anlatım bilim sözlükleri

i. Sanatçı ve metin sözlükleri

j. Yanlış yerleşmiş öge sözlükleri

k. Tersine sözlükler ve başka sözlük türleri.”

Sözlükler yazılırken uyulması gereken bazı kurallar da vardır. İlhan, bunları şöyle sıralamıştır:

1. Tarihsel belge ve kaynaklara bağlılık

2. Sözcüklerin doğru kullanımı

3. Sözcüklerin amaçlarına göre düzenlenmesi

4. Madde başı olarak kullanılan kavramların doğru ve düzenli yapılması

5. Madde başı olarak kullanılan sözcüklerin anlamlarının doğru aktarılması

(2009, s. 536)

3.1.3. Sözlüğün Tarihsel Gelişimi

Tarihte ilk sözlüğün hangi zaman aralığında, nerede ve niçin yazıldığı tam olarak bilinmemektedir (Baskın, 2014, s. 446). M.Ö. 2600'lü yıllardan beri Akad ve Babillerin, Sümerlere ait olan dili anlamak için eşanlamlı kavramlardan oluşan bir sözlüğü kil tabletler üzerine yazdıkları bilinmekteydi. Bunların iki dilli sözlüklerin ilk örnekleri olduğuna inanılmaktaydı. 1990'lı yılların başına kadar dilbilimcilerin ortak görüşü de iki dilli sözlüklerin tek dilli sözlüklerden önce meydana getirildiğiydi. Ancak bu zamandan sonra yapılan araştırmalarda farklı görüşler oluşmaya başladı. Mezopotamya ve Eski Mısır gibi köklü ve büyük medeniyetlerin yazı gelenekleri vardı. O zamanın gelişen medeniyetleri başka medeniyetlerinden etkilenmekten ziyade onları etkilerdi. Bundan dolayı tek dilli sözlüklerin iki dilli sözlüklerden önce oluşturdukları söylenebilir (Sterkenburg, 2003, s. 8-9).

Evren üzerinde ilk sözlüğün ne vakit ve hangi mekânda yazıldığı kesin olarak bilinmemesine rağmen, insanların diğer insanlarla kurdukları ilişkiler sonucunda kendi dillerinden başka bir dil öğrendikleri zaman sözlük oluşturmaya başladıkları tahmin ediliyor. Bawetshi'nin M.Ö. XI. yüzyılda yazdığı ve aşağı yukarı 40.000 kelimededen oluşan Çince eseri, sözlük olarak kaleme alınmış ilk eser olarak sunulmaktadır. Eski Sümer harabelerinde çivi yazısıyla oluşturulmuş Sümer ile Akatçaya ait olan sözlüğe benzer eserler görülmüştür. M.Ö. II. yüzyılda yaşayan İskenderiye Müzesinin kütüphanecisi olan Bizanslı Aritophanes tarafından kaleme alınan bir sözlüğün olduğu ve günümüzdeki sözlüklere benzeyen bir yapıda olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca, miladi yılların ilk zamanlarına ait olduğu düşünülen Grek ile Latinceyle oluşturulmuş Falyarus Falakus isimli eserde, kelimelerin manalarını aktaran küçük küçük sözlüklerin olduğundan bahsedilir. Hint ve Arap bölgelerinde sözlük çalışmalarıyla ilgili kayda değer eserler oluşturulmuştur. Bunlar arasında önemli bir yere sahip olan eserlerden biri, Sihâh isimli sözlüktür. Bu, Farablî İsmail Gevheri tarafından Arapça olarak kaleme alınmıştır. Ayrıca Firûzabat tarafından Arapça olarak yazılan El Kâmusu'l Muhit adlı eser de bu dönemin önemli eserleri arasında sayılır (Kahraman, 2016, s. 3291).

3.1.4. Türkçede Sözlüğün Gelişimi

Türkçede ve Türk dünyasında Doğu dünyasında olduğu gibi sözlük alanında gelişme göstermiş bir gelenek bulunmaktadır. Bunun en eski örneği, *Kâşgarlı Mahmûd*'un XI. yüzyılda Arapça olarak kaleme aldığı *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eseridir. Bu önemli eserden sonra XIX. yüzyılın sonlarına kadar Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe özelliğinde birçok sözlük kaleme alındı. Bunların bazıları şunlardır:

1. Mustafa bin Şemsettin, 1545 yılında Ahteri Sözlüğü adlı eseri kaleme almıştır.

2. Türkiye'de ilk kurulan basımevinin yayımladığı ilk eserlerden biri olan Vankulu Sözlüğü, XVI. yüzyılda yazılmıştır.

3. Mütercim Asım, Firuzabadi'nin Kamusul Muhit adlı eserini büyük bir başarıyla Türkçeye çevirmiştir.

4. 1876 yılında Ahmet Vefik Paşa, Lehce-i Osmâni adlı eserini kaleme almıştır. Bu eser iki ciltten oluşmaktadır. Yazar, birinci ciltte Arapça ve Farsça olan kelimeleri incelemiştir. İkinci ciltte ise Türkçe sözcükleri ele almıştır.

5. Şemsettin Sami, 1900 yılında Kamusi Türki adlı önemli eserini yayımlamıştır. Yazar, bu eserde dilimizin Türkçe olduğunu ve Türkçeye ait olan sözvarlığını ele aldığını belirtir. Bu eser, dilin o dönemdeki durumunu, özelliklerini çok iyi yansıttığı için sonraki eserler için önemli bir rehber konumundadır (Aksan, 1998, s. 115-116).

Türkiye'de Cumhuriyet döneminde sözlük alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Dil Devrimiyle beraber bu alandaki gelişmeler hız kazanmıştır (Aksan, 1998, s. 116). Türkçenin daha önceki dönemlerine ait olan kaynak taramasının yapılmasıyla *Tarama Sözlüğü* ve Anadolu ağızlarının sözvarlığının belirlenmesi üzerine çalışmaların yapılmasıyla da *Derleme Sözlüğünün* oluşturulması bu alanın ilk önemli gelişmeleridir. Ayrıca bu dönemde ilk büyük sözlük kitabı olan *Büyük Türk Lügati* adlı eser hazırlanmıştır. Hüseyin Kâzım Kadri tarafından hazırlanan bu önemli eser, MEB tarafından yayımlanmıştır. Dört ciltten oluşan eserin ilk iki cildi 1927

yılında eski harflerle, diğer iki cildi ise 1942 yılında yeni harflerle yayımlanmıştır (Dursunoğlu, 2011, s. 258).

1940'lı yıllarla birlikte dil çalışmalarının önemli bir kolunu temsil eden sözlük çalışmaları, hız kesmeden devam etmiştir. TDK tarafından 1945 yılında ilk “Türkçe Sözlük” çalışması yayımlanmıştır. Bu zamandan günümüze kadar farklı kişi, kurum tarafından sözlük alanı ile ilgili önemli çalışmalar yapılmıştır. TDK'nin 1990'dan sonraki zaman sürecinde farklı alanla ilgili sözlük çalışmalarına imza atması, Türk dili ve onun gelişimi için çok önemli adımlardır. TDK'nin, Türkçe Sözlüğü toplumsal ve teknolojideki gelişmelere paralel olarak yeni baskılarında zenginleştirerek yayımlaması bunun en güzel örneklerden birini teşkil etmektedir (Dursunoğlu, 2011, s. 258).

3.1.5. Dizin

Sözlükteki bütünün içinde yer alan sözcüklerin alt alta yazılmış abecesel listesine dizin denir (Vardar, 2007, s. 80). Bir bütünün oluşturduğu içeriğin bir sıra takip edilerek yapılması ve o bütünün çok kolay bir şekilde takip edilmesine yarayan çizelgedir (Gültekin, 2020, s. 47). Korkmaz, dizini şöyle tanımlamıştır:

“Dizin (Alm. Index; Fr. indeks, İng. index), bir kitap içinde geçen kişi adları, yer adları, kavramlar, terimler vb. ile bir dergi cildinin yazar ve konularını eser sonunda veya müstakil bir kitap halinde, tasnifli olarak ve geçtiği sayfaları belirterek gösteren alfabetik liste. Türk Dili Dizini, Türk Kültürü (Dergisi) Dizini gibi. Metin halinde yayınlanan bir eserde, o metinde geçen kelimelerin anlamlarını ve metinde geçtiği yerleri belirten alfabetik sözlük. Divanü Lugat'it-Türk Dizini, Tarama Sözlüğü Dizini, Türk Turfan Metinleri Dizini (Index der 1Urkischen Turfan Texte) gibi (1992, s. 46).”

Dizinler şekil ve muhteva bakımından farklı şekillerde sınıflandırılabilir:

A. Şekil bakımından:

1. Kitap dizini
2. Dergi dizini
3. Gazete dizini
4. Antoloji dizini

B. Muhteva bakımından:

1. Konu dizini
2. Kişi isimleri dizini
3. Yer isimleri dizini
4. Patent dizini
5. Formül dizini (Cinol, 1970, s.1419).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İŞLEVSEL DİZİN VE BAĞLAMLI SÖZLÜK

4.1. İŞLEVSEL DİZİN VE SÖZLÜK

Çalışmamızda, Köktürk yazıtlarının işlevsel dizini ve bağlamli sözlüğü aşağıda belirttiğimiz esaslar çerçevesinde hazırlanmıştır:

1. Dizin oluşturulurken kelimenin metinde kaç kere geçtiği köşeli parantez içinde rakam ile gösterilmiştir.
2. Dizin oluşturulurken metinde geçen kelimeler, aldıkları ekler gözetilerek oluşturulmuştur.
3. Dizin oluşturulurken kelime deyim içinde geçmişse, o deyim² dizin içinde gösterilmiştir.
3. Köktürk yazıtlarının transkripsiyon bölümü, Ahmet Bican Ercilasun'un *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları* adlı eseri temel alınarak oluşturulmuştur.

Sözlüklü Dizin

Madde başı	Anlam/Geçtiği Yer
A a	[1] : Pekiştirme eki. a. T1-D/5
aç	[1] : Aç, tok olmayan. a. BK-D/38
aç- (I)	[2] : 1. Engeli kaldırmak. a. -a T1-K/2 2. Derin yara açmak. a. -dımız T1-K/4
âç- (II)	[1] : Acıkmak. a. -sar BK-K/6

---

² Gülfidan Çiçek, "Eski Türkçenin Sözcüklerinde "deyimler" Üzerine", Eurasian Research II – April,17-20, 2017/Malaga

âçsık	[3] : Açlık, acıkmak. a. KT-G/8, KT-G/8, BK-K/6
Adak	[2] : Adak kamşat- (Herhangi bir olay karşısında ne yapacağını şaşırarak kadar sarsılmak.) a. KT-K/7, BK-D/30
adgır	[3] : Aygır. a. +ıg KT-D/35, KT-D/36 a. +ın BK-K/11
adınçığ	[4] : 1. Yalnız bir kişiye, bir şeye ait veya ilişkin olan. a. KT-G/12, BK-K/14 2. Yalnız kendine özgü bir nitelik taşıyan. a. KT-G/12, BK-K/14
adrıl-	[3] : Bir yerden, bir kimseden, bir şeyden uzaklaşmak. a. -masar BK-K/13 a. -tı BK-G/7, T1-B/2
ag-	[1] : Hızla koşup bir yere saklanmak. a. -dı BK-D/37
agi	[13] : İpekli kumaş. a. KT-G/7, KT-G/7, KT-K/12, BK-K/5, BK K/5, T2-G/4 a. +n KT-G/5, BK-K/4 a. +sı KT-G/5, BK-K/4 a. +sın KT-GB a. +sına KT-G/6, BK-K/5
agır	[2] : Ağır, değerli. a. BK-D/2, BK-G/15
agit-	[2] : Bir araya getirmek. a. -ıp KT-K/7 a. -tım BK-D/31
agri-	[1] : Hastalanmak. a. -p BK-G/9
agtur-	[1] : Bir şeyin yukarısına doğru yürümek.

- a. -tum T1-K/1
- Agu** [1] : Yer adı.
a. +da BK-D/34
- ak** [9] : Ak, beyaz.
a. KT-D/35, KT-D/36, KT-D/40
a. +ıg KT-K/5, KT-K/6
a. +ın KT-K/2, KT-K/2, KT-K/3, KT-K 9
- akıt-** [1] : Yürüme işini yaptırmak, yürümesini sağlamak.
a. -tımız KT-K/8
- Ak Termal** [1] : Yer (ırmak) adı.
a. T1-K/1
- al-** [27] : 1. Ele geçirmek, fethetmek.
a. -galı BK-D/32
a. -ı (bir-) KT-D/8, BK-D/8
a. -miş KT-D/2, KT-D/40
a. -tım BK-D/24, BK-D/26, BK-D /27, BK-D/28, BK-D/29, BK-D/30, BK-D/34, BK-D/38, BK-G/3
a.-tımız KT-D/36, KT-D/38, KT-K /2, KT K/6
2. Kızı, kadını biriyle evlendirmek.
a. -ı (bir-) BK-K/9, BK-K/10, BK-K/10
3. Kendine ulaştırılmak, iletilmek.
a. (-ı olur-) T1-K/8
4. Kanarak aldanmak.
a. -ıp KT-G/7, BK-K/6, BK-D/38
5. Birinin sözünü, öğüdünü kabul edip gereğince davranmak.
a. -matın KT-G/9, BK-K/7
- alk-** [1] : Bitmesini sağlamak, sona erdirmek, tamamlamak, sonuçlandırmak.

		a. -dımız KT-KD
alkın-	[3] :	Yok olma. a. -tı T1-B/3 a. -tıg KT-G/9, BK-K/7
alp	[17] :	1.Alp, yiğit. a. KT-G/6, KT-D/3, KT-D/3, KT-D/40, KT-D/40, BK-K/4, BK-D/4, BK-D/4, BK-D/35, BK-G/7, T1- G/3, T1-D/4, T1-K/5 2. Yiğitlik. a. +ın T2-G/5 3. Zor. a. T1-G/6, T1-G/7, T2-B/3
alpagu	[1] :	Yiğit. a. KT-K/7
Alp Şalçı	[4] :	Kişi adı. a. KT-D/40, KT-K/2, KT-K/2, KT-K/3
altı	[6] :	Altı. a. KT-K/5, BK-D/28 a. otuz (yirmi altı) a. KT-D/34, BK-D/26 a. +ka BK-G/10 a. yigirmi (on altı) a. KT-D/31
Altı Çub	[2] :	Altı Eyaletin Soğdakları. a. KT-D/31, BK-D/24
Sogdak		
Altı Sir	[1] :	Boy adı. a. BK-D/1
altız	[1] :	Esir almak. a. -dı KT-D/38
altun	[7] :	Altın. a. KT-G/5, KT-K/12, BK-K/3, BK-G/11, T2-G/4 a. +ın KT-GB, BK-K/11

Altun Yış	[7] : Yer adı, Altay Dağları. a. T1-D/3 a. +da T1-K/7, T1-K/8 a. +ıg KT-D/36, BK-D/27, T1-K/11, T2-B/2
Amga	[1] : Yer (kale) adı. a. KT-K/8
Amgı	[1] : Yer (kale) adı. a. BK-D/31
amtı	[8] : Şimdi, şimdiki. a. KT-G/3, KT-G/11, KT-D/9, BK-K/2, BK-K/8, BK-D/8, BK-G/13, BK-G/14
ança	[59] : Şöyle, böyle, öylece. a. KT-G/5, KT-G/5, KT-G/7,KT-G/7, KT- G/13, KT- G/13, KT-G/13, KT-D/3, KT-D/3, KT-D/3, KT-D/9, KT-D/9, KT-D/11, KT-D/15, KT-D/21, KT-D/21, KT-D/21, KT-D/22, KT-D/27, KT-D/30, KT-D/31, KT-K/11, BK-K/4, BK-K/4, BK-K/5, BK-K/5, BK-K/12, BK-K/15, BK-K/15, BK-D/4, BK-D/4, BK-D/4, BK-D/8, BK-D/9, BK-D/10, BK- D/13, BK-D/17, BK-D/17, BK-D/18, BK-D/18, BK-D/18, BK-D/18, BK-D/22, BK-D/33, BK-D/33, BK-D/34, BK-G/10, BK-B/4, BK-B/5, T1-B/2, T1- B/6, T1-G/1, T1-G/2, T1-G/5, T1-G/7, T1-D/3, T1- D/4,T1-K/10, T2-B/2
ançıp	[1] : Öylece. a. T2 G/1
ançula	[1] : Takdim etmek. a. -dı KT-D/32
anı	[7] : Onu, onları. a. KT-G/13, KT-D/34, KT-B, BK-D/41, T1-D/7, T1-K/7, T2-B/9
Anı	[1] : Yer (ırmak) adı. a. T1-K/3
anın	[1] : Onunla. a. T1-D/7
anı için	[3] : Onun için.

- anta** a. KT-D/3, BK-D/4, BK-D/28
[62] : Ondan, orada, o zaman.
a. KT-G/2, KT-G/5, KT-G/7, KT-G/9, KT-G/9, K-D/4, KT-D/5, KT-D/13, KT-D/14, KT-D/28, KT-D/32, KT-D/32, KT-D/33, KT-D/33, KT-D/34, KT-D/34, KT-D/38, KT-D/38, KT-D/39, KT-D/40, KT-K/3, KT-K/4, KT-K/6, KT-K/8, BK-K/2, BK-K/4, BK-K/5, BK-K/7, BK-K/7, BK-K/14, BK-D/5, BK-D/5, BK-D/12, BK-D/12, BK-D/23, BK-D/24, BK-D/25, BK-D/25, BK-D/26, BK-D/27, BK-D/28, BK-D/28, BK-D/28, BK-D/29, BK-D/31, BK-D/31, BK-D/31, BK-D/32, BK-D/34, BK-D/37, BK-D/37, BK-D/38, BK-D/39, T1 B/6, T1-G/5, T1-G/9, T1-D/4, T1-D/5, T2-B/7, T2-G/1, T2-G/2, T2-G/5
- antag** [7] : Öyle, şöyle.
a. KT-D/4, KT-D/40, BK-D/5, T1-G/2, T2-B/1
a. +ının KT-G/8, BK-K/6
- Antargu** [1] : Yer adı.
a. +da BK-D/30
- anteg** [1] : Şöyle.
a. T1-K/5
- añar** [5] : Ona, onun için.
a. KT-G/11, KT-G/12, BK-K/8, BK-K/14, T1-D/7
- añarü** [1] : Onlara (doğru).
a. T1-D/3
- anıg (I)** [5] : 1. Zararlı, tehlikeli.
a. KT-G/7, BK-K/5, T1-K/10
2. Zarar verecek davranış veya söz.
a. KT-G/3, BK-K/2
- anıg (I)** [2] : Kötü bilgi.
a. KT-G/5

	a. +in BK-K/4
anıt-	[1] : Gözdağı vermek. a. -ayın BK-D/41
Apar	[2] : Pers, Sasani. a. KT-D/4, BK-D/5
Apa Tarkan	[2] : Unvan (başkomutan). a. BK-G/13 a. +garu T1-K/10
Apa Urum	[2] : Büyük Roma, Bizans. a. KT-D/4, BK-D/5
apıt	[3] : Apalar, büyük beyler. a. KT-G/1, BK-K/1, BK-G/14
ar-	[4] : Söylenilen sözün, anlatılan konunun doğruluğuna inanmak. a. -ıp KT-G/5, BK-K/4 a. -turup KT-G/6, BK-K/5
ara	[5] : Arasında, arasına. a. KT-D/1, KT-D/2, BK-D/2, BK-D/4, T2-D/4
arığ	[1] : Temiz. a. T2-B/2
arıl-	[2] : Perişan olmak. a. -tıg KT-G/9, BK-K/7
arkış	[2] : Kervan. a. BK-D/25 a. +ı BK-D/41
arkış tirkış	[2] : Kervan. a. KT-G/8, BK-K/6
arkuk	[2] : İnatçı. a. +sen KT-G/8, BK-K/6
arkuy	[1] : Karakol, gözetleme. a. T2-D/3
armakçı	[2] : Hilekâr.

- a. +sın KT-D/6, BK-D/6
- artat-** [2] : Bir yerin, bir şeyin düzenini karıştırmak.
a. -1 KT-D/22, BK-D/19
- artuk** [3] : Fazla, -den fazla
a. KT-D/33, T1-D/3, T2-B/5
- artukı** [1] : Ve.
a. BK-GB
- asra** [5] : Altta, aşağıda.
a. KT D 1, KT D 22, BK K 10, BK-D/2, BK-D/18
- aş-** [7] : Yüksek, uzak veya geçilmesi güç bir yerin öte yanına geçmek.
a. -a KT-D/17, KT-D/21, BK-D/15, BK-D/17, T2-B/2
a. -dımız T1-K/2, T1-K/11
- aşan-** [1] : Yemek yemek.
a. -galı T1-K/3
- aşsız** [4] : Yiyeceksiz, aç.
a. KT-D/26, BK-D/21
İçre a. aşsız taşra tonsuz (İçerisi aşsız, dışarısı elbisesiz)
a. a. KT-D/26, BK-D/21
- aşuk** [1] : Miğfer.
a. T2-G/2
- aşur-** [2] : Kaçanın arkasından koşmak, yakalamaya çalışmak.
a. -u KT-D/36, KT-K/2
- at** [17] : Binme, yük çekme, taşıma vb. hizmetlerde kullanılan tek tırnaklı hayvan.
a. KT-D/32, KT-D/33, KT-D/33, KT-D/33, KT-D/37, KT-K/4, T1-D/7, T1-K/1, T1-K/1, T1-K/1
a. + 1 KT-D/39
a. +ıg KT-D/32, KT-D/33, T1-K/3, T2-D/4
a. +ın KT-D/40, BK-K/11, BK-G/12

at / àt	[10] : Ad, unvan. a. KT-D/20, KT-D/31, BK-K/13, BK-D/41 a. +ıg KT-B, BK-D/17 a. +ın KT-D/7, KT-D/7, BK-D/7, BK-D/7
atı	[3] : Yeğen. a. +sı KT-G/13, KT-GD, BK-GB
at kü	[8] : Ad, san. a. Atı küsi yok bol- (Adı sanı yok olmak.) a. KT-D/25, KT-D/25, KT-D/26, BK-D/20, BK-D/21, BK-D/22, BK-D/25, BK-D/26
athg	[4] : 1. Süvari. a. BK-G/1, T1-B/4, T1-D/7 2. Unvan. a. BK-D/41
ay	[5] : Ay (zaman birimi). a. KT-KD, KT-KD, BK-G/10, BK-G/10, BK-GB
ay-	[6] : 1. Kendi düşünce, görüş ve isteğini yapmak. a. T1-K/8 2. Düşündüğünü veya bildiğini sözle anlatmak. a. -ayın T1-K/8 a. -dı T1-K/7 a. -gıl T1-B/5 a. -ıgması T1-B/5 a. -u T1-K/10
aya-	[1] : Bir kimseyi veya bir şeyi dış etkilerden, tehlikeden, zor bir durumdan uzak tutmak. a. -gma KT-GB
ayguçı	[4] : Akıl veren, danışman. a. +sı T1-G/3, T1-D/4, T1-K/5, T2-G/5
ayt-	[3] : Ad vermek. a. -ıgma T2-B/9, T2-G/3 a. -ıp T1-D/7

- ayuk** [1] : Söz söylenen yer.
a. +ıka KT-B
- az** [9] : Az.
a. KT-G/10, KT-D/29, KT-D/40, BK-K/7, BK-D/24, BK-D/32, T2-B/4
a. +ıg KT-D/16, BK-D/14
- Az** [13] : Boy adı, Az'lar.
a. KT-D/19, KT-D/20, KT-D/38, KT-K/2, KT-K/3, KT-K/3, KT-K/5, KT-K/8, BK-D/16, BK-D/17, BK-D/26, T1-D/6, T1-D/7
- azca** [1] : Biraz.
a. T2-B/8
- azkına** [2] : Azıcık, çok az.
a. KT-D/34, T1-G/2
- azman** [2] : Büyük.
a. KT-K/5, KT-K/6
- azu** [2] : Yoksa.
a. KT-G/10, BK-K/7
- azuk** [1] : Azık, yiyecek.
a. +ı KT-D/39
- B ba-** [1] : Bir şeyi bir yere veya bir şeye tutturmak.
b. -yur T1-K/3
- Baga** [2] : Tarkan unvanını niteleyen bir sıfat.
b. BK-G/14, T1-B/6
- balbal** [6] : Balbal, öldürülen düşmanı temsilen dikilen taş.
b. KT-D/16, KT-D/25, BK-D/13, BK-D/20, BK-G/7, BK-G/9
- balık** [6] : 1. Su ile karışıp bulaşır ve içine batılır duruma gelmiş toprak.
b. +ka KT-K/8
2. Şehir.

- b. T1-D/2
b. +daki BK-D/10
b. +ka T1-D/1, T1-D/2
b. Balıkdaki tagık-, tagdaki in- (Şehirdeki dağa çıkmak, dağdaki (şehire) inmek).
b. KT-D/12
- baña** [1] : Bana.
b. T1-K/7
- bañaru** [1] : Bana doğru.
b. T1-K/10
- bar** [17] : Mevcut, evrende veya düşüncede yer alan.
b. KT-G/9, KT-G/10, KT-G/11, KT-D/29, KT-D/29, BK-K/7, BK-K/8, BK-D/23, T1-G/3, T1-G/7, T1-K/2, T1-K/6, T2-D/7, T2-D/7
b. +gu KT-G/10, BK-K/8
b. +mu? T1-G/7
- bar-** [51] : 1. Bir yerden veya bir işten ayrılmak.
b. -dı KT-D/34, BK-D/32, BK-D/35, BK-D/37, BK-D/40, BK-D/41, BK-G/1
b. -dıg KT-G/9, KT-D/23, KT-D/24, KT-D/24, BK-K/7, BK-D/19, BK-D/19, BK-D/20
b. -dımız T1-K/2, T1-K/3, T1-K/3
b. -duk KT-D/24, BK-D/20
b. -ıñ T1-K/7
b. -ır KT-D/10
b. -mış KT-D/28, BK-D/22, T1-D/7, T1-D/7
b. -zun T1-K/7
2. Bir yere doğru yönelmek.
b. -dı KT-D/39
b. -ıp KT-G/7, BK-K/6
b. -ıgma KT-D/23, KT-D/24, BK-D/19, BK-D/20
b. -sar KT-G/8, BK-K/6

3. Erişilmek istenen yere ayak basmak, ulaşmak.

b. -dımız T1-K/3

4. Belli bir duruma veya düzeye gelmek.

b. -miş KT-D/23, BK-D/19

b. -ur KT-K/1, BK-D/29

Uça b. bar- (Vefat etmek.)

b. -dı KT-D/24, BK-D/20, BK-G/10, BK-B/2

b. -dığımız KT-GD

b. -miş KT-D/16, BK-D/13

barım [4] : Mal mülk.

b. +ın KT-K/1, KT-GB, BK-D/24, BK-G/3

bark [7] : Ev, barınak, türbe.

b. KT-G/12, KT-K/13, KT-KD, BK-K/14

b. +ıg BK-GB

b. +ın KT-KD, BK-K/15

Bars [2] : Kişi adı.

b. KT-D/20, BK-D/16

bas- [11] : 1. Kısa süreli, beklenmedik saldırı.

b. -a BK-D/32

b. -dı KT-K/8

b. -dım BK-D/27, BK-D/27

b. -dımız KT-D/35, KT-D/37, T1-K/3

b. -ıtma T1-K/10

2. (ruhlar) üzerine çökmek

b. -a T2-B/3

3. Herhangi bir sebeple çökmek, göçmek.

b. -masar KT-D/22, BK-D/18

basık- [1] : Bir şeyin sıvı veya yumuşak bir maddenin içine gömülmesine yol aşmak.

b. -dı KT-K8

basın- [1] : Üstün bir güç karşısında mücadeleden vazgeçip yenilgiyi kabul etmek.

		b. -alım T2-B/4
Basmıl	[2] :	Boy adı. b. BK-D/25, BK-D/29
baş	[2] :	1. Baş, organ adı. b. +ıña KT-D/33 2. Dağın başı, doruk. b. T1-K/2
başad-	[2] :	Askeri birliği ve onunla ilgili işleri yönetme görevi. b. -u BK-G/8, BK-G/11
başgu	[2] :	Alını beyaz (at). b. KT-D/37, KT-D/37
başla-	[3] :	Yönetmek, komuta etmek. b. -yu KT-K/8, KT-K/11, BK-D/3
başlayu	[7] :	İlk olarak, başlangıçta. b. KT-D/16, KT-D/25, BK-D/13, BK-D/20, BK-G/13, BK-G/14, BK-G/14
başlıg	[9] :	1. İnsan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak vb. organları kapsayan vücudun üst veya önünde bulunan bölüm. b. T2-G/2 2. Direnmekten vazgeçip buyruk altına girmek. b. +ıg KT-D/2, KT-D/15, KT-D/18, BK-D/13, BK-D/16 b. Başlıg yüküntür-, tizlig sökür (Liderlere boyun eğdirmek, güçlülere diz çöktürmek) b. KT-D/12, BK-K/10, BK-D/3
batım	[2] :	Dünyanın dönüşü dolayısıyla güneş, ay ve yıldız vb. cisimlerin ufkun altına inmesi. b. +ı KT-D/35, BK-D/26
batsık	[3] :	Güneşin battığı yer, gün batısı. b. +dakı KT-K/12 b. +ıña KT-G/2, BK-K/2

Bayırku	[2] : Boy adı. b. + nuş KT-D/35, KT-D/36
bay	[6] : Zengin, zengin kılmak. b. -tı KT-D/16, BK-D/16 b. -tım KT-G/10, KT-D/29, BK-K/7, BK-D/23
Baz Kagan	[4] : Kişi adı, Dokuz Oğuzların Kağanı. b. KT-D/14, BK-D/12 b. +ıg KT-D/16, BK-D/13
baz kıl-	[7] : Bağımlı hale getirmek, tabi kılmak. b. -miş KT-D/2, KT-D/15, BK-D/3, BK-D/13 b. -tım KT-D/30, BK-K/10, BK-D/24
bediz	[5] : Resim, heykel, süsleme. b. KT-G/12, KT-K/13, BK-K/14 b. +ıg BK-GB b. +in KT-KD
bedizçi	[5] : Ressam, heykeltıraş. b. KT-G/11, BK-K/14 b. +g KT-G/12, KT-KD, BK-K/14
bedizet-	[2] : Süsletmek, resmetmek. b. -tim KT-G/11, BK-GB
beg	[49] : 1. Küçük bir toplumun veya küçük bir devletin başkanı. b. KT-D/20, BK-D/16 b. +im KT-GB b. +in KT-D/33 b. +ler KT-G/1, KT-G/1, KT-G/10, KT-G/11, KT-D/7, KT-D/7, KT-D/34, BK-K/1, BK-K/1, BK-K/8, BK-K/8, BK-K/13, BK-D/2, BK-D/7, BK-D/7, BK-D/33, BK-G/13, BK-G/13, BK-G/13, BK-G/13, BK-G/14, BK-G/14, BK-G/15, T2-B/1 b. +ler gü KT-G/11, BK-K/8

- b. +leri KT-G/2, KT-D/3, KT-D/6, KT-D/19, KT-D/22, BK-K/1, BK-D/1, BK-D/4, BK-D/6, BK-D/16, BK-D/18, T2-B/7
- b. +lerig BK-K/12
- b. +lerim KT-K/11
- b. +lerin BK-G/15, T2-B/8
- b.+ +leriñde BK-K/13
2. Begli, bodunlu
- b. +li...+lı KT-D/6, BK-D/6
- beglig** [4] : Beyli, beyi olan.
b. KT-D/7, KT-D/24, BK-D/7, BK-D/20
- ben** [17] : Teklik birinci kişiyi gösteren söz.
b. T1-B/5, T1-B/7, T1-G/4, T1-G/8, T1-G/10, T1-K/6, T1-K/8, T2-B/2, T2-B/2, T2-G/3, T2-G/6, T2-G/6, T2-D/5, T2-D/8, T2-K/1, T2-K/1
b. -iñ T1-D/4
- beñgü** [2] : Ebedi.
b. KT-G/8, BK-K/6
- beñgü taş** [7] : Ebedi taş, anıt.
b. KT-G/11, KT-G/11, KT-G/12. KT-G/13, BK-K/8, BK-K/15, BK-K/15
- beñilig** [1] : Huzurlu.
b. T2-B/9
- Berçek Er** [1] : Kişi adı, Soğdak temsilcisi.
b. KT-K/12
- bıç-** [1] : Dibinden ayırmak.
b. -dı BK-G/12
- bıñ** [1] : Dokuz yüz doksandokuzdan sonra gelen sayının adı.
b. T1-D/1
- biçin** [1] : Maymun (yıl adı).
b. KT-KD

- bil-** [24] : 1. Bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret ettiğini kavramak.
- b. -iñ KT-G/11, KT-G/12, KT-G/13, BK-K/8, BK-K/15, BK-K/15, BK-D/33
- b. -medük KT-D/24
- b. -medükin KT-D/18, BK-D/16
- b. -medükügin BK-D/20
- b. -mez T1-B/6
- b. -ser T1-B/6
2. Bir şeyi anlamış veya öğrenmiş bulunmak.
- b. -ir (sıfat fiil) KT-K/10
- b. -ir siz KT-D/34
- b. -mez (sıfat fiil) KT-G/7, KT-K/10, BK-K/6
- b. -ür T1-D/7
3. Tanımak, hatırlamak.
- b. -mez KT-D/21, KT-D/21, BK-D/18, BK-D/18
- Körür közüm körmez teg b. bilir biligim b. bilmez teg bol- (Görür gözüm görmez gibi, bilir aklım bilmez gibi olmak.)
- b. bilir KT-K/10
- b. bilmez KT-K/10
- bilge** [15] : Bilgili, iyi ahlaklı, olgun ve örnek kimse.
- b. KT-G/6, KT-D/3, KT-D/3, KT-D/23, BK-K/4, BK-D/4, BK-D/4, BK-G/13, BK-GB, BK-B/2, T1-G/3, T1-D/4, T1-K/5
- b. +si T1-B/7
- b. +sin T2-G/4
- Bilge Kagan** [9] : Köktürk kağanı.
- b. KT-G/1, KT-B, BK-K/1, BK-D/1, BK-GB, BK-GB, T2-G/6, T2-D/8, T2-K/4
- Bilge Kagan** [2] : Bilge Kağan'ın oğlu.
- b. BK-D/1, BK-G/13

Bilge	Bilge Tunyukuk.
Tunukuk	[12] : b. T1-B/1, TB/5, T1-G/8, T1-G/10, T1-K/10, T2-B/2, T2-G/3, T2-D/8, T2-K/1, T2-K/3 b. +ben T1-B/1 b. +ka T1-K/7
Bilge Tunukuk	Bilge Tunyukuk.
Boyla Baga	[1] : b. T1-B/6
Tarkan	
bilig	[6] : Öğrenme, araştırma veya gözlem yolu ile elde edilen gerçek. b. KT-G/5, KT-G/7, BK-K/5, T1-B/6 b. +in BK-K/4 Körür közüm körmez teg bilir b. biligim bilmez teg bol- (Görür gözüm görmez gibi, bilir aklım bilmez gibi olmak.) b. KT-K/10
biligsiz	[3] : Bilgi sahibi olmayan, cahil. b. KT-D/5, KT-D/5, BK-D/6
bin-	[15] : Yüksek bir şeyin veya bir hayvanın üstüne çıkıp ayaklarını sallandırarak oturmak. b. -türe T1-K/1 b. -ip KT-D/32, KT-D/33, KT-D/33, KT-D/36, KT-D/37, KT-D/40, KT-K/2, KT-K/3, KT-K/3, KT-K/5, KT-K/5, KT-K/6, KT-K/8, KT-K/9
bini	[1] : Teklik birinci kişiyi gösteren söz. b. T1-G/3
bintegi	[1] : Benim gibisi. b. T2-D/7
biñ	[1] : Dokuz yüz doksan dokuzdan sonra gelen sayının adı. b. T1-G/7
bir	[21] : 1. Herhangi bir varlığı belirsiz olarak gösteren sayı.

b. KT-G/6, KT-D/33, KT-D/36, KT-K/5, KT-K/7,
BK-K/4, BK-D/31, BK-D/40, T1-B/4, T1-D/6, T1-
D/7, T1-D/7

b. kırk (otuz bir)

b. KT-K/2

b. otuz (yirmi bir)

b. KT-K/2

b. tümen (on bin)

b. KT-K/12

b. tümen artukı yiti biñ (on yedi bin)

b. BK-G/1

2. Bu sayı kadar olan.

b. KT-K/4, BK-D/30

3. Bir kez.

b. KT-G/8, BK-K/6

4. Birbirine benzer.

b. T1-K/9

bir- (I) [35] : 1. Sahip olmasını sağlamak.

b. -igme KT-D/25, BK-D/21

b. -medi KT-K/9

b. -tim BK-K/13, BK-D/41, T1-B/2, T2-D/2

b. -timiz KT-D/20, KT-D/21, BK-D/17, BK-D/17

b. -tük KT-D/12, KT-B, BK-D/11, BK-D/32, T1-
B/6

b. -ür KT-G/5, KT-G/7, KT-G/7, BK-K/4, BK-K/5,
BK-K/5

2. Tayin etmek.

b. -miş KT-D/14, BK-D/12

b. -tim KT-B

3. Kızı, kadını biriyle evlendirmek.

b. -tim BK-K/9

b. -timiz KT-D/20, BK-D/17

2. Hizmet etmek.

b. -miş KT-D/8, BK-D/8

b. -ür KT-D/30

b. -ür men KT-D/9, BK-D/9

b. -tükgerü KT-D/10

b. -tükkerü BK-D/9

bir- (II) [21] : Kesinlik bildiren tasvir fiili.

b. -miş KT-D/1, KT-D/1, KT-D/8, KT-D/8, KT-D/8, BK-D/3, BK-D/3, BK-D/8, BK-D/8, BK-D/8

b. ti BK-D/11, T1-G/8, T2-B/3

b. -tim BK-K/10, BK-K/10, BK-K/12, BK-K/12, BK-G/7, BK-G/7, BK-G/9, BK-G/10

bir [18] : Güney.

b. +din T1-G/4

b. +gerü KT-G/2, KT-G/3, KT-D/28, BK-K/2, BK-K/2, BK-K/11, BK-D/23

b. +ye (güneyde) KT-G/1, KT-G/6, KT-D/14, BK-K/1, BK-K/5, BK-D/12, BK-D/36, BK-D/40, T1-B/7, T1-G/7

b. +yeki (güneydeki) T1-G/10

biriki [5] : Birlik halinde olan.

b. KT-G/1, KT-D/27, BK-K/1, BK-K/13, BK-D/22

birle [23] : Kelimenin sonuna geldiğinde birliktelik, beraberlik, araç, sebep veya durum anlatan cümleler yapmaya yarayan söz.

b. KT-G/4, KT-D/17, KT-D/26, KT-D/27, KT-D/27, KT-D/35, KT-K/1, KT-K/1, KT-K/3, KT-K/5, KT-K/6, KT-K/7, KT-GB, BK-K/3, BK-D/15, BK-D/21, BK-D/22, BK-D/22, BK-D/26, BK-D/26, BK-D/27, BK-D/34, T1-B/7

biş [7] : Beş.

b. KT-K/4, T2-G/5

- b. otuz (yirmi beş)
b. KT-D/8, BK-D/15
- b. tümen (elli bin)
b. KT-D/31, BK-D/35
- b. yüz (beş yüz)
b. BK-G/11
- Biş Balık** [2] : Yer adı, Beş Balık.
b. BK-D/28, BK-D/28
- bişinç** [2] : Beşinci.
b. KT-K/7, BK-G/10
- Biş Keçen** [1] : Yer adı.
b. +ke BK-GD
- biti-** [14] : Söz veya düşünceyi özel işaret veya harflerle anlatmak.
b. -dim KT-G/13, KT-G/13, KT-GD, KT-GD, KT-GB, BK- K/15, BK-D/2, BK-GB, BK-GB
b. -dimiz KT-GB
b. –gme KT-G/13, KT-GD
b. –tdim BK-K/15, T2-D/8
- bitig** [3] : 1. Düşüncenin belli işaretlerle tespit edilmesi.
b. KT-G/13, KT-GD
2. Yazıt
b. +in BK-GB
- bitig taş** [2] : Yazılı taş.
b. KT-K/13
b. +in KT-KD
- biz** [15] : Çokluk birinci kişiyi gösteren söz.
b. KT-D/20, BK-D/17, BK-D/32, T1-G/1, T1- G/9, T2-B/9
b. +inte T2-B/5
b. +iñ KT-D/39
b. +iñe KT-D/19, KT-D/40, KT-D/16, BK-D/28

- b. +ni T1-D/3, T1-K/5, T1-K/6
- bod** [2] : Boy, kabile.
- b. T1-B/4, T2-K/260
- bodun** [235] : Halk.
- b. KT-G/2, KT-G/2, KT-G/4, KT-G/5, KT-G/6, KT-G/6, KT-G/7, KT-G/8, KT-G/8, KT-G/10, KT-G/10, KT-G/11, KT-D/4, KT-D/6, KT-D/6, KT-D/9, KT-D/9, KT-D/9, KT-D/10, KT-D/11, KT-D/11, KT-D/14, KT-D/14, KT-D/14, KT-D/19, KT-D/22, KT-D/22, KT-D/22, KT-D/23, KT-D/25, KT-D/26, KT-D/27, KT-D/28, KT-D/28, KT-D/28, KT-D/38, KT-D/39, KT-D/39, KT-K/1, KT-K/2, KT-K/3, KT-K/3, KT-K/3, KT-K/4, KT-K/4, KT-K/6, KT-K/7, KT-K/11, BK-K/2, BK-K/2, BK-K/3, BK-K/4, BK-K/5, BK-K/5, BK-K/5, BK-K/6, BK-K/6, BK-K/8, BK-K/8, BK-K/12, BK-K/13, BK-K/13, BK-D/2, BK-D/5, BK-D/6, BK-D/7, BK-D/8, BK-D/8, BK-D/9, BK-D/10, BK-D/10, BK-D/12, BK-D/12, BK-D/15, BK-D/16, BK-D/18, BK-D/19, BK-D/19, BK-D/19, BK-D/20, BK-D/21, BK-D/22, BK-D/22, BK-D/22, BK-D/23, BK-D/25, BK-D/26, BK-D/29, BK-D/29, BK-D/30, BK-D/33, BK-D/33, BK-D/33, BK-D/33, BK-D/34, BK-D/35, BK-D/35, BK-D/37, BK-D/38, BK-D/38, BK-D/39, BK-D/40, BK-D/41, BK-G/4, BK-G/7, BK-G/12, BK-G/15, T1-B/1, T1-B/2, T1-B/3, T1-B/3, T1-G/1, T1-G/2, T1-G/4, T1-G/10, T1-G/10, T1-D/1, T1-D/5, T2-B/8, T2-G/2, T2-G/2, T2-D/4, T2-D/5, T2-D/6, T2-D/6, T2-K/2, T2-K/2, T2-K/3
- b. +1 KT-G/2, KT-G/6, KT-D/3, KT-D/6, KT-D/20, BK-K/1, BK-K/4, BK-D/1, BK-D/4, BK-D/6, BK-D/17, BK-G/7, T1-K/4, T1-K/6, T2-G/2 42

- b. +ın BK-G/15, T2-B/7, T2-B/8
- b. +ka KT-D/7, KT-D/26, BK-D/7, T2-D/6
- b. +lıg (begli bodunlıg) KT-D/6, BK-D/6
- b. +ta KT-D/26, KT-K/12, BK-D/21, BK-D/21
- b. +ug KT-G/5, KT-G/10, KT-G/10, KT-G/10, KT-D/2, KT-D/13, KT-D /13, KT-D/13, KT-D/13, KT-D/14, KT-D/16, KT-D/19, KT-D/20, KT-D/21, KT-D/21, KT-D/25, KT-D/27, KT-D/28, KT-D/29, KT-D/29, KT-D/29, KT-D/29, KT-D/30, KT-D/35, KT-D/37, KT-D/38, KT-D/40, BK- K/4, BK-K/7, BK-K/7, BK-K/7, BK-K/8, BK-K/9, BK-K/9, BK-K/12, BK-D/3, BK-D/9, BK-D/11, BK-D/11, BK-D/12, BK-D/12, BK-D/12, BK-D/14, BK-D/16, BK-D/17, BK-D/17, BK-D/18, BK-D/22, BK-D/23, BK-D/23, BK-D/23, BK-D/23, BK-D/24, BK-D/24, BK-D/24, BK-D/25, BK-D/26, BK-D/27, BK-D/27, BK-D/29, BK-D/36, BK-D/39, T1-G/10, T2-K/4, T2-K/4
- b. +um KT-G/1, KT-K/4, KT-K/11, BK-K/1, BK-K/13, BK-D/16, BK-D/29, T1-D/4
- b. +uma BK-K/12, BK-G/10
- b. +umun BK-K/11
- b. +umuz KT-D/18
- b. +uŋ KT-D /1, BK-D/3

- boguz** [1] : Yedirip içirme yükümü.
b. +ı T1-G/1
- boguzlan-** [1] : Boğazlanmak, öldürölmek.
b. -tı T1-K/2
- bol-** [84] : Meydana gelmek, varlık kazanmak, vuku bulmak.
b. -ça KT-GB, BK-G/9
b. -çun KT-D/11, BK-D/10
b. -malım BK-D/28
b. -mazun KT-D/11, KT-D/19, KT-D/26, BK-D/10

b. -miş KT-G/1, KT-D/4, KT-D/5, KT-D/5, KT-D/9, KT-D/12, KT-D/13, KT-D/21, KT-D/21, KT-D/39, BK-K/1, BK-D/4, BK-D/5, BK-D/5, BK-D/9, BK-D/11, BK-D/11, BK-D/18, BK-D/40, T1-K/7

b. -sar BK-B/3, T1-G/6, T1-G/7

b. -taçı KT-K/7, KT-K/9, BK-K/13, BK-K/13, BK-D/28, BK-D/31, BK-D/33

b. -taçı sen BK-K/14

b. -tı KT-D/7, KT-D/7, KT-D/20, KT-D/24, KT-D/24, KT-D/30, KT-D/34, KT-K/1, KT-K/2, KT-K/3, KT-K/4, KT-K/10, KT-KD, BK-D/17, BK-D/26, BK-D/29, BK-D/30, BK-D/31, BK-D/32, BK-D/36, BK-D/37, T1-B/3, T1-B/4, T1-D/1, T1-D/3, T2-D/6, T2-D/6

b. -tukınta KT-K/3, KT-K/3

b. -tum T2-D/6, T2-D/6

b. -up KT-D/10, KT-D/13, BK-D/9, BK-D/11

b. -uyın T1-B/7

Atı küsi yok b. bol- (Adı sanı yok olmak.)

b. -mazun KT-D/25, KT-D/25, KT-D/26, BK-D/20, BK-D/21, BK-D/22

Körür közüm körmez teg, bilir biligim bilmez teg b. bol- (Görür gözüm görmez gibi, bilir aklım bilmez gibi olmak.)

b. -tı KT-K/10

Közi kaşı yablak b. bol- (Gözü kaşı kötü olmak.)

b. -taçı KT-K/11

bor [2] : Fırtına, boran.

b. +ça KT-D/37, BK-D/27

boşgur- [6] : 1. Eğitmek.

b. -miş KT-D/13, BK-D/12

2. Akıl vermek.

		b. ur KT-G/7, KT-G/7, BK-K/5, BK-K/5
boz	[4] :	Boz (at donu). b. KT-D/32, KT-D/33, KT-D/37, KT-D/37
bödke	[4] :	Şimdi. b. KT-G/11, BK-K/1, BK-K/8, BK-D/2
Bögü Kagan	[2] :	Kapgan Kağan. b. T1-K/10 b. +ka T2-G/6
bölün	[1] :	Vezir (Tibet devletinde). b. KT-K/12
böri	[2] :	Kurt. b. KT-D/12, BK-D/11
bu	[24] :	Yerde, zamanda veya söz zincirinde en yakın olanı gösteren bir söz. b. KT-G/1, KT-G/2, KT-G/4, KT-G/5, KT-G/13, KT-GD, KT-GD, BK-K/1, BK-K/3, BK-K/7, BK-K/13, BK-K/13, BK-D/35, BK-D/36, T1-G/5, T1-D/6, T1-K/8, T2-D/4, T2-K/3 b. +nı KT-G/10, KT-G/12, BK-K/8, BK-K/15, BK-K/15
bûka	[2] :	Boğa. b. T1-B/6, T1-B/6 b. +lı... +lı T1-B/5, T1-B/5
Bukarak	[1] :	Buhara. b. KT-K/12
Bukuk	[1] :	Kişi adı. b. BK-G/10
bul-	[3] :	1. Bir şeyi elde etmek. b. -mayın T1-B/2 b. -tı KT-D/31 2. Arayarak veya aramadan bir şeyle, bir kimseyle karşılaşmak.

- b. -tum T1-D/6
- Bolçu** [4] : Yer adı, Bolun- Toğoy.
b. +da KT-D/37, KT-K/6, BK-D/28
b. +ka T1-K/11
- bulga-** [1] : Allak bullak etmek.
b. -miş BK-D/33
- bulgak** [2] : Karışıklık.
b. +ın KT-K/4, BK-D/29
- bulganç** [1] : Kargaşa.
b. T1-D/5
- buluñ** [9] : Köşe, bucak, yön.
b. KT-D/2, BK-D/3
b. +dakı KT-D/2, KT-D/29, BK-K/9, BK-K/9, BK-D/2, BK-D/3, BK-D/24
- Bumın Kagan** [2] : Bumın Kağan.
b. KT-D/1, BK-D/3
- bunça** [22] : Bunca.
b. KT-G/2, KT-G/4, KT-D/4, KT-D/10, KT-D/14, KT-D/30, KT-K/9, KT-KD, KT-GD, KT-GB, BK-K/2, BK-K/3, BK-D/2, BK-D/5, BK-D/9, BK-D/12, BK-D/33, BK-G/10, BK-G/12, BK-G/14, BK-G/15, BK-GB
- bunta** [7] : Buraya, burada.
b. KT-G/10, KT-G/11, KT-D/20, BK-K/8, BK-K/8, BK-D/17, T1-D/2
- buñ** [3] : Sıkıntı.
b. KT-G/3, BK-K/2
b. +ı T2-D/7
b. +ug KT-G/8, BK-K/6
- buñad-** [1] : Canı sıkılmak.
b. -ıp T1-K/2
- buñsuz** [6] : Sıkıntısız, sorun çıkarmadan.

		b. KT-G/5, BK-K/4, BK-K/12, BK-K/14, BK-D/29, T2-G/4
buyruk	[11] :	Kumandan, amir. b. KT-G/1, BK-K/1, BK-G/14, BK-G/14 b. +1 KT-D/3, KT-D/5, KT-D/19, KT-D/38, BK- D/4, BK-D/6, BK-D/16
buz-	[8] :	Bozguna uğratmak, yenmek. b. -dum BK-D/24, BK-D/25, BK-D/34, BK-D/34, BK-D/37, BK-D/39 b. -dumuz KT-D/31, KT-D/34
Bük ili	[4] :	Orman ülkesi (Kore). b. KT-D/4, KT-D/8, BK-D/5, BK-D/8
Ç çabış	[1] :	Komutan. ç. +1 T1-B/7
Çaça Seşün	[2] :	General Çaça. ç. BK-D/26 ç. +ke KT-D/32
Çaş Seşün	[1] :	General Çaş. ç. KT-K/13
çıgan	[8] :	Yoksul. ç. KT-G/10, KT-G/10, KT-D/29, BK-K/7, BK-K/7, BK-D/23 ç. +ıg KT-D/16, BK-D/14
çıkan	[1] :	Kuzen. ç. +1 KT-K/13
çıntan	[1] :	Sandal (ağacı). ç. BK-G/11
Çik	[2] :	Boy adı. ç. BK-D/26, BK-D/26
Çogay	[3] :	Çogay Dağları, Yinşan. ç. KT-G/6, BK-K/5, T1-B/7

çor	[1] : Bir unvan. ç. +uñ KT-D/32
çorak	[1] : Bitkisi iyi olmayan toprak. ç. +ka BK-GD
çölgi	[1] : Bozkırda yaşayan. ç. T1-D/6
Çöllüg il	[2] : Çöl ülkesi. ç. KT-D/4, BK-D/5
Çuş Başı	[2] : Yer adı. ç. +nta KT-K/6, BK-D/30
E eb	[9] : Ev, çadır. e. +de BK-D/32 e. +gerü T1-K/6 e. +i KT-G/6, BK-K/4 e. +ig KT-K/8 e. +in KT-K/1 e. +iñe (ebiñe) BK-K/14 e. +iñe (ebi-ñe eşüki-ñe) KT-G/6, BK-K/4
eb bark	[3] : Ev bark. e. +ig... +ıg (ebig barkıg) BK-D/32 e. +in ...+ın (ebin barkın) BK-D/34, BK-D/37
ebir-	[3] : 1. Çevresini sarmak, çevrelemek, çevirmek. e. -ü BK-D/25 2. Bir şeyin çevresinde dönmek, gezmek, dolaşmak. e. T1-K/2, T1-K/4
eçi (I)	[5] : Ağabey. e. +li... +li (inili eçili) KT-D/6, BK-D/6 e. +sin KT-D/5, BK-D/5, BK-D/18
eçi (II)	[16] : Amca.

	e. +m KT-D/16, KT-D/16, KT-D/17, KT-D/17, KT-D/24, KT-D/31, KT-K/3, BK-K/9, BK-D/14, BK-D/14, BK-D/15, BK-D/20, BK-D/35
	e. +miz KT-D/26, BK-D/22
	e. +sin KT-D/21
eçü apa	[6] : Ata, ecdat. e. +m... +m (eçüm apam) KT-D/1, KT-D/13, BK-D/3, BK-D/12 e. +müz... +mız (eçümüz apamız) KT-D/19, BK-D/16
edgü	[13] : 1. İyi, güzel. e. KT-G/7, KT-D/23, BK-K/5, BK-D/19, BK-D/39, BK-G/12 2. Kazanç, kâr e. BK-K/14 e. +g KT-D/24, BK-D/20 3. Çok e. KT-G/6, KT-G/6, BK-K/4, BK-K/4
edgüti	[3] : İyiçe. e. KT-G/2, BK-K/1, T1-K/10
Ediz	[2] : Boy adı. e. KT-K/5, KT-K/6
eğir-	[3] : Çevresini sarmak, çevrelemek, çevirmek. e. -e KT-K/6, BK-D/31 e. -ip KT-K/7
eğri	[1] : Eğri. e. T2-G/4
eke	[1] : Abla. e. +lerim KT-K/9
Ek Tag	[1] : Yer adı, Ek Dağı. e. +ıg T2-B/9

- elig** [6] : 1.Kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan, tutmaya ve iş yapmaya yarayan bölümü.
e. +in KT-D/32, KT-D/38
2. Elli
e. KT-D/8, BK-D/7, BK-G/7
3. Elli kadar
e. +çe T2-B/7
- emgek kör-** [2] : Eziyet çekmek.
e. -ti KT D 19, BK D 16
- emget-** [1] : Eziyet etmek.
e. - meň BK-K/13
- eň** [3] : Başına geldiği sıfatların üstün derece olduğunu gösteren kelime.
e. KT-D/32, KT-K/4, BK-D/30
- er** [28] : Er, asker.
e. KT-D/12, KT-D/13, KT-D/13, KT-D/31, KT-D/39, KT-D/40, BK-D/11, BK-D/11, BK-D/11, T1-K/1, T2-B/7
e. +i T1-D/6
e. +ig KT-D/36, KT-D/36, KT-K/2, KT-K/5, KT-K/5, KT-K/5, KT-K/6, KT-K/7, KT-K/8
e. +in KT-D/11, KT-D/34, KT-D/40, KT-K/1, BK-D/10, BK-D/37, BK-G/7
- er-** [177] : İmek, olmak
e. -miş KT-G/4, KT-G/4, KT-G/5, KT-G/5, KT-G/5, KT-G/6, KT-G/6, KT-G/7, KT-G/7, KT-D/2, KT-D/3, KT-D/3, KT-D/3, KT-D/3, KT-D/3, KT-D/3, KT-D/4, KT-D/5, KT-D/9, KT-D/9, KT-D/10, KT-D/10, KT-D/12, KT-D/12, KT-D/14, KT-D/14, KT-D/14, BK-K/3, BK-K/3, BK-K/4, BK-K/4, BK-K/4, BK-K/4, BK-K/5, BK-K/5, BK-K/5, BK-K/7, BK-D/3, BK-D/4, BK-D/4, BK-D/4, BK-D/4, BK-

D/4, BK-D/4, BK-D/5, BK-D/6, BK-D/6, BK-D/8,
BK-D/9, BK-D/9, BK-D/11, BK-D/11, BK-D/12,
BK-D/12, B-D/12, T1-B/6, T1-G/3, T1-G/3, T1-
G/3, T1-G/6, T1-G/6, T1-G/6, T1-G/7, T1-G/9, T1-
D/1, T1-D/4, T1-D/4, T1-D/6, T1-D/6, T1-D/7, T1-
D/7, T1-K/5, T1-K/5, T1-K/6, T2-G/3, T2-D/7
e.-ser KT-G/7, KT-G/7, KT-G/11, KT-G/13, KT-
G/13, KT-K/10, BK-K/5, BK-K/5, BK-K/8, BK-
K/13, BK-K/15, BK-G/8, T1-G/3, T1-D/3, T1-D/4,
T1-K/5, T1-K/8, T1-K/8, T2-D/7, T2-K/1, T2-K/1
e.-teçi T2-D/5, T2-D/7, T2-K/2
e.-ti KT-D/18, KT-D/20, KT-D/21, KT-D/21, KT-
D/21, KT-D/21, KT-D/22, KT-D/22, KT-D/39, KT-
D/40, KT-K/2, KT-K/2, KT-K/4, KT-K/7, KT-K/9,
BK-K/5, BK-K/5, BK-K/13, BK-D/16, BK-D/17,
BK-D/18, BK-D/18, BK-D/18, BK-D/18, BK-D/19,
BK-D/25, BK-D/29, BK-D/31, BK-D/32, BK-D/32,
BK-D/33, BK-D/33, BK-D/34, BK-D/38, T1-B/1,
T1-B/4, T1-B/4, T1-B/5, T1-G/1, T1-G/1, T1-D/2,
T1-D/2, T1-D/2, T1-D/5, T1-D/5, T1-K/7, T2-B/5,
T2-B/8, T2-D/1, T2-D/5, T2-K/1, T2-K/2
e.-tig KT-G/9, BK-K/7
e.-tigiz KT-K/9, KT-K/10, KT-GD
e.-tim KT-D/9, KT-D/9, KT-D/17, BK-D/8, BK-
D/9, T1-B/5, T1-B/7, T2-G/6, T2-G/6, T2-D/3, T2-
K/1
e. timiz BK-D/32, BK-D/32, T1-B/7, T1-G/1, T1-
G/1, T1-G/9, T1-D/1, T1-K/3
e. -ür T1-D/4

er at [1] : Erlik adı.

e. KT-D/31

eren [2] : Erler.

- eşid-** [22] : Birinin sözünü, öğüdünü kabul edip gereğince davranmak.
e. KT-G/2, BK-K/1, BK-K/1, BK-D/18
e. -gil KT-G/1
e. -iğ KT-G/10, KT-D/22, BK-K/8
e. -ip KT-D/12, BK-D/10, T1-G/5, T1-G/10, T1-D/5, T1-D/6, T1-K/6, T1-K/9, T1-K/11, T2-B/1, T2-B/7
e. -medük BK-K/11
e. -tim T1-D/7
e. -ü T1-G/8
- eşük** [2] : Kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak.
e. +içe KT-G/6, BK-K/4
- Ezgenti Kadaz** [2] : Yer adı.
e. +da
- I 1** [4] : Ağaç, orman.
1. T1-K/2
1. +da T1-B/4
1. +g BK-G/15
1. +ka T1-K/3
- ı-** [2] : Bir yere doğru yola çıkarmak, yollamak, ulaşmasını, gitmesini sağlamak.
1. -sar KT-G/8, BK-K/6
- ıçgın-** [4] : Bağlı kalmamak, tabi olmamak.
1. -mış KT-D/13, BK-D/11
1. -u KT-D/6, BK-D/7
- ıd- / it-** [18] : 1. Ayrılmak, terk etmek.
1. -ıp BK-D/35
1. -mayın BK-D/33
1. -tı KT-D/7, BK-D/7

2. Bir yere doğru yola çıkarmak, yollamak, ulaşmasını, gitmesini sağlamak.

1. -ip T1-K/2

1. -maz BK-D/25

1. -miş T1-G/2, T1-G/2, T1-G/2, T1-K/10, T1-K/10

1. -tı KT-G/12, BK-K/14

1. -tım BK-D/40, T1-K/9, T2-D/2

1. -tımız KT-D/40, T2-B/7

ıd- [4] : Bitmişlik bildiren tasvir fiili.

1. -mış KT-D/6, KT-D/7, BK-D/7, BK-D/7

ıduk [6] : Kutsal.

1. KT-D/10, KT-D/23, BK-D/10, BK-D/19, BK-D/35, T2-B/3

ıduk Baş [2] : Yer (dağ) adı.

1. +da KT-D/31, BK-D/25

ıduk kut [1] : Basmıl başbuğunun unvanı.

1. BK-D/25

ıgaç [2] : Ağaç.

1. BK-G/11, T1-K/1

ıgar [3] : İtibarlı, değerli.

1. KT-D/29, KT-GD, BK-D/24

Inançu Apa Bir unvan.

Yargan [1] : 1. KT-B

Tarkan

ırak [5] : Uzak.

1. KT-G/5, KT-G/7, BK-K/4, BK-K/5

1. +da T1-B/5

Işbara Yamtar [1] : Kişi adı.

1. KT-D/33

ıt [1] : İt (yılı).

1. BK-G/10

it- [1] : Eskiden beri yapmakta olduğu bir Şeyi artık yapmaz olmak.

i. -u T1-D/2

İ iç [3] : Herhangi bir durumun, cismin veya alanın sınırları arasında bulunana bir yer, dâhil.

i. +in KT-G/12, BK-K/14

Öz i. içi taşın tut- (Kendimizi içeri (ve) dışarı(da) tutmak.)

i. T1-G/6

iç buyruk [1] : Saraydaki memur.

i. BK-G/14

içger- [2] : Tabi kılmak.

i. -tim BK-D/25, BK-D/26

içik- [9] : Tabi olmak, bağımlı olmak.

i. -di KT-D/38, BK-D/37, T1-B/2, T1-K/4

i. -diş T1-B/3

i. -dük T1-B/3

i. -igme BK-D/37

i. -miş KT-D/10, BK-D/9

iç irkin [1] : Bir unvan.

i. BK-D/28

içre [3] : İçeri, gizli

i. T1-K/10

i. İçre aşsız taşra tonsuz (İçerisi aşsız, dışarısı elbisesiz.)

i. KT-D/26, BK-D/21

içreki [4] : 1. Herhangi bir durumun, cismin veya alanın sınırları arasında bulunana bir yer, dâhil.

i. KT-G/2, BK-K/2

2. Has, saraya mahsus.

i. KT-G/12, BK-K/14

- idi** [9] : Asla, hiç.
i. KT-G/4, KT-D/3, BK-K/3, BK-D/4, T1-G/4, T1-G/4, T1-D/4, T2-G/3, T2-K/2
- idisiz** [4] : Sahipsiz.
i. KT-D/19, KT-D/20, BK-D/16, BK-D/17
- igid** [2] : Yalan.
i. KT-G/10, BK-K/8
- İgid- /igit-** [16] : Yiyecek ve içeceği sağlamak.
i. -eyin KT-D/28, BK-D/23, BK-D/35
i. -iņ BK-K/13
i. -miş KT-G/9, KT-D/23, BK-K/6, BK-D/19, BK-D/35
i. -ti KT-D/16, BK-D/14
i. -tim KT-D/29, BK-D/23, BK-D/38
i. -ü T2-K/4
i. -ür KT-GD
- ikegü** [1] : İki parça.
i. KT-K/3
- iki** [26] : Birden sonra gelen sayının adı.
i. KT-D/27, KT-D/28, KT-D/36, KT-K/2, KT-K/8, KT-K/11, BK-D/21, BK-D/22, BK-D/34, BK-D/38, BK-D/41, T1-B/4, T1-G/3, T1-G/7, T1-D/1, T2-B/5
i. +n KT-D/1, KT-D/2, BK-D/2, BK-D/4
i. +sin KT-D/38
i. bıņ (iki bin)
i. T1-D/1
i. biņ (iki bin)
i. T1-G/9
i. otuz (yirmi iki)
i. BK-D/25
i. yigirmi (on iki)
i. KT-D/28, BK-D/23

İki Ediz	[1] : Boy adı. i. BK-D/1
ikin	[1] : İkinci. i. BK-D/32
ikinti	[5] : İkinci. i. KT-D/33, KT-K/5, BK-D/30, BK-G/1, T2-B/4
il	[54] : Devlet, ülke. i. KT-G/4, KT-G/8, KT-G/10, KT-D/4, KT-D/25, BK-K/3, BK-K/6, BK-K/8, BK-K/13, BK-D/5, BK-D/21, BK-G/9, T2-D/4, T2-D/6, T2-D/6 i. +i KT-K/3 i. +ig KT-D/3, KT-D/3, KT-D/9, KT-D/15, KT-K/3, BK-D/4, BK-D/4, BK-D/8, BK-D/13, BK-D/36 i. +im KT-D/9, BK-D/8 i. +imiz KT-D/22, BK-D/18 i. +in KT-D/1, KT-D/6, KT-D/8, KT-D/20, KT-D/31, KT-D/36, KT-D/38, KT-K/6, BK-D/3, BK-D/7, BK-D/8, BK-D/17, BK-D/27, BK-D/28, BK-D/30, BK-D/34 i. +içe KT-D/23, BK-D/19, T1-B/1, T2-D/8 i. +iğin KT-D/22, BK-D/19 i. +te KT-G/3, BK-K/2
il	[20] : Doğu, doğuda. i. +gerü KT-G/2, KT-G/3, KT-D/2, KT-D/8, KT-D/12, KT-D/17, KT-D/21, KT-D/23, KT-D/28, BK-K/1, BK-K/2, BK-K/11, BK-D/3, BK-D/8, BK-D/11, BK-D/15, BK-D/17, BK-D/19, BK-D/23, BK-D/37
İlbilge Katun	[2] : Bilge Kağan'ın annesi. i. +ug KT-D/11, BK-D/10
ilig	[1] : Hükümdar.

		i. KT-K/3
ilk	[6] :	İlk, birinci. i. KT-K/4, T1-D/6 i. +i KT-D/32, BK-D/30, BK-D/32, BK-G/1
ille-	[2] :	Devlet kurmak. i. +dük KT-D/6, BK-D/7
illig	[8] :	Devleti ve ülkesi olan. i. KT-D/9, BK-D/8 i. +de KT-D/29, BK-D/24 i. +ig KT-D/15, KT-D/18, BK-D/13, BK-D/15
ilsire-	[6] :	Devletsizleşmek. i. -miş KT-D/13, BK-D/11 i. -tdimiz KT-D/18, BK-D/15 i. -tmiş KT-D/15, BK-D/13
ilt-	[6] :	1. Göndermek. i. T1-K/8 i. -dimiz T2-D/3 2. Uzaklaştırmak. i. -di KT-D/23, KT-D/23, BK-D/19, BK-D/19
ilteber	[3] :	Bir unvan. i. BK-D/37, BK-D/40 i. +ig KT-K/3
ilteberlig	[1] :	İlteberli. i. BK-D/38
İltiriş Kagan	[8] :	İlteriş Kağan, Bilge Kağan'ın babası. i. T1-B/7, T2-D/4, T2-D/4, T2-K/1, T2-K/3 i. +ıg KT-D/11, BK-D/10 i. +ka T2-G/6
in-	[3] :	Yüksekten veya yukarıdan aşağıya doğru gelmek. i. -miş BK-D/11 i. -timiz T1-K/2

- Balıkdaki tagık-, tagdaki i. in- (Şehirdeki dağa çıkmak, dağdaki (şehire) inmek.)
- i. -miş KT-D/12
- ingek** [1] : Dişi sığır.
i. T1-G/8
- ini** [20] : Küçük erkek kardeş.
i. +li... +li KT-D/6, BK-D/6
i. +ligü BK-D/33
i. +m KT-D/26, KT-D/27, KT-D/30, KT-D/30, KT-D/31, KT-K/10, KT-B, KT-B, BK-D/21, BK-D/22
i. +si KT-D/4, KT-D/5, KT-D/21, BK-D/5, BK-D/5, BK-D/18, BK-D/40
- İni İl Kagan** [2] : Küçük Kağan, Kapgan'ın oğlu.
i. T1-K/7
i. +ka T2-G/1
- iniygün** [3] : Küçük erkek kardeşler.
i. +üm KT-G/1, KT-K/11, BK-K/1
- ir-** [2] : Ulaşmak.
i. -timiz T2-G/1
i. -türü KT-D/40
- irkin** [3] : Bir unvan.
i. KT-D/34, KT-D/34
i. +i BK-D/38
- İrtiş** [4] : Irmak adı.
i. KT-D/37, BK-D/27, T1-K/11, T2-B/2
- İstemi Kagan** [2] : İstemi Kağan.
i. KT-D/1, BK-D/3
- işgiti** [3] : İpek.
i. KT-G/5, BK-K/3
i. +sin BK-K/11
- işilik** [4] : Boy beyinin eşi.
i. KT-D/7, KT-D/24, BK-D/7, BK-D/20

İşiyi Likeç	[1] : Kişi adı, Çin temsilcisi. i. KT-K/12
iş küç	[9] : İş güç. i. +ig... +üg KT-D/8, KT-D/9, KT-D/10, KT-D/30, KT-B, BK-D/8, BK-D/9, BK-D/9, T2-D/2
İt-	[33] : 1. Örgütlemek. i. -di KT-D/16, BK-D/14, BK-G/15, BK-G/15, BK-G/15 i. -dim KT-G/3, BK-K/2, BK-K/9 i. -dimiz KT-D/21, KT-D/21, BK-D/17, BK-D/18 i. -eyin KT-D/39 i. -i KT-D/1, KT-D/3, BK-K/12, BK-D/3, BK-D/4 i. -inü KT-D/10, BK-D/9, BK-D/28 i. -ip KT-D/19, BK-D/16, T2-B/8 i. -miş KT-D/13, KT-D/22, BK-K/9, BK-D/12, BK-D/18 2. Düzenlemek. i. -miş KT-D/3, KT-D/11, BK-D/4, BK-D/10
itgüçi	[3] : İnşaat ustası. i. KT-K/13, KT-K/13 i. +g KT-KD
İzgil	[2] : Boy adı. i. KT-K/3, KT-K/4
K kab-	[3] : Aynı amaç çevresinde toplanmak. k. -sar T1-G/5 k. -ışalım T1-D/3 k. -ışıp T1-D/4
kaç	[3] : Eninde sonunda. k. T1-D/3, T1-D/4, T1-K/5
Kadırgan	[5] : Kingan Dağları. k. KT-D/2, KT-D/21, BK-D/3, BK-D/17, BK-D/39

kagan

[142] : Kağan.

k. KT-G/3, KT-G/9, KT-G/9, KT-D/3, KT-D/3,
KT-D/4, KT-D/4, KT-D/5, KT-D/5, KT-D/5, KT-
D/11, KT-D/12, KT-D/14, KT-D/15, KT-D/16, KT-
D/16, KT-D/17, KT-D/17, KT-D/18, KT-D/20, KT-
D/24, KT-D/26, KT-D/27, KT-D/30, KT-D/31, KT-
D/37, KT-D/38, KT-K/3, KT-K/13, BK-K/2, BK-
K/7, BK-K/7, BK-K/9, BK-K/9, BK-K/9, BK-D/2,
BK-D/4, BK-D/4, BK-D/5, BK-D/5, BK-D/5, BK-
D/6, BK-D/6, BK-D/10, BK-D/11, BK-D/12, BK-
D/13, BK-D/14, BK-D/14, BK-D/14, BK-D/15,
BK- D/16, BK-D/17, BK-D/20, BK-D/21, BK-
D/22, BK-D/27, BK-D/35, BK-D/36, BK-G/9, BK-
G/9, BK-G/10, BK-G 15, BK-B/6, BK-B/7, T1-B/5,
T1-B/6, T1-B/7, T1-G/2, T1-D/1, T1-D/2, T1-D/3,
T1-D/4 T1-K/2

k. +garu T1-D/3, T1-K/5, T1-K/9

k. +₁ KT-D/19, KT-D/20, BK-D/16, BK-D/17, T1-
G/3, T1-D/2, T1-D/4, T1-K/5, T1-K/6, T1-K/9

k. +_{1g} KT-D/25, KT-D/25, BK-D/20, BK-D/20, T1-
G/10

k. +_{1m} KT-D/9, BK-D/9, BK-D/41, T1-G/8, T1-K/6

k. +_{1ma} T1-G/5, T1-D/1, T1-D/7

k. +_{1min} T2-D/3

k. +_{1n} KT-D/7, KT-D/35, KT-D/36, KT-D/38, BK-
D/7, BK-D/27, BK-D/27, BK-D/28, T2-B/6

k. +_{1ñ} KT-G/12

k. +_{1ña} BK-D/19, BK-D/35

k. +_{1ñda} BK-K/13

k. +_{1ñın} KT-G/9, KT-D/23, BK-K/6

k. +_{ka} KT-D/7, KT-D/8, KT-D/8, KT-D/9, KT-D/9,
KT-D/16, KT-D/32, BK-K/9, BK-D/7, BK-D/8,

		BK-D/8, BK-D/9, BK-D/9, BK-D/13, BK-D/39, BK-G/14, T1-K/4 k. +mu T1-K/11 k. +ta KT-G/11, KT-K/12, KT-K/12, KT-K/13, KT- K/13, BK-K/14, T1-K/5
kaganla-	[2] :	Kağan yapmak. k. -duk KT-D/7, BK-D/7
kağanlık	[9] :	Kağanlı, kağanı olan. k. KT-D/9, BK-D/9, T2-D/6 k. +da KT-D/29, BK-D/24 k. +ıg KT-D/15, KT-D/18, BK-D/13, BK-D/15
kagansıra-	[6] :	Kağansızlaşmak. k. -miş KT-D/13, BK-D/11 k. -tdımız KT-D/18, BK-D/15 k. -tmış KT-D/15, BK-D/13
kal-	[12] :	1. Hayatını sürdürmek, yaşamak. k. -madı T1-B/4 k. -mazun KT-D/20, BK-D/16, BK-D/17 k. -mışı KT-G/9, BK-K/7, T1-B/4 k. -taçı KT-K/9 k. -ur T1-D/2 2. Varlığını korumak, sürdürmek. k. -taçı biz T1-G/6 3. Zaman, uzaklık veya nicelik belirtilen miktarda bulunmak. k. -tı KT-D/30 k. -tım BK-D/14
kalın	[1] :	Cisimlerde uzunluk ve genişlik dışında üçüncü boyutu çok olan cisim, ince karşıtı. k. T1-G/6
kalın	[1] :	Bir kimsenin, bir tüzel kişinin mülkiyeti altında bulunan taşınır veya taşınmaz varlıkların bütünü.

- k. -ın BK-D/25
- kalısız** [3] : Eksiksiz.
k. KT-K/1, T1-K/6, T1-K/9
- kamag** [4] : Hepsi, tamamı.
k. +1 KT-D/12, KT-D/18, BK-D/11, BK-D/15
- kamşag** [1] : Kargaşa.
k. KT-K/3
- kan (I)** [3] : Kan.
k. +ım T2-D/2
k. +ıñ KT-D/24, BK-D/20
- kan (II)** [7] : Han (hükümdar).
k. T1-B/2
k. +1 T1-K/4
k. +ın T1-B/2, T1-B/2, T1-K/4
k. +ıñın T1-B/3
k. +ta T1-K/9
- kanı** [4] : Hani, nerede.
k. KT-D/9, KT-D/9, BK-D/8, BK-D/9
- kanlan-** [1] : Han sahibi olmak.
k. -tı T1-B/2
- kantan** [4] : Nereden, nasıl.
k. KT-D/23, KT-D/23, BK-D/19, BK-D/19
- kañ** [30] : Baba.
k. +1 BK-G/11
k. +ım KT-D/11, KT-D/11, KT-D/12, KT-D/14,
KT-D/15, KT-D/16, KT-D/25, KT-D/30, BK-K/8,
BK-D/1, BK-D/10, BK-D/10, BK-D/11, BK-D/12,
BK-D/13, BK-D/13, BK-D/13, BK-D/20, BK-G/10,
BK-G/13, BK-G/14, BK-G/15, BK-B/6
k. +ımız KT-D/26, BK-D/21
k. +ın KT-D/5,KT-D/21, BK-D/6, BK-D/18
- Kapgan Kağan** [4] : Kapgan Kağan, Bilge Kağan'ın amcası.

		k. T2-D/1, T2-D/1, T2-K/2, T2-K/3
kar	[3] :	Kar.
		k. +1g KT-D/35, BK-D/27, T1-K/5
kara	[3] :	Kara, siyah.
		k. BK-K/11, BK-G/12, T2-D/2
kara bodun	[2] :	Halk kitlesi.
		k. BK-D/29, BK-D/41
Karagan	[1] :	Yer adı.
		k. BK-D/37
kara kamag bodun	[2] :	Halk kitlesi. k. KT-D/8, BK-D/8
Kara Köl	[1] :	Yer adı.
		k. +te KT-K/2
Kara Kum	[1] :	Yer adı.
		k. +ug T1-B/7
Kara Türgiş	[3] :	Boy adı.
		k. KT-D/38, KT-D/39, KT-D/40
kargu	[2] :	Gözetleme kulesi.
		k. T2-K/10
		k. +g T2-D/3
karı	[1] :	Yaşlı.
		k. T2-D/6
Karluk	[7] :	Boy adı.
		k. KT-K/1, BK-D/29, BK-D/29, BK-D/29, BK-D/40, BK-D/40
		k. +ug KT-K/2
kaş	[1] :	Gözlerin üzerinde kemerli birer çizgi oluşturan kısa kıllar.
		Közi k. kaşı yablak bol- (Gözü kaşı kötü olmak.)
		k. KT-K/11
kat-	[1] :	Gece gündüz çalışmak, büyük çaba göstermek.
		k. -dımız T1-K/11

- katıgđı** [3] : Dikkatle, iyice.
k. KT-G/2, KT-K/11, BK-K/1
- katun** [5] : Kaçanın eşi.
k. KT-D/31, KT-K/9, TK/7
k. +ug KT-D/25, BK-D/21
- kazgan-** [30] : Ele geçirmek, fethetmek, kazanç sağlamak.
k. -ıp KT-D/16, KT-D/27, KT-D/30, BK-D/13, BK-D/22, BK-D/34, BK-G/10
k. -masar BK-K/13, BK-D/33, T2-D/4, T2-D/5, T2-K/1, T2-K/1
k. -mış KT-D/22, KT-D/26, BK-D/18, BK-D/22, BK-D/33
k. -tı KT-D/31
k. -tım KT-D/27, BK-D/22, BK-D/36
k. -tuk BK-D/33, T2-K/3
k. -tukın T2-D/5
k. -tukum T2-D/5
k. -u BK-K/12, BK-G/10
k. -ur men KT-D/9, BK-D/8
- keç-** [12] : Bir yeri aşmak, öbür yana ulaşmak.
k. -dim BK-GD
k. -dimiz T1-K/11
k. -e KT-G/4, KT-D/37, KT-D/39, BK-K/3, BK-D/26, BK-D/27, T1-K/1, T2-B/3, T2-B/9
k. -ıp BK-D/30
- keçigsiz** [1] : Geçitsiz
k. +in T1-K/11
- kedimlig** [1] : Zırhlı.
k. KT-D/33
- kel-** [61] : 1. Geriye dönmek.
k. -igme BK-D/31
k. -medi BK-D/41,

k. -miş KT-K/7

2. Bir yere gitmek, ulaşmak, varmak.

k. -igme T2-B/8

k. -ip KT-D/23, BK-D/19

k. -ipen KT-D/4, KT-D/23, BK-D/5

k. -ir T1-K/8

k. -mez BK-D/39, T1-K/8

k. -mişi T2-B/3

k. -teçimiz T1-G/7

k. -ti KT-D/28, KT-D/31, KT-D/37, KT-K/12, KT-K/12, KT-K/12, KT-K/13, KT-K/13, KT-K/13, BK-D/23, BK-D/25, BK-D/27, BK-D/28, BK-D/29, BK-D/32, BK-D/32, BK-D/32, BK-D/34, BK-D/35, BK-D/39, BK-D/41, BK-G/8, BK-G/11, T1-G/1, T1-G/8, T1-G/9, T1-G/10, T1-K/5, T1-K/9, T1-K/10, T2-B/5, T2-B/8, T2-G/2

k. -timiz KT-D/20, BK-D/17, BK-D/28, T1-K/4, T2-B/2, T2-B/3

k. -ür T1-K/8

3. Etkisini herhangi bir şekilde göstermek.

k. -medi T1-G/5, T1-G/5

k. -mez T1-D/5, T1-D/5

4. Akmak.

k. -ser KT-K/11, KT-K/11

kelinün [1] : Gelinler.

k. +üm KT-K/9

kelit- [1] : İletmek, bildirmek.

k. -ti T1-K/10

kelür- [14] : Gelmesini sağlamak.

k. -ir T2-D/3

k. -ti KT-K/1, KT-K/12, KT-KD, BK-G/11, BK-G/15, T2-B/1, T2-G/4

		k. -tüm KT-G/11, BK-K/14, BK-D/25
		k. -üp BK-G/11, BK-G/11, BK-G/12
Kem	[1] :	Yenisey Irmağı. k. BK-D/26
kentü	[3] :	Kendi. k. KT-D/23, KT-K/4, BK-D/19
Keñeres	[1] :	Yer adı. k. KT-D/39
Keñü Tarban	[1] :	Yer adı. k. +ka BK-D/18
Keñü Tarman	[1] :	Yer adı. k. +ka KT-D/21
kerekülüg	[1] :	Çadırılı. k. BK-D/1
kergek bol-	[5] :	Vefat etmek. k. -mış KT-D/4, BK-D/4 k. -tı KT-D/30, KT-K/10, KT-KD
kergeksiz	[2] :	Eksiksiz. k. KT-K/12, BK-G/11
kıd-	[2] :	Öldürmek. k. -maz KT-G/6, BK-K/4
kıl-	[27] :	1.Yapmak, etmek. k. -tı KT-D/16, KT-D/16, BK-D/7, BK-D/7, BK-D/14 k. -tıg BK-D/20, BK-D/20 k. -tım KT-D/29, KT-D/30, BK-K/9, BK-K/12, BK-D/24, BK-D/24, BK-G/4 k. -u BK-G/7 2. Yaratmak. k. -ıngalı T1-D/1 k. -ınmaduk KT-D/5, KT-D/5, BK-D/6, BK-D/6 k. -ınmış KT-D/1, BK-D/2

		k. -ıntım T1-B/1
		k. -ıntukda KT-D/1, BK-D/2
		Ot sub k. kıl- (Ateş (ve) su kıl-, ayırmak, düşman etmek.)
		k. -madım KT-D/27, BK-D/22
kılıçla-	[1] :	Kılıçlamak. k. -dı KT-K/5
kırgağlıg	[1] :	Saçaklı. k. BK-K/11
kırk	[3] :	Kırk. k. artukı yedi (kırk yedi) k. KT-D/15, KT-KD, BK-D/12-13
Kırkız	[22] :	Kırkız. k. KT-D/4, KT-D/14, KT-D/17, KT-D/20, KT-D/25, KT-D/35, KT-D/35, KT-D/36, KT-K/13, BK-D/5, BK-D/12, BK-D/15, BK-D/17, BK-D/20, BK-D/26, BK-D/26, BK-D/27, T1-D/3, T1-K/4 k. +da T1-K/5 k. +ıg T1-K/3 k. +ka T1-D/6
kısl	[1] :	Geçit. k. +ta BK-D/37
kış-	[7] :	Yapmak, etmek. k. -alım T1-G/4, T1-D/4 k. -ayın T1-B/5 k. -dım BK-D/25, T1-B/6 k. -dımız KT-D/32, KT-D/34
kışın	[1] :	Kışın. k. BK-G/2
kışla-	[2] :	Kışlamak, kışı geçirmek k. -dukda BK-D/31 k. -p KT-K/8

Kıtan	[16] : Kavim adı, Kıtay. k. KT-D/4, KT-D/14, KT-D/28, KT-K/11, BK-D/5, BK-D/12, BK-D/23, BK-G/2, T1-G/4, T1-G/5 k. +da BK-G/7, T1-G/7 k. +garu T1-G/2 k. +ıg T1-B/7, T1-G/3 k. +ka T2-G/5
kıyın	[1] : Ceza. k. +ıg T1-K/8
kız	[7] : Dişi çocuk. k. KT-D/7, KT-D/24, BK-D/7, BK-D/20, T2-G/4 k. +ım BK-K/9 k. +ın BK-K/10
kız-	[1] : Öfkelenmek. k. -ıp T2-B/5
kızıl	[1] : Parlak kırmızı renk. k. T2-D/2
kiçig	[5] : 1. Az. k. KT-G/3, KT-G/3, BK-K/2, BK-K/3 2. Yaş, makam, rütbe, derece bakımından daha aşağı olan kimse. k. BK-D/41
kigür-	[2] : Gelmesini sağlamak. Yablak k. kigür- (Kötülük sokmak, nifak sokmak.) k. -tüg KT-D/23, BK-D/19
kikşür-	[2] : Bir kimseyi kötü bir iş yapması için harekete geçirmek. k. -tükin KT-D/6, BK-D/6
kim	[4] : Kim. k. KT-D/22, BK-D/19 k. +ke KT-D/9, BK-D/8
kinlig	[1] : Mis kokulu.

		k. BK-K/11
kir-	[3] :	1. Dışarıdan içeriye geçmek. k. -ip KT-D/38 k. -teçi sen BK-K/14 2. Tehlikelerden kaçarak güvenilir bir yere çekilmek. k. -ti BK-D/38
kirü	[2] :	Batıda. k. KT-D/2, BK-D/3
kisre	[13] :	1. Sonra. k. KT-G/5, KT-D/4, KT-D/5, KT-D/29, KT-D/34, KT-D/39, BK-K/4, BK-K/14, BK-D/5, BK-D/5, BK-D/23, T1-B/6 2. Batıda, geride k. BK-G/13
kiş	[2] :	Samur. k. +in BK-K/11, BK-G/12
kişi	[20] :	Kişi, insan. k. KT-G/6, KT-G/7, KT-G/7, KT-G/7, KT-D/39, BK-K/4, BK-K/5, BK-K/6, BK-K/6, BK-D/28, BK-D/34, T1-G/3, T1-K/9, T2-K/2 k. +g KT-G/6, KT-G/6, BK-K/4, BK-K/4, T1-B/4 k. +ligü BK-D/41
kişi oğlu	[5] :	İnsanoğlu. k. KT-D/1, KT-K/10, BK-D/2 k. +nta KT-D/1, BK-D/3
kiyik	[1] :	Yaban hayvanı. k. T1-G/1
kod- /kot-	[3] :	1. Bir şeyi bir yere bırakmak. k. -tı BK-G/12 2. Ayrılmak, terk etmek. k. -up T1-B/2, T1-B/3

kodı	[2] : Aşağı. k. BK-D/37, T1-K/3
koduz	[1] : Kadın. k. T2-G/4
kokuluk	[1] : Kokuluk. k. BK-G/11
kon-	[13] : Kısa bir süre için bir yere yerleşmek, bir yeri yurt edinmek. k. -ayın KT-G/7, BK-K/5 k. -miş T1-G/10 k. -tı BK-D/40 k. -tukda KT-G/5, BK-K/4 k. -turmış KT-D/2, BK-D/4 k. -turtumuz KT-D/21, KT-D/21, KT-D/38, BK-D/17, BK-D/18
kon	[3] : Koyun. k. KT-D/12, KT-KD, BK-D/11
kop	[36] : Hep. k. KT-G/2, KT-G/3, KT-G/9, KT-G/9, KT-G/10, KT-D/2, KT-D/2, KT-D/2, KT-D/14, KT-D/30, KT-D/30, KT-D/34, KT-D/38, KT-K/1, KT-K/1, KT-K/10, KT-K/10, KT-KD, KT-GD, BK-K/2, BK-K/2, BK-K/7, BK-K/7, BK-K/7, BK-K/14, BK-D/3, BK-D/12, BK-D/24, BK-D/24, BK-D/28, BK-G/1, BK-G/12, T2-B/7, T2-B/1, T2-G/2 k. +un T1-G/9
Kordan	[1] : Yer adı, Hotan. k. +ta T1-G/7
korgan	[3] : Kale. k. KT-K/8, BK-D/31 k. +ka BK-D/40
Korıgu	[1] : Muhafız.

		k. BK-D/41
kork-	[2] :	Korku duymak, ürkmek, dehşete kapılmak. k. -madımız T2-B/6 k. -ür biz T2-B/4
Koşu	[1] :	Kişi adı. k. KT-K/1
Koşulgak	[1] :	Yer adı. k. +da KT-K/5
Kögmen	[8] :	Yer adı, Tannu- Ola. k. KT-D/17, KT-D/20, KT-D/35, BK-D/15, BK-D/17, BK-D/27, T1-D/6, T1-K/4
kök	[9] :	1. Mavi gök. k. KT-D/1, BK-D/2 2. Boz (sincap). k. BK-K/12, BK-G/12 3. Semavi (Türk). k. KT-D/3, BK-D/4 4. Pekiştirme enklitiği k. T1-G/9, T1-D/4, T1-K/6
Kök Öñ	[2] :	Yer adı, Ongi Irmağı. k. +üg BK-GD, T1-G/8
köl	[1] :	Göl. k. +te KT-D/34
Köl Çor	[1] :	Kişi adı. k. BK-G/13
Köl Tigin	[31] :	Kişi adı, Bilge Kağan'ın kardeşi. k. KT-D/26, KT-D/27, KT-D/30, KT-D/30, KT-D/31, KT-D/32, KT-D/34, KT-D/35, KT-D/37, KT-K/1, KT-K/2, KT-K/2, KT-K/3, KT-K/5, KT-K/5, KT-K/6, KT-K/7, KT-K/7, KT-K/8, KT-K/8, KT-K/10, KT-K/10, KT-KD, KT-KD, KT-GD, KT-B, BK-D/21, BK-D/22

- k. +ig KT-D/40, KT-B
k. +iğ KT-GB
- kölük** [1] : Yük hayvanı.
k. +in T1-G/8
- köñül** [4] : Gönül.
k. +te KT-K/11
k. +teki KT-G/12
k. +ünçe T1-G/8, T1-K/8
- kör-** [23] : 1. Göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak,
seçmek.
k. T1-K/2
k. -medük BK-K/11
k. -teçi sen BK-K/14
k. -ti BK-D/2
k. -ü KT-G/11, KT-G/12, BK-K/8, BK-K/15, T1-
K/8
k. -ügme KT-G/11, BK-K/8
k. -üp KT-G/13, BK-K/15
2. Bağlı olmak, itaat etmek
k. -miş KT-D/8, BK-D/7
k. -ti BK-D/24, KT-D/30, BK-D/39
k.-ür KT-G/2, BK-K/2, T1-B/1
k. Körür közüm k. körmez teg bilir, biligim bilmez
teg bol- (Görür gözüm görmez gibi, bilir aklım
bilmez gibi olmak.)
k. KT-K/10, KT-K/10
- kötür-** [4] : 1. Alıp başka yere götürmek.
k. -miş KT-D/11
2. Yüce duruma gelmek, yücelmek.
k. -miş KT-D/25
k. -ügme BK-D/21
Yügerü k. kötür- (Yukarı götürmek.)

		k. -ti BK-D/10
köz	[5] :	Görme organı. k. +de KT-K/11 k. +i BK-D/2 k. +ün BK-K/11 Körür k. közüm körmez teg bilir, biligim bilmez teg bol- (Görür gözüm görmez gibi, bilir aklım bilmez gibi olmak.) k. KT-K/10 k. Közi kaşı yablak bol- (Gözü kaşı kötü olmak.) k. KT-K/11
Ku	[2] :	Kişi adı. k. BK-G/8 k. +g BK-G/9 k. +nı T1-G/2
kubran-	[1] :	Bir araya getirmek, düzene sokmak. k. -ıp T1-B/4
kubrat-	[4] :	Bir araya getirmek, düzene sokmak. k. -dım KT-G/10, BK-K/7 k. -miş KT-D/12, BK-D/11
kul	[9] :	Köle. k. KT-D/7, KT-D/20, KT-D/21, KT-D/24, BK-D/7, BK-D/17, BK-D/18, BK-D/20, BK-D/36
kulad-	[2] :	Köle olmak. k. -miş KT-D/13, BK-D/11
kulkak	[2] :	Kulak. k. +ın BK-K/11, BK-G/12
kullug	[2] :	Köle sahibi, köleli. k. KT-D/21, BK-D/18
kunçuy	[5] :	Kunçuy, prenses. k. +ın BK-G/3 k. +larım KT-K/9

- k. +ug KT-D/20, BK-K/9, BK-D/17
- kuri** [19] : Batı.
k. +dın KT-B
k. +garu KT-G/2, KT-G/3, KT-D/8, KT-D/12, KT-D/17, KT-D/21, KT-D/24, BK-K/2, BK-K/3, BK-K/11, BK-D/8, BK-D/11, BK-D/15, BK-D/17, BK-D/19
k. +ya KT-K/12, T1-G/7
k. +yakı T1-G/10
- Kurıkan** [2] : Boy adı.
k. KT-D/14, BK-D/12
- kut** [5] : 1. Talih.
k. +ıña KT-D/31
k. +um KT-G/9, KT-D/29, BK-K/7, BK-D/23
2. Ruh.
k. +ı BK-D/35
- kutay** [3] : İpekli kumaş.
k. KT-G/5, BK-K/4
k. +ın BK-K/11
- kuz** [1] : Kuzey.
k. +ın T1-B/7
- kü** [2] : Haber.
k. KT-D/12, BK-D/10
- kübrüg** [1] : Davul.
k. +i BK-B/3
- kübürge** [1] : Köş.
k. +si BK-B/4
- küç** [3] : Güç, kuvvet.
k. KT-D/12, BK-D/11, BK-D/32
- Küçlüg Kagan** [1] : Kişi adı, Kırgız kağanı.
k. T1-D/3
- külüg** [2] : Ünlü.

		k. KT-D/4, BK-D/5
kümüş	[5] :	Gümüş. k. KT-G/5, KT-K/12, BK-K/3, BK-G/11, T2-G/4 k. +in KT-GB, BK-K/11
kün	[22] :	1. Güneş. k. KT-G/2, KT-G/2, KT-D/4, KT-D/8, BK-K/1, BK-K/2, BK-K/11, BK-K/11, BK-D/5, BK-D/8 2. Gün. k. KT-K/12, KT-GD, BK-G/1, BK-G/1, BK-GB, T2-B/4 3. Gündüz k. KT-G/2, BK-K/2, BK-K/11, T1-D/5, T1-K/3 k. +li... +li BK-GD
küni	[1] :	Kıskançlık. k. BK-D/30
küntüz	[4] :	Gündüz. Tün udıma-, k. küntüz olorma- (Gece uyumamak, gündüz oturmamak.) k. KT-D/27, BK-D/22, T1-G/5, T2-D/2
kün	[9] :	Cariye. k. KT-D/7, KT-D/20, KT-D/21, KT-D/24, KT-K/9, BK-D/7, BK-D/17, BK-D/18, BK-D/20
küned-	[2] :	Cariye olmak. k. -miş KT-D/13, BK-D/11
künlüg	[2] :	Cariye sahibi. k. KT-D/21, BK-D/18
küreg	[4] :	Bağlı bulunduğu yerden veya yasadan kaçan. k. T1-G/1, T1-G/2, T1-K/5, T1-K/9
küregü	[2] :	İtaatsizlik. k. +ğün KT-D/23, BK-D/19
kürlüg	[2] :	Huysuz. k. KT-D/6

	k. +in BK-D/6
küzed-	[1] : Korumak, bakmak. k. -ü KT-B
L lagzın	[1] : Domuz yılı. l. BK-G/10
Lisün	[1] : Kişi adı, Çinli general. l. BK-G/11
M Makaraç	[1] : Kişi adı, Türkiş temsilcisi. m. KT-K/13
Mançud	[1] : Kavim adı, Mançular. m. T2-G/1
maña	[5] : Ben zamirinin yönelme durumu ekli biçimi. m. KT-G/2, KT-D/30, BK-K/2, BK-D/24, BK-D/36
men	[15] : Teklik birinci kişiyi gösteren söz. m. KT-G/11, KT-D/27, BK-K/9, BK-K/12, BK-D/22, BK-D/33, BK-D/33, BK-D/34, BK-D/36, BK-G/3, BK-G/9, BK-GB m. +iñ KT-G/11, BK-K/14, BK-D/29
mu	[1] : Pekiştirme enklitiği. m. T1-G/7
N ne (I)	[5] : Niye, ne, hangi. n. KT-D/9, BK-D/9, T1-K/8, T2-D/7, T2-B/4
ne (II)	[1] : Pekiştirme enklitiği. n. T1-G/7
Nek	[1] : Kişi adı, Buhara temsilcisi General Nek. n. KT-K/12
neke	[2] : Neden, niçin. n. T2-B/3, T2-B/4
nençe	[1] : Nasıl.

- n. BK-K/9
- neş** [8] : 1. Asla.
n. KT-G/8, KT-D/26, BK-K/6, BK-D/21
2. Ne zaman olsa.
n. T1-D/3, T1-D/4, T1-K/5, T2-D/6
- neş neş** [4] : Ne kadar.
n. KT-G/11, KT-G/11, BK-K/8, BK-K/8

- O oğlan** [4] : Çocuklar, oğullar.
o. +ım KT-G/1, KT-K/11, BK-K/1
o. +ıñızda KT-GD

- oğıt** [2] : Oğullar.
o. +ı KT-D/5, BK-D/5

- oğrukat-** [1] : Bir yeri aşmak.
o. -dım T1-K/1

- ođ(u)l** [24] : Evlat, oğul, çocuk.
o. +ı KT-D/1, KT-D/5, KT-D/21, BK-D/6, BK-D/18, T2-B/9, T2-G/2, T2-G/3
o. +ım KT-D/7, KT-D/7, BK-D/7, BK-D/7, BK-D/24, BK-D/38, BK-G/3
o. +ıña KT-G/12, BK-K/15
o. +um KT-K/13, BK-G/9
o. +uma BK-K/10
o. +uç KT-D/24, KT-D/24
o. +uğun BK-D/20, BK-D/20

- Oğul Tarkan** [1] : Kişi adı, Buhara temsilcisi.
o. KT-K/12

- oğuş** [8] : Soy.
o. KT-K/7
o. +ı KT-G/6, BK-K/4
o. +ug BK-D/31
o. +um KT-G/1, BK-K/1, BK-K/13, BK-D/25

Oguz	[24] : Boy adı. o. KT-D/22, KT-D/28, KT-K/6, KT-K/7, KT-K/8, BK-D/18, BK-D/23, BK-D/32, BK-D/32, BK-D/32, BK-D/33, BK-D/34, BK-D/38, T1-G/5, T1-G/8, T1-G/9, T2-K/4 o. +da T1-G/7 o. +dının T1-G/1 o. +garu KT-K/8 o. +ı T1-D/5 o. +ka T2-G/5 o. + T1-B/7, T1-G/3
Oguz Bilge	[1] : Kişi adı, Türkişe temsilcisi. o. KT-K/13
ok (I)	[2] : Ok. o. +un KT-D/33, KT-D/36
ok (II)	[3] : Pekiştirme enklitiği. o. T2-B/7, T2-D/2, T2-D/3
okı-	[1] : Davet etmek. o. -galı BK-D/28
oksuz	[2] : Örgütsüz. o. KT-D/3, BK-D/4
ol	[46] : O, teklik üçüncü şahıs zamiri. o. KT-G/3, KT-G/7, KT-G/8, KT-G/13, KT-D/16, KT-D/21, KT-D/24, KT-D/25, KT-D/32, KT-D/32, KT-D/33, KT-D/33, KT-D/34, KT-D/36, KT-D/36, KT-D/38, KT-K/2, KT-K/4, KT-K/8, BK-K/2, BK- K/6, BK-K/6, BK-K/15, BK-D/14, BK-D/18, BK- D/20, BK-D/20, BK-D/21, BK-D/25, BK-D/27, BK-D/38, T1- G/3, T1-G/5, T1-D/3, T1-D/3, T1- D/5, T1-D/7, T1-K/3, T1-K/6, T1-K/9, T1-K/9, T- K/11 T2-B/1, T2-B/7, T2-B/7, T2-G/3
ol	[4] : -DXr (bildirme).

- o. T1-D/5, T1-D/5, T1-K/10, T1-K/10
- olgurt-** [1] : İnşa ettirmek.
- o. -dum T2-D/3
- olur-** [70] : 1. Bir iş oluncaya, biri gelinceye kadar bir yerde kalmak, durmak.
- o. T1-K/8
- o. -tumuz T1-K/8
- o. -uñ T1-K/7, T1-K/10
2. Bir yerde sürekli olarak kalmak, ikamet etmek.
- o. -sar KT-G/3, KT-G/8, BK-K/2, BK K 6
- o. -taçı sen KT-G/8, BK-K/6
- o. -up KT-G/4, KT-G/8, KT-GD, BK-K/3, BK-K/6, BK-GB
3. Tahta oturmak.
- o. -madım KT-D/26, BK-D/21
- o. -miş KT-D/1, KT-D/5, KT-D/5, BK-D/3, BK-D/6, BK-D/6
- o. -tdı KT-D/26, BK-D/21
- o. -tdum T2-D/1
- o. -tı KT-D/16, BK-D/14, T1-G/2
- o. -tukda KT-D/17, BK-D/14
- o. -tukınta BK-K/9, BK-G/13
- o. -tukum BK-D/36
- o. -tukuma KT-D/27, BK-K/9, BK-D/2, BK-D/22
- o. -tum KT-G/1, KT-G/9, KT-D/26, KT-B, BK-K/1, BK-K/7, BK-D/2, BK-D/15, BK-D/21, BK-G/9, BK-G/9
- o. -up KT-G/9, BK-K/7, BK-D/2, BK-G/9
- o. -upan KT-D/1, KT-D/16, BK-D/3, BK-D/14
- o. -galı T1-D/1
4. Hüküm sürmek.

- o. -ur KT-D/3, BK-D/4, T1-B/7, T1-G/18, T1-G/1,
T2-K/4
5. Boş durmak.
- o. -sıkım T1-G/5, T1-D/5
- Tün udıma- küntüz o. olorma- (Gece uyumamak,
gündüz oturmamak.)
- o. -dım KT-D/27, BK-D/22
- o. -tı T2-D/1-2
- on** [3] : Dokuzdan sonra gelen sayının adı.
- o. KT-K/7, T1-K/2
- o. tümen (On tümen, yüz bin)
- o. T2-B/1
- On Ok** [10] : Boy adı, Türğişler.
- o. KT-G/12, KT-D/19, KT-K/13, BK-K/15, BK-D/16, T1-D/2, T1-K/6, T1-K/9, T2-B/7, T2-B/8
- onunç** [1] : Onuncu.
- o. BK-G/10
- Oñ** [3] : Kişi adı, Çinli askeri vali.
- o. KT-D/31, KT-D/32, BK-D/25
- op** [7] : Boğa, öküz.
- o. +layu KT-D/32, KT-D/36, KT-K/2, KT-K/3, KT-K/4, KT-K/5, KT-K/5
- ordu** [2] : Karargâh.
- o. +g KT-K/8, KT-K/9
- ortu** [4] : Başlangıcı ile bitimi arasında eşit uzaklıkta olan süre.
- o. +sıñarı KT-G/2, KT-G/2, BK-K/2, BK-K/2
- oruk** [1] : Yol, dar yol.
- o. +ı T1-D/7
- ot** [4] : Ateş.
- o. Ot sub kıl- (Ateş (ve) su kıl-, ayırmak, düşman etmek.)

- o. KT-D/27, BK-D/22
o. +ça KT-D/37, BK-D/27
- otuz** [8] : Otuz.
o. KT-K/2, BK-D/28
o. artukı bir (otuz bir)
o. BK-D/28-29, BK-G/9
o. artukı sekiz (otuz sekiz)
o. BK-G/2
o. artukı dokuz (otuz dokuz)
o. BK-G/2
o. artukı dört (otuz dört)
o. BK-D/38
o. artukı üç (otuz üç)
o. BK-D/38
- Otuz Tatar** [6] : Boy adı.
o. KT-G/1, KT-D/4, KT-D/14, BK-K/1, BK-D/5, BK-D/12
- oz-** [3] : Tehlikeli veya kötü bir durumu atlatmak.
o. -a KT-K/7, BK-D/31
o. -dı BK-D/28
- Ö ö-** [6] : Aklından geçirmek.
ö. -mez sen KT-G/8, KT-G/8, BK-K/6, BK-K/6
ö. -yür KT-G/5, BK-K/4
- öd** [6] : Zaman.
ö. KT-K/10
ö. +ke KT-G/1, KT-D/21, KT-D/40, BK-D/18
ö. Ödiñe küni teg- (Gönlüne haset değmek, düşmek.)
ö. BK-D/29-30
- ödsek** [1] : Yaşlı.
ö. BK-D/34
- ödüş** [1] : Vakit.

	ö. +ke BK-GD
ög	[7] : Anne. ö. +lerim KT-K/9 ö. +üm KT-D/11, KT-D/25, KT-D/31, KT-K/9, BK-D/10, BK-D/21
ög-	[2] : Övmek, methetmek. ö. -di BK-G/15 ö. -türtüm KT-B
ögir-	[2] : Sevinmek. ö. -ti BK-D/41 ö. -ip BK-D/2
ögleş-	[2] : Danışmak. ö. -ip T1-D/3 ö. -miş T1-D/3
Ögsüz	[1] : Kişi adı. ö. KT-K/9
ögüz	[13] : Irmak. ö. KT-G/3, BK-K/3 ö. +çe BK-D/20 ö. +ke T1-G/9, T1-D/1, T1-D/2 ö. +üg KT-D/37, KT-D/39, BK-D/27, BK-D/30, T1-K/11, T2-B/2, T2-B/9
ök	[6] : Pekiştirme enklitiği. ö. T1-B/6, T1-B/7, T1-B/7, T2-G/6, T2-G/6, T2- D/2
ökün-	[4] : Pişman olmak, hayıflanmak. ö. KT-D/23, BK-D/19 ö. -üp KT-D/40, BK-D/38
öl-	[70] : Hayatı sona ermek, can vermek. ö. -geli KT-K/10 ö. -sikig KT-G/7, BK-K/5 ö. -sikiñ KT-G/6, BK-K/5

ö. -sikişin KT-G/10, BK-K/8
ö. -teçi KT-D/29, KT-K/10, BK-D/23, BK-D/31,
BK-D/33
ö. -teçiçe BK-D/2
ö. –teçi sen KT-G/8, BK-K/6
ö. -ti KT-D/19, KT-D/19, KT-D/20, KT-D/33, KT-
D/33, KT-D/33, KT-K/4, KT-K/6, KT-K/8, BK-
D/16, BK-D/16, BK-D/17, BK-D/37, T1-B/3, T1-
G/9
ö. -tüg KT-G/6, KT-G/7, BK-K/5, BK-K/6
ö. -ü KT-G/9, KT-D/27, KT-D/28, BK-K/7, BK-
D/22, BK-D/22
ö. -ügme BK-D/37
ö. -üreyin KT-D/10, BK-D/9
ö. -ürmiş KT-K/1, KT-D/40
ö. -ürteçi T1-G/3, T1-G/3, T1-D/4, T1-K/6
ö. -ürteçik T1-G/4
ö. -ürti BK-G/9, T1-B/7, T2-B/7
ö. -ürtüm BK-D/26, BK-D/27, BK-D/28, BK-D/28,
BK-D/29, BK-D/29, BK-G/1, BK-G/1, BK-G/3,
BK-G/8
ö. -ürtümüz KT-D/36, KT-D/38, KT-K/2, KT-K/7,
T1-K/4
ö. -ürüp BK-G/7
ö. -ütmiş T1-B/3

ölüg [1] : Ölü, ölmüş olan.
ö. +i KT-K/9

öntür- [1] : Zaman.
ö. -ü T1-K/11

öğdin [2] : Doğudan, doğudaki.
ö. T1-G/4, T1-K/5

öğre [7] : Doğuda, doğudaki.

		ö. KT-D/4, BK-D/5, BK-G/13, T1-B/7, T1-G/3, T1-G/7, T1-D/3
öğreki	[2]	Doğudaki, öndeki. ö. T1-G/10, T1-K/1
ör-	[1]	İsyân etmek. ö. -ti KT-B
Örpen	[1]	Yer adı. ö. +te BK-D/26
ört	[1]	Ateş, alev. ö. +çe T2-B/5
öş	[1]	Dal ve boynuz içi. ö. BK-G/11
öt-	[2]	1. Gümbürdemek. ö. -erçe BK-B/4 2. Böğürmek. ö. -ser BK-B/5
ötrü	[2]	Sonra. ö. T1-G/5, T1-G/9
ötüg	[1]	Rica. ö. +i BK-D/39
Ötüken	[15]	Ötüken Dağlarının bulunduğu yer. ö. KT-G/3, KT-G/4, KT-G/4, KT-G/8, KT-G/8, KT-D/23, BK-K/2, BK-K/3, BK-K/3, BK-K/6, BK-K/6, BK-D/19, T1-G/8, T1-G/10, T1-G/10
ötülüg	[1]	Yaşlı insan. ö. BK-D/34
ötün-	[6]	Arz etmek, rica etmek. ö. -tük T1-G/8 ö. -tüm T1-G/5, T1-G/5, T1-G/7, T1-K/1 ö. -üp T1-D/1
ötünç	[1]	Maruzat. ö. +ümün T1-G/8

- öz** [38] : Bir kimsenin benliği, kendi.
ö. BK-G/11, T1-K/10
ö. +i KT-D/3, KT-D/20, KT-D/30, KT-D/38, KT-KD, BK-D/4, BK-D/17, BK-G/11
ö. KT-G/9, KT-D/17, KT-D/27, KT-K/10, KT-K/10, BK-K/7, BK-K/9, BK-K/13, BK-D/2, BK-D/14, BK-D/14, BK-D/22, BK-D/36, BK-B/2, BK-B/7, T1-B/1, T1-B/6, T1-G/8, T1-G/10, T2-D/5, T2-D/5, T2-D/6, T2-K/1
ö. +üme BK-G/15
ö. +ümün KT-D/25, BK-D/21
ö. +üñ BK-K/14
ö. Öz içi taşın tut- (Kendimizi içeri (ve) dışarı(da) tutmak.)
ö. T1-G/6
- özlük** [2] : Kendisine ait, özel.
ö. BK-K/11, BK-G/12
- S sa-** [1] : Bir şeyin kaç tane olduğunu anlamak için bunları birer birer elden veya gözden geçirmek, sayısını bulmak.
s. -yu T2-B/7
- sab** [40] : 1.Bir düşünceyi eksiksiz olarak anlatan kelime dizisi, laf.
s. T1-G/2
s. +ı KT-G/5, BK-K/4, BK-D/39, T1-G/2, T1-K/5, T1-K/9, T2-B/1
s. +ıg KT-G/7, BK-K/6, T1-G/5, T1-K/6, T1-K/9, T1-K/11, T2-B/1
s. +ım KT-G/11, BK-K/8, BK-D/1, BK-G/13
s. +ımda KT-G/10, BK-K/8

- s. +ımın KT-G/1, KT-G/2,KT-G/12, BK-K/1, BK-K/1
- s. +ın KT-G/5, KT-G/9, BK-K/4, BK-K/7, T1-D/5
- s. +ıña KT-G/6, BK-K/5
2. Bir olay, bir olgu üzerine edinilen bilgi.
- s. T1-K/10
- s. +ıg T1-K/8, T1-K/9, T1-K/9, T2-B/7
- s. Sabımın sım- (Sözünü kırmak.)
- s. KT-G/11, BK-K/14
- saç** [1] : Baş derisini kaplayan kıllar.
s. +ın BK-G/12
- Saka** [1] : Kavim adı, Saka.
s. T2-G/1
- sakın-** [16] : Düşünmek, aklından geçirmek.
s. -ıgma BK-D/2
s. -ıñ BK-D/33
s. -matı KT-D/10, BK-D/9
s. -tım KT-K/10, KT-K/10, KT-K/11, KT-K/11,
KT-K/11, KT-K/11, T1-B/5, T1-B/6, T1-D/5, T1-D/7
s. -ur men BK-B/2, BK-B/6
- sañ-** [14] : Mızraklamak.
s. -dı KT-D/36, KT-K/2, KT-K/5, KT-K/5, KT-K/6,
KT-K/8, KT-K/9
s. -dım BK-D/26, BK-D/30, BK-D/31, BK-D/32,
BK-D/37
s. -dımız KT-K/6, T1-K/4
- sansız** [1] : Sayısız, pek çok.
s. BK-G/12
- saña** [1] : Sen zamirinin yönelme durumu.
s. T1-K/8
- sarıg** [2] : Sarı.

		s. BK-K/11, T2-G/4
sayu	[6] :	Her. s. KT-G/9, KT-G/9, KT-D/27, BK-K/7, BK-K/7, BK-D/22
Sebig Köl		Kişi adı.
İrkin	[1] :	s. BK-G/14
sebin-	[1] :	Sevinmek. s. -ip BK-D/2
sekiz	[2] :	Sekiz. s. tümen (sekiz tümen, seksen bin) s. BK-D/26 s. yigirmi (on sekiz) s. BK-D/24
Selenge	[1] :	Irmak adı, Selenge. s. BK-D/37
semiz	[2] :	Semiz. s. T1-B/5, T1-B/6
señün	[8] :	General. s. KT-K/12, KT-K/12, KT-K/13, BK-D/26, BK-G/8 s. +ke KT-D/32 s. +üg BK-G/9, T1-G/2
sı-	[4] :	1. Kurulu bir şeyi parçalayarak dağıtmak, bozmak, tahrip etmek. s. -dı T1-D/2 2. Vücut kemiklerinden birini parçalamak. s. -yu KT-D/36 Sabın s. sıma- (Sözünü kırmamak.) s. -dı KT-G/11, BK-K/14
sıgıt	[1] :	Feryat, ağlama. s. KT-K/11
sıgıtçı	[3] :	Ağlayıcı. s. KT-D/4, KT-K/11, BK-D/5

sıgta-	[3] : Üzüntü, acı, sevinç pişmanlık, aldanma vb.nin etkisiyle gözyaşı dökmek. s. -miş KT-D/4, BK-D/5 s. -p BK-B/5
sıgun	[1] : Geyik. s. BK-B/5
sıñar	[3] : Yarı. s. BK-D/32, BK-D/32 s. +ça T2-B/5
sini	[1] : Seni. s. T1-G/3
siñil	[2] : Kız kardeş. s. +im KT-D/20, BK-D/17
sir	[5] : Muzaffer. s. T1-B/3, T1-G/4, T2-K/2, T2-K/3, T2-K/4
siz	[1] : Çokluk ikinci kişi zamiri. s. +ke BK-K/13
Sogdak	[3] : Soğdak kavmi. s. KT-D/39, KT-K/12, T2-G/2
Sogud	[1] : Soğdak kavmi. s. KT-B
Soņa	[2] : Dağ adı. s. KT-D/35, BK-D/27
sök-	[10] : Geçip gitmeye engel olan zorlukları atlatmak. s. -düm T1-K/1 s. -üpen KT-D/35, BK-D/27 Başlıg yüküntür-, tizlig s. sökür- (Liderlere boyun eğdirmek, güçlülere diz çöktürmek.) s. -miş KT-D/2, KT-D/15, BK-D/3, BK-D/13 s. -tüm BK-K/10 s. -tümüz KT-D/18, BK-D/16
sözleş-	[2] : Düşünce, duygu, amaç bakımından birleşmek.

- s. -dimiz KT-D/26, BK-D/21
- sub** [5] : Su, ırmak.
s. T1-K/3
s. +ça KT-D/24
s. +ka T1-K/3
Ot s. sub kıl- (Ateş (ve) su kıl-, ayırmak, düşman etmek.)
s. KT-D/27, BK-D/22
- subsuz** [1] : Susuz.
s. BK-GD
- suk** [1] : Hırs.
s. +un BK-D/38
- sü** [56] : Asker, ordu.
s. KT-D/2, KT-D/28, KT-D/31, KT-D/39, KT-K/5, KT-K/8, KT-K/8, BK-D/3, BK-D/25, BK-D/26, BK-D/32, BK-D/32, BK-GD, BK-G/8, T1-K/1, T1-K/4, T1-K/7, T1-K/9, T1-K/11, T1-K/11, T2-B/1, T2-D/3
s. +g KT-D/32, KT-D/34, BK-D/25, BK-G/1, BK-G/8, T1-K/8
s. +müz T1-G/7, T1-D/1
s. +si KT-D/12, KT-D/37, BK-D/11, BK-D/27, BK-D/30, BK-D/32, BK-D/32, BK-D/32, BK-D/39, BK-G/1, T1-G/9, T1-K/4, T1-K/6, T1-K/9
s. +sin KT-K/6, KT-K/7, BK-D/26, BK-D/26, BK-D/28, BK-D/30, BK-D/31, BK-D/31, BK-D/34, BK-D/37, BK-G/1, T2-B/8
- sü başı** [1] : Başkomutan.
s. T1-K/7
- süçig** [6] : Tatlı.
s. KT-G/5, KT-G/5, KT-G/6, BK-K/4, BK-K/4, BK-K/5

- süle-** [52] : Ordu sevk etmek.
s. BK-D/40
s. -dim KT-G/3, KT-G/3, KT-G/4, KT-G/4, KT-D/28, BK-K/2, BK-K/3, BK-K/3, BK-K/3, BK-D/23, BK-D/24, BK-D/25, BK-D/25, BK-D/26, BK-D/26, BK-D/26, BK-D/28, BK-D/32, BK-D/33, BK-D/38, BK-D/39, BK-D/41, BK-G/2, BK-G/2, BK-G/2
s. -dimiz KT-D/17, KT-D/17, KT-D/17, KT-D/31, KT-D/35, KT-D/39, BK-D/15, BK-D/15, BK-D/15, BK-D/15, T2-B/9
s. -lim T1-D/3, T1-D/4
s. -meser T1-D/3
s. -miş KT-D/15, BK-D/13
s. -p KT-D/12, BK-D/11
s. -pen KT-D/2, BK D/3
s. -ser T1-D/6
s. -tdim T1-D/1, T2-B/8
s. -yü KT-D/8, KT-D/8, BK-D/8, BK-D/8
- sünüg** [3] : Mızrak.
s. KT-D/35, BK-D/26
s. +ün T1-K/4
- sünüglüg** [2] : Mızraklı.
s. KT-D/23, BK-D/19
- sünük** [2] : Kemik.
s. +üg BK-D/20
s. +üñ KT-D/24
- sünüş** [5] : Savaş.
s. KT-D/15, KT-D/40, BK-D/13, BK-D/34
s. +de KT-K/2
- sünüş-** [46] : Savaşmak.
s. -di T2-G/5, T2-G/5, T2-G/5

s. -düm KT-D/28, BK-D/23, BK-D/25, BK-D/26,
BK-D/26, BK-D/27, BK-D/28, BK-D/29, BK-D/30,
BK-D/30, BK-D/30, BK-D/30, BK-D/31, BK-D/34,
BK-D/37, BK-G/6

s. -dümüz KT-D/20, KT-D/31, KT-D/32, KT-D/35,
KT-D/37, KT-K/1, KT-K/2, KT-K/3, KT-K/4, KT-
K/4, KT-K/5, KT-K/6, KT-K/6, KT-K/7, BK-D/15,
BK-D/17, BK-D/28, BK-D/29, T1-G/9, T1-K/4,
T1-B/5, T1-B/6

s. -geli BK-D/32

s. -miş KT-D/15, KT-D/40, KT-K/1, BK-D/13

sür-

[3] : Bir yerden sürüp çıkarmak, kovalamak.

s. -e KT-D/23, BK-D/19

s. -tüm BK-D/8

Ş Şad

[18] : Şad, ordu komutanı.

ş. KT-G/1, KT-D/17, KT-D/27, KT-K/11, BK-K/1,
BK-D/15, BK-D/21, BK-D/22, BK-G/9, BK-G/13,
BK-G/14, T1-B/5, T1-K/7

ş. +ıg KT-D/14, BK-D/12

ş. +ın BK-D/28, T2-B/6

ş. +ra T2-B/6

Şantun

[6] : Yer adı.

ş. KT-G/3, KT-D/17, BK-K/2, BK-D/15, T1-D/1,
T1-D/2

T Tabar

[1] : Yer adı.

t. +da KT-D/38

Tabgaç

[49] : Çin milleti, devleti.

t. KT-G/4, KT-G/5, KT-G/11, KT-G/12, KT-D/4,
KT-D/6, KT-D/7, KT-D/7, KT-D/7, KT-D/8, KT-
D/9, KT-D/14, KT-D/28, KT-D/31, KT-K/12, KT-

K/13, BK-K/3, BK-K/4, BK-K/14, BK-D/5, BK-D/6, BK-D/7, BK-D/7, BK-D/7, BK-D/8, BK-D/9, BK-D/12, BK-D/23, BK-D/25, BK-D/25, BK-D/35, BK-D/39, BK-G/1, T1-B/1, T1-G/4, T1-G/5, T1-D/2, T1-K/6

t. +da BK-D/36, T1-B/2, T1-G/7

t. +garu BK-D/35, T1-G/2

t. +ıg T1-B/7, T1-G/3

t. +ka BK-D/38, T1-B/1, T1-B/2, T2-G/5

Tabgaçğı [2] : Çin'deki.

t. KT-D/7, BK-D/7

tabışgan [1] : Tavşan.

t. T1-G/1

Tadık [1] : Kişi adı.

t. +ıñ KT-D/32

tag [10] : Dağ.

t. +ça KT-D/24, BK-D/20

t. +da BK-G/8, BK-B/5

t. +dakı BK-D/10

t. +ıg T2-B/9

t. +ka BK-G/7, T2-G/3

Balıkdakı t. tagık-, t. tagdakı in- (Şehirdeki dağa çıkmak, dağdaki (şehire) inmek.)

t. KT-D/12, KT-D/12

takı [1] : Daha.

t. KT-G/13

taluy [4] : Okyanus.

t. T1-D/1, T1-D/2

t. +ka KT-G/3, BK-K/2

tam [1] : Duvar.

t. +ka KT-GD

Tamag Iduk Dağ adı.

Baş	[2] :	t. +da KT-K/1, BK-D/29
Taman		Kişi adı.
Tarkan	[1] :	t. BK-G/14
tamgaçı	[2] :	Mühürdar. t. KT-K/13, KT-K/13
tañ	[1] :	Güneş doğmadan önceki alaca karanlık. t. T1-K/11
Tañut	[2] :	Kavim adı, Tangut. t. BK-D/24, BK-D/24
tapa	[21] :	-A doğru. t. KT-D/28, KT-D/28, KT-D/28, KT-D/31, KT-D/35, KT-D/36, KT-D/39, BK-D/23, BK-D/23, B-D/23, BK-D/24, BK-D/25, BK-D/26, BK-D/26, BK-D/26, BK-D/27, BK-D/28, BK-D/32, BK-D/40, BK-G/2, BK-G/2
taplama-	[1] :	Razı gelmemek. t. -dı BK-D/35
Tarduş	[7] :	Boy adı. t. KT-D/13, KT-D/17, BK-D/12, BK-D/15, BK-G/13, T1-K/7, T2-B/6
Tarduş Inançu		Kişi adı, Kırgız.
Çor	[1] :	t. KT-K/13
tarkat	[2] :	Tarkanlar. t. KT-G/1, BK-K/1
tarkınç	[1] :	Darlık, sıkıntı. t. T1-D/5
taş	[13] :	1. Kimyasal veya fiziksel durumu değişiklikler gösteren sert ve katı madde. t. KT-G/12, KT-KD, KT-GB, BK-K/15 t. +ıg KT-G/13, BK-K/13, BK-G/15 t. +ın BK-B/7 t. +ka KT-GD

		2. Herhangi bir cisim veya alanın sınırları içinde bulunmayan yer, iç karşıtı. t. +da T1-B/4 t. +ın KT-G/12, BK-K/14 Öz içi t. taşın tut- (Kendimizi içeri (ve) dışarı(da) tutmak.) t. T1-G/6
taşık-	[9] :	1. Sefere çıkmak t. -dı T1-K/9, T1-K/9 t. -dımız KT-K/8 t. -mış BK-D/32, T1-K/6, T1-K/6 2. Başkaldırmak t. -miş KT-D/11, BK-D/10, BK-D/10
taşra	[4] :	Bir ülkenin başkenti en önemi şehirleri dışındaki yerlerin hepsi. t. KT-D/11, BK-D/10 İçre aşsız t. taşra tonsuz (İçerisi aşsız, dışarısi elbisesiz.) t. KT-D/26, BK-D/21
tat	[2] :	Yabancı kavimler. t. +ııa KT-G/12, BK-K/15
Tatabı	[11] :	Kavim adı. t. KT-D/4, KT-D/14, KT-D/28, KT-K/11, BK-D/5, BK-D/12, BK-D/23, BK-D/39, BK-G/2, BK-G/7, BK-G/8
taygun	[1] :	Delikanlı. t. +uıuzda KT-GD
tay seıün	[1] :	Orgeneral. t. BK-G/11
tebi	[1] :	Deve. t. T2-G/4
tebliğ	[2] :	Sahtekâr.

- t. +in KT-D/6, BK-D/6
- teg** [14] : Gibi, benzer.
- t. KT-D/5, KT-D/5, KT-D/12, KT-D/12, KT-D/31, BK-D/5, BK-D/6, BK-D/11, BK-D/11, T1-G/1, T1-G/1
- t. +biz T1-G/6
- Körür közüm körmez t. teg bilir, biligim bilmez t. teg bol- (Görür gözüm görmez gibi, bilir aklım bilmez gibi olmak.)
- t. KT-K/10, KT-K/10
- teg-** [27] : 1. Saldırmak, hücum etmek.
- t. T1-G/4, T1-G/4
- t. -di KT-D/32, KT-D/32, KT-D/33, KT-D/33, KT-D/36, KT-D/37, KT-K/2, KT-K/3, KT-K/4, KT-K/5, KT-K/6, KT-K/8
- t. -dimiz T2-B/4
- t. -dükde KT-D/36
- t. -dükin KT-D/34
- t. -lim T2-B/4
- t. -eyin T1-G/4
- t. -ip KT-K/5
- t. -miş KT-D/40, KT-D/40
2. Ulaşmak
- t. -medim KT-G/3, KT-G/3, BK-K/2, BK-K/3
- Ödiñe küni t. teg- (Gönlüne haset değmek, düşmek.)
- t. -dük BK-D/29-30
- tegi** [34] : Dek, kadar.
- t. KT-G/3, KT-G/3, KT-G/4, KT-G/4, KT-G/4, KT-G/6, KT-G/12, KT-D/2, KT-D/2, KT-D/8, KT-D/8, KT-D/17, KT-D/17, KT-D/17, KT-D/21, KT-D/39, BK-K/2, BK-K/3, BK-K/3, BK-K/3, BK-K/3, BK-

		K/4, BK-K/11, BK-K/15, BK-D/3, BK-D/4, BK-D/8, BK-D/8, BK-D/15, BK-D/15, BK-D/15, BK-D/18, BK-GD, T2-G/1
tegiş	[1] :	Göğüs göğüse gelme. t. +inte KT-K/5
tegre	[1] :	Bir şeyin yakını, dolayı, etraf. t. T1-G/1
teğür-	[3] :	Ulaşmasını sağlamak. t. -medi KT-D/33 t. -tük T2-G/3 t. -tüm T1-D/2
telinme-	[2] :	Delinmemek. t. -ser KT-D/22, BK-D/18
Temir		Yer adı.
Kapıg	[11] :	t. +ka KT-G/4, KT-D/2, KT-D/8, KT-D/17, KT-D/39, BK-K/3, BK-D/4, BK-D/8, BK-D/15, T2-G/1, T2-G/2
teñri	[11] :	Gök. t. KT-D/1, KT-D/22, KT-K/4, KT-GB, BK-K/10, BK-K/12, BK-D/2, BK-D/18, BK-D/29, BK-B/3 t. +de KT-GD
Teñri	[37] :	Tanrı t. KT-G/9, KT-D/11, KT-D/12, KT-D/15, KT-D/25, KT-D/25, KT-D/25, KT-D/29, KT-K/10, BK-K/7, BK-K/9, BK-D/1, BK-D/1, BK-D/10, BK-D/11, BK-D/13, BK-D/14, BK-D/21, BK-D/21, BK-D/21, BK-D/23, BK-D/32, BK-D/33, BK-D/34, BK-D/35, BK-G/13, T1-B/2, T1-B/3, T1-B/6, T1-G/9, T2-B/3, T2-B/5, T2-D/3 t. +de KT-G/1, BK-K/1 t. +si KT-D/10, BK-D/10
teñri teg	[4] :	Semavi.

	t. KT-G/1, BK-K/1, BK-D/1, BK-G/13
ter	[1] : Derinin gözeneklerinden sızan, yapışkan, renksiz, tuzlu sıvı. t. +im T2-D/2
teyey	[2] : Sincap. t. BK-K/12, BK-G/12
tez-	[6] : Görünmeden gitmek, sıvışmak. t. -er biz T2-B/3 t. -ip KT-D/34, BK-D/37, BK-D/38, BK-D/41 t. -miş T2-B/8
Tezik	[1] : Millet adı, Arap. t. T2-G/1
tıd-	[1] : Bir şeyin gerçekleşmesini önlemek. t. -a KT-K/11
tıl	[2] : Casus. t. +ıg T1-K/8, T2-B/1
tıpla-	[2] : İşitmek için kulak vermek. t. KT-G/2, BK-K/1
ti-	[64] : Söylemek, söz söylemek. t. -deçi T1-K/11 t. -di T1-B/5, T1-G/8, T1-K/6, T1-K/6, T1-K/7, T1-K/7, T1-K/7, T1-K/7, T1-K/8, T1-K/8, T1-K/8, T2-B/2, T2-B/3 t. -dim T1-B/5, T1-D/6, T1-D/6, T1-D/7, T1-K/1, T2-B/4 t. -miş KT-D/9, BK-D/8, T1-B/2, T1-B/3, T1-D/3, T1-D/3, T1-D/4, T1-D/4, T1-D/4, T1-D/5, T1-D/5, T1-K/2, T1-K/5, T1-K/6, T1-K/9, T1-K/10, T1-K/10 t. -p KT-G/7, KT-D/9, KT-K/11, BK-K/5, BK-D/9, BK-D/28, BK-D/32, BK-D/40, BK-D/41, BK-D/41

- t. -r KT-D/9, KT-D/9, KT-D/10, BK-D/8, BK-D/9,
BK-D/9, T1-G/2, T1-K/6, T1-K/9, T2-B/1
t. -r men T1-G/3, T1-G/3, T1-G/4, T1-G/5, T2-B/2
t. -ser KT-G/7, BK-K/5
- tik-** [7] : Bir cismi dik olarak durdurmak.
t. -dim KT-G/11, KT-D/25, BK-D/20
t. -e BK-G/9, BK-G/11
t. -miş KT-D/16, BK-D/13
- tile-** [1] : Bir şeyin kendisine verilmesini veya yapılmasını
söylemek, dilemek.
t. -dim T1-D/6
- timag** [2] : Bağlılık, sadakat.
t. BK-G/15, BK-G/15
- Tinsi oğlu** [3] : Dağ adı, Tinsioğlu.
t. T2-B/9, T2-G/2, T2-G/3
- tir-** [14] : 1. Toplanmak, bir araya gelmek.
t. -ilelim T1-K/9
t. -ilip KT-D/12, BK-D/11, BK-D/29, BK-D/34,
BK-D/36, BK-D/39
t. -ilmiş T1-K/4
t. -ilti T2-B/1
t. -ip KT-G/10, BK-K/8
t. -miş KT-D/12, BK-D/11
2. Güçlenip canlanmak.
t. -ilti BK-D/31
- tirgür-** [2] : Diriltmek
t. -ü KT-D/29, BK-D/23
- tirig** [2] : Sağ, hayatta.
t. +dekiçe KT-GD
t. +i KT-K/9
- tiyin** [32] : Diye

		t. KT-D/11, KT-D/11, KT-D/12, KT-D/19, KT-D/20, KT-D/25, KT-D/25, KT-D/27, KT-D/28, KT-D/39, BK-D/10, BK-D/10, BK-D/10, BK-D/16, BK-D/17, BK-D/20, BK-D/21, BK-D/22, BK-D/23, BK-D/25, BK-D/33, BK-D/35, BK-D/39, T1-B/6, T1-B/6, T1-G/10, T1-D/6, T1-D/7, T1-K/10, T2-B/4, T2-B/4, T2-B/5
tizlig	[7] :	Dizli, güçlü. Başlıg yüküntür-, t. tizlig sökür- (Liderlere boyun eğdirmek, güçlülere diz çöktürmek.) t. KT-D/2, KT-D/15, KT-D/18, BK-K/10, BK-D/3, BK-D/13, BK-D/15-16
tod-	[2] :	İsteği kalmayınca kadar yemek. t. -sar KT-G/8, BK-K/6
tog-	[4] :	Yüksek, uzak veya geçilmesi güç bir yerin öte yanına geçmek. t. -a KT-D/35, KT-D/37, BK-D/27, BK-D/27
Togla	[2] :	Tola ırmağı. t. BK-D/30 t. +da T1-G/8
togsık	[6] :	Gün doğusu. t. +da KT-D/4, KT-D/8, BK-D/5 t. +ıña BK-K/2 t. +ka KT-G/2, BK-D/8
Togu Balık	[2] :	Şehir adı. t. +da KT-K/4, BK-D/30
tok	[3] :	Açlığını gidermiş, aç karşıtı. t. KT-G/8, BK-K/6, T1-G/1
Tokar	[1] :	Kavim adı, Tohar. t. T2-G/1
tokı-	[3] :	Kılıçla vurmak. t. -dı KT-K/6

	t. -dım BK-D/31, BK-G/8
tokıt-	[6] : Yazdırmak. t. -dım KT-G/12, KT-G/13, KT-G/13, KT-G/13, BK-K/15, BK-K/15
tokuz	[4] : Dokuz. t. KT-K/6, KT-K/9 t. yigirmi (on dokuz) t. BK-G/9, BK-G/9
Tokuz Ersin	[2] : Yer adı. +ke KT-G/3, BK-K/2-3
Tokuz Oğuz	[9] : Boy adı, Oğuz. t. KT-G/2, KT-D/14, KT-K/4, BK-K/1, BK-D/1, BK-D/12, BK-D/29, BK-D/35, T1-G/2
Tokuz Tatar	[1] : Boy adı, Otuz Tatar. t. BK-D/34
tokuzunç	[1] : Dokuzuncu. t. KT-KD
tolgat-	[1] : Sıkıntı çektirmek. t. -mañ BK-K/13
tonlug	[2] : Giyimli. t. KT-D/29, BK-D/23
tonsuz	[2] : Elbisesiz. İçre aşsız taşra t. tonsuz (İçerisi aşsız, dışarısı elbisesiz.) t. KT-D/26, BK-D/21
Tona Tigiñ	[2] : Kişi adı. t. KT-K/7, BK-D/31
Toñra	[2] : Boy adı. t. KT-K/7, BK-D/31
Toñra Sem	[1] : Kişi adı. t. +ig T1-G/2
toñut	[1] : Kararsız.

	t. -miş BK-D/2
topul-	[1] : Delmek, delik açmak. t. -galı T1-G/6
topulguluk	[1] : Delmek, delme. t. T1-G/6
tor-	[2] : Bitkin olmak. t. -u KT-G/9, BK-K/7
torug	[1] : Gövdesi kızıl, ayakları ve yelesi koyu renkli olan at. t. KT-D/33
toruk	[3] : Eti, yağı az olan, sıska, cılız, insan veya hayvan. t. KT-D/39, T1-B/5, T1-B/6
tosık	[2] : Açlığını gidermiş, aç akrşıtı. t. KT-G/8, BK-K/6
Tögültün	[2] : Yer adı, ova. t. KT-G/6, BK-K/5
töküt-	[1] : Dökmek. t. -i T2-D/2
Tölis	[3] : Boy adı. t. KT-D/13, BK-D/12, BK-G/13
Töŋker	[2] : Yer adı, dağ. t. BK-G/7, BK-G/8
töpü	[2] : Yüksekliğı genellikle birkaç yüz metreyi geçmeyen, yamaçları yatık yer biçimi. t. +sinte KT-D/11, BK-D/10
Töpüt	[5] : Tibet. t. KT-D/4, KT-K/12, BK-D/5 t. +ke KT-G/3, BK-K/3
tört	[15] : Dört. t. KT-D/2, KT-D/2, KT-D/29, BK-K/9, BK-K/9, BK-K/10, BK-D/2, BK-D/3, BK-D/3, BK-D/24, BK-D/30, BK-GB t. biŋ (dört bin)

		t. KT-GB
		t. tümen (dört tümen, kırk bin)
		t. BK-G/8
		t. yigirmi (on dört)
		t. BK-D/15
törtünç	[2] :	Dördüncü.
		t. KT-K/6, BK-D/31
törü	[23] :	Yasa
		t. +de KT-D/16, BK-D/14
		t. +g KT-D/3, KT-D/16, KT-D/30, BK-D/2, BK-D/4, BK-D/13, BK-D/36
		t. +gün BK-D/19
		t. +müz KT-D/22, BK-D/18
		t. +nın KT-D/22, BK-D/19
		t. +sin KT-D/1, KT-D/8, KT-D/13, KT-D/31, BK-D/3, BK-D/8, BK-D/11
		t. +sinçe KT-D/13, BK-D/12
törü	[3] :	Tören.
		t. +n BK-K/9, BK-K/10, BK-K/10
törü-	[1] :	Yaratılmak.
		t. -miş KT-K/10
tu-	[1] :	Geçilmez durumda olan.
		t. -miş T1-D/6
Tudun Yamtar	[1] :	Kişi adı.
		t. BK-D/40
tug	[1] :	Engel.
		t. T1-K/2
Tunyukuk Boyla		Kişi adı, Bilge Tunyukuk.
Baga Tarkan	[1] :	t. BK-G/14
tut- (I)	[25] :	1. Yakalamak.
		t. -dı KT-D/32, KT-D/38, KT-K/3
		t. -dumuz T2-B/6, T2-B/7

t. -unu T1-K/1

t. -up KT-D/11, BK-D/10

2. Yönetmek

t. -a KT-G/8, KT-D/1, BK-K/6, BK-D/3

t. -dum BK-G/9

t. -mış KT-D/3, KT-D/19, BK-D/4, BK-D/16

t. -sık KT-G/4, BK-K/3

t. -sıkının KT-G/10, BK-K/8

t. -up KT-D/3, BK-D/4

Öz içi taşın t. tut- (Kendimizi içeri (ve) dışarı(da) tutmak.)

t. -mış T1-G/6

tut- (II) [2] : Ad almak.

t. -upan KT-D/7, BK-D/7

tutuk [5] : Askeri vali.

t. KT-D/31, KT-D/32, KT-K/1, BK-G/10

t. +ug KT-D/38

tutuz- [1] : Kaçan kimseyi ele geçirmek.

t. -tı KT-D/38

Tuygun Kişi adı, İlteber.

İlteber [1] : t. KT-KD

Tuygut [1] : Kiş adı.

t. KT-GB

tuy- [1] : Fark etmek.

t. -madı T2-B/3

tügünlüg [1] : Düğümlü.

t. T2-D/4

tüketi [2] : Dikkatlice.

t. KT-G/1, BK-K/1

tümen [1] : On bin.

t. BK-K/12

tün [13] : Gece.

t. KT-G/2, BK-K/2, BK-K/11, T1-G/5, T1-D/5, T1-K/3, T1-K/11, T2-B/7

t. +ke T1-K/2

t. +li... +li BK-GD

t. Tün udıma- küntüz olorma (Gece uyumamak, gündüz oturmamak.)

t. KT-D/27, BK-D/22, T2-D/1-2

Türgiş [15] : Boy adı, On Ok.

t. KT-D/18, KT-D/36, KT-D/37, KT-D/37, KT-D/38, KT-K/13, BK-K/9, BK-K/9, BK-D/16, BK-D/27, BK-D/27, BK-D/27, T1-D/4, T1-K/5, T1-K/6

Türgi Yargun [1] : Yer adı, göl.

t. KT-D/34

Türk [104] : Türk (Köktürk).

t. KT-G/1, KT-G/3, KT-G/6, KT-G/6, KT-G/7, KT-G/8, KT-G/8, KT-G/10, KT-G/10, KT-G/11, KT-D/1, KT-D/3, KT-D/6, KT-D/7, KT-D/7, KT-D/8, KT-D/10, KT-D/10, KT-D/10, KT-D/11, KT-D/13, KT-D/16, KT-D/21, KT-D/22, KT-D/22, KT-D/22, KT-D/25, KT-D/25, KT-D/27, KT-D/34, KT-K/6, KT-B, BK-K/1, BK-K/2, BK-K/5, BK-K/5, BK-K/5, BK-K/6, BK-K/6, BK-K/8, BK-K/8, BK-K/8, BK-K/13, BK-K/13, BK-K/13, BK-D/1, BK-D/1, BK-D/1, BK-D/2, BK-D/3, BK-D/4, BK-D/7, BK-D/7, BK-D/7, BK-D/8, BK-D/9, BK-D/10, BK-D/10, BK-D/11, BK-D/14, BK-D/18, BK-D/18, BK-D/19, BK-D/19, BK-D/20, BK-D/21, BK-D/22, BK-D/30, BK-D/33, BK-D/33, BK-D/33, BK-D/36, BK-D/38, BK-G/13, BK-G/13, BK-G/13, BK-G/15, BK-G/15, BK-GB, BK-GB, T1-B/1, T1-B/2, T1-B/3, T1-B/3, T1-G/2, T1-G/4, T1-G/10, T1-G/10,

T1-D/1, T1-D/1, T1-D/3, T1-D/5, T2-G/2, T2-G/6,
T2-G/6, T2-D/4, T2-D/8, T2-K/2, T2-K/3, T2-K/4

t. +üm BK-D/16

t. +üme BK-K/12, BK-G/10

t. +ümüz KT-D/18

tüş- [3] : 1. Yere devrilmek.

t. -di KT-K/4

2. İnmek.

t. -di T1-G/9

t. -eyin T1-K/6

tüşür- [1] : Mola verdirmek.

t. -tümüz T1-K/3

tüz [2] : Sözünde ve davranışlarında doğruluktan
ayrılmayan, doğru kimse.

t. KT-D/3, BK-D/4

tüzsüz [2] : Doğru olmayan kimse.

t. KT-D/6, BK-D/6

tüzül- [2] : Anlaşma yapmak.

t. -tüm KT-G/5, BK-K/3

U u [7] : Uyku.

u. +da KT-D/35, KT-D/37, BK-D/27, BK-D/27

u. +ka T1-K/3

u. +sın T1-D/2, T1-K/4

u- [5] : 1. Bir yerin, bir şeyin düzenini karıştırmak.

u. -daçı KT-D/22, BK-D/19

2. Örgütlenmek.

u. -maduk KT-D/10, BK-D/9

u. -sar T1-G/4

ubut [1] : Utanç.

u. +ı T2-B/2

uç [1] : Uç, kanat.

		u. + T2-B/5
uç-	[10] :	Vefat etmek. u. -dı KT-KD u. -dukda KT-D/30, BK-D/14 u. Uça bar- (Vefat etmek.) u. KT-D/24, BK-D/20, BK-G/10, BK-B/2 u. KT-GD u. KT-D/16, BK-D/13
uçuk	[1] :	Yırtıcı tuş. u. T1-G/1
uçuz	[2] :	Kolay. u. T1-G/6, T1-G/6
ud-	[3] :	Yetişmek, yakalamak veya bulmak amacıyla birinin arkasından gitmek, izlemek. u. -ı T2-B/6 u. -u KT-D/36, KT-K/2
Udar Sejün	[1] :	Kişi adı, General Udar. u. KT-K/12
udı-	[5] :	Uyumak. u. -sıkım T1-G/5, T1-D/5 Tün u. udıma-, күntüz olorma (Gece uyumamak, gündüz oturmamak.) u. KT-D/27, BK-D/22, T2 D 1-2
udluk	[1] :	Uyluk kemiği. u. +ın KT-D/36
udu	[2] :	Ve. u. T2-D/5, T2-D/5
uduz-	[3] :	Sevk etmek, göndermek. u. T1-G/8 u. -tum T1-G/8 u. -ugma T1-B/5
ulayu	[8] :	Özellikle.

		u. KT-G/1, KT-K/9, KT-K/11, BK-K/1, BK-G/13, BK-G/14, BK-G/14, BK-G/14
ulug	[11] :	Büyük, ulu. u. KT-D/28, KT-D/34, KT-D/34, KT-D/40, BK-K/9, BK-K/10, BK-K/10, BK-D/34, BK-G/9, T2-D/6 +1 T1-B/5
uluş	[1] :	Ülke. u. KT-K/12
uma-	[2] :	Muktedir olmamak. u. -duk KT-D/10, BK-D/9
Umay	[2] :	Kutsal ruh ve tanrıça. u. KT-D/31, T2-B/3
unama-	[1] :	Kabul etmemek. u. -ņ T1-K/11
unç	[1] :	Mümkün. u. T1-D/7
ur-	[13] :	1. Silahla yaralamak. u. -tı KT-D/33, KT-D/36, KT-D/36 2. Söz ve düşüncüyü özel işaret veya harflerle anlatmak. u. -tum KT-G/10, KT-G/11, KT-G/11, BK-K/8, BK-K/8, BK-K/8 u. -turtum KT-G/12, KT-G/12, BK-K/14 3. Savaş araç ve gereçlerini stratejik bir bölgede yerleştirmek. u. -gıl T1-K/10
urı	[4] :	Erkek çocuk. u. KT-D/7, KT-D/24, BK-D/7, BK-D/20
urugsırat-	[2] :	Varlığına son vermek, ortadan kaldırmak. u. -ayın KT-D/10, BK-D/9
Uygur	[1] :	Boy adı, Uygurlar.

		u. BK-D/37
uz	[2] :	Sanat eseri. u. +ug BK-GB
uzun	[1] :	Uzak. u. T2-D/2
Ü üç	[8] :	Üç. ü. BK-D/41, T1-D/3, T1-K/9 ü. Biç (üç bin) ü. T1-G/7 ü. otuz (yirmi üç) ü. T1-D/2 ü. tümen (üç tümen, otuz bin) ü. BK-G/8 ü. yigirmi (on üç) ü. KT-D/18, BK-D/15
üçgü	[2] :	Üçü birlikte. ü. +n T1-D/4
Üç Kurıkan	[2] :	Boy adı, Kurıkan. ü. KT-D/4, BK-D/5
Üç Oğuz	[1] :	Boy adı, Oğuz. ü. BK-D/32
üçün	[62] :	1. İçin. ü. KT-G/9, KT-G/9, KT-D/6, KT-D/6, KT-D/6, KT-D/6, KT-D/6, KT-D/12, KT-D/15, KT-D/19, KT-D/19, KT-D/24, KT-D/27, KT-D/29, KT- D/29,KT-K/4, KT-B, BK-K/7, BK-K/7, BK-K/9, BK-K/10, BK-D/6, BK-D/6, BK-D/6, BK-D/6, BK- D/7, BK-D/11, BK-D/13, BK-D/14, BK-D/16, BK- D/16, BK-D/20, BK-D/22, BK-D/23, BK-D/23, BK-D/28, BK-D/29, BK-D/30, BK-D/32, BK-D/33, BK-D/33, BK-D/34, BK-D/36, BK-G/6, BK-G/15,

		T1-B/3, T1-B/6, T2-B/5, T2-G/3, T2-G/4, T2-G/5, T2-D/5, T 2-D/5 T2-K/3
		2. Yüzünden ü. KT-G/9, KT-D/3, KT-D/23, KT-D/24, BK-K/6, BK-D/4, BK-D/19, BK-D/20
üçünç	[3] :	Üçüncü. ü. KT-D/33, KT-K/6, BK-D/30
üküş	[8] :	Çok. ü. KT-G/6, KT-G/7, BK-K/5, BK-K/6, BK-D/31, T1-B/7, T2-B/4, T2-B/5
üküş kıl-	[6] :	Çoğaltmak. ü. -tı KT-D/16, BK-D/14 ü. -tım KT-G/10, KT-D/29, BK-K/7, BK-D/24
ülüg	[2] :	Bölüm, hisse. ü. +i T1-B/4, T1-B/4
ürünj	[2] :	Ak, beyaz. ü. +üm KT-D/29, BK-D/23
üz-	[1] :	Koparmasını sağlamak. ü. -geli T1-G/6
üze	[24] :	1. Yukarıda. ü. KT-D/1, KT-D/10, KT-D/22, BK-K/10, BK- K/12, BK-D/2, BK-D/9, BK-D/18, BK-D/35, BK- B/3 2. Üzerine ü. KT-D/1, KT-D/17, KT-D/26, BK-D/2, BK-D/3, BK-D/15, BK-D/21, BK-D/21, BK-B/1, T1-G/2, T1-D/3, T1-K/1 3. Gereğince ü. KT-D/16, BK-D/14
üzgölük	[1] :	Koparmasını sağlamak. ü. T1-G/7

- Y yabgu** [4] : Bir unvan, kağandan sonraki kişi.
y. +g KT-D/14, BK-D/12
y. +sın BK-D/28, T2-B/6
- yabız** [2] : Kötü.
y. BK-D/32, BK-D/32
- yabız yablak** [2] : Perme perişan.
y. KT-D/26, BK-D/21
- yablak** [13] : Kötü, perişan, kötülük.
y. KT-G/7, KT-D/5, KT-D/5, KT-D/39, KT-K/7,
BK-K/5, BK-D/6, BK-D/30
y. +ıñın KT-D/24, BK-D/20
Közi kaşı y. yablak bol- (Gözü kaşı kötü olmak.)
y. KT-K/11
y. Yablak kigür- (Kötülük sokmak, nifak sokmak.)
y. KT-D/23, BK-D/19
- yabrit-** [1] : Perişan etmek.
y. -dım BK-D/31
- yadag** [7] : Yaya.
y. BK-D/32, BK-G/1, T1-B/4
y. + KT-D/28, KT-D/32, BK-D/22, T1-K/1
- yağı** [32] : Düşman.
y. KT-D/2, KT-D/9, KT-D/10, KT-D/14, KT-D/14,
KT-D/14, KT-D/34, KT-D/39, KT-K/1, KT-K/2,
KT-K/4, KT-K/8, BK-D/3, BK-D/9, BK-D/9, BK-
D/12, BK-D/12, BK-D/12, BK-D/26, BK-D/29,
BK-D/30, BK-D/32
y. +g KT-D/15, BK-D/13, T2-D/3, T2-D/4
y. +mız T1-G/1, T1-D/2, T1-D/2, T1-D/3
y. +sı KT-D/12, BK-D/11
- yağıcı** [1] : Komutan.
y. +sı T2-G/6
- yağısız** [2] : Düşmansız.

		y. KT-D/30, BK-D/24
yagız	[4] :	Yağız. y. KT-D/1, BK-D/2 y. + KT-K/5, KT-K/8
yaguk	[2] :	Yakın. y. KT-G/7, BK-K/5
yaguru	[4] :	Yakın, yakına. y. KT-G/5, KT-G/7, BK-K/4, BK-K/6
yagut-	[2] :	Bir şeyi kendine yakın duruma getirmek. y. -ır KT-G/5, BK-K/4
yabalaç	[1] :	Elçi. y. +ı BK-D/39
yalıj	[4] :	Üstünde bulunması gereken giysi, örtü vb. bulunmayan. y. KT-D/29, BK-D/23 y. +ın KT-D/28, BK-D/22
yalma	[1] :	Kaftan. y. +sınta KT-D/33
yan	[5] :	Yan, yön. y. T1-G/4, T1-G/4, T1-G/4, T1-K/9 y. +takı T1-K/2
yan- (I)	[8] :	1. Geri dönmek. y. -a KT-D/28, T1-K/9 y. -alım T2-B/2 y. -ıgma T2-D/3 y. -tımız T1-K/4, T1-K/5 2. Bir şeyin gerçekleşmesini önlemek. y. -turtumuz T2-G/1 y. -turu KT-K/11
yan- (II)	[8] :	Bozguna uğratmak. y. -a KT-D/23, BK-D/19, BK-D/31 y. -dım BK-D/33

		y. -dımız T1-G/9, T2-B/6
		y. -duk T1-G/9
		y. -ıp KT-D/34
yana	[8] :	Yine, tekrar.
		y. KT-D/10, KT-D/21, KT-D/38, KT-D/40, BK-D/9, BK-D/17, BK-D/22, T1-B/2
yañıl-	[13] :	Yanılmak.
		y. -ıp KT-G/10, BK-K/8, T1-K/2
		y. -sar KT-G/6, BK-K/4
		y. -taçı siz KT-G/11, BK-K/8
		y. -tı KT-D/20, BK-D/35
		y. -tıg KT-D/23, BK-D/19
		y. -tukın KT-D/19, BK-D/16
yaraklıg	[5] :	Silahlı.
		y. KT-D/23, KT-D/32, BK-D/19, T2-D/4
		y. + KT-D/32
yarama-	[1] :	Uygun olmamak.
		y. -çı T1-D/6
yarat-	[15] :	Yaratmak, oluşturmak
		y. -dı BK-G/11, BK-G/15
		y. -dım BK-K/9, BK-K/14, BK-GB
		y. -ıgma KT-K/13
		y. -ıp KT-D/19, KT-D/20, BK-D/16, BK-D/17
		y. -miş KT-D/13, BK-D/1, BK-D/12, BK-G/13
		y. -tım BK-D/2
yaratun-	[2] :	Örgütlemek.
		y. -u KT-D/10, BK-D/9
yarık	[1] :	Zırh.
		y. +ınta KT-D/23
Yarış	[2] :	Yer adı, Cungarya ovası.
		y. T1-K/9, T2-B/1
yarlıka	[14] :	Lütfetmek.

- y. -dı T1-G/9
y. -duk KT-D/15, BK-K/9, BK-K/10, BK-D/13,
BK-D/14, BK-D/23, BK-D/33, BK-D/34, T2-B/5
y. -dukın KT-G/9, BK-K/7
y. -zu KT-D/29, T2-D/3
- yaş** [23] : 1. Doğuştan veya kuruluştan beri geçen ve yıl birimi ile ölçülen zaman.
y. +da KT-D/30, BK-D/14
y. +ıma BK-D/24, BK-D/24, BK-D/25, BK-D/25,
BK-D/26, BK-D/26, BK-D/28, BK-D/29, BK-D/34,
BK-D/38, BK-G/2, BK-G/2, BK-G/7, BK-G
y. +ımka BK-D/15
y. +ıña KT-D/31, KT-D/32, KT-D/35, KT-K/1, KT-KD
2. Gözyaşı.
y. KT-K/11
- yaşa-** [3] : Belirlemek.
y. -r KT-K/10
y. -yur KT-K/2, KT-K/2
- Yaşıl Ögüz** [2] : Irmak adı, Sarırmak.
y. KT-D/17, BK-D/15
- yat-** [4] : Yatay veya yataya yakın bir duruma gelmek.
y. -dı KT-D/24, BK-D/20
y. -u KT-K/9, T1-D/2
- yay** [2] : Yaz.
y. BK-B/3
y. +ın BK-D/39
- yaz** [3] : İlkbahar.
y. +ın BK-G/2
y. +ıña KT-K/8, BK-D/31
- yazı** [8] : Ova.
y. KT-G/7, BK-K/5

		y. +da T1-K/9, T2-B/1
		y. +ka KT-G/3, KT-D/17, BK-K/2, BK-D/15
yazın-	[2]	Hata etmek. y. -tı BK-D/17 y. -tukın BK-D/16
yazukla-	[1]	Hata yapmak. y. BK-D/36
yel-	[3]	Dörtlünela gitmek. y. -türmedim T2-D/4 y. -ü T1-K/2, T1-K/3
yelme	[2]	Keşif yolu. y. T1-K/10 y. +g T2-D/2
yeme	[32]	De/da, yine. y. KT-G/10, KT-D/13, KT-D/3, KT-D/3, KT-D/5, KT-D/19, KT-K/9, BK-K/8, BK-K/13, BK-K/13, BK-K/13, BK-D/4, BK-D/4, BK-D/16, T1-G/9, T1-D/5, T1-D/5, T1-D/5, T1-D/5, T1-K/3, T1-K/3, T2-B/9, T2-G/6, T2-G/6, T2-G/6, T2-D/5, T2-D/5, T2-D/6, T2-D/6, T2-K/2, T2-K/2, T2-K/2
yet-	[1]	Yedeğe almak. y. -e T1-K/1
yığ-	[1]	Toplamak, bir araya getirmek. y. -ıp T2-B/8
yıgla-	[1]	Üzüntü, acı, sevinç vb. nin etkisiyle gözyaşı dökmek. y. -p BK-B/4
yıl	[12]	Yıl. y. KT-D/8, BK-D/7, BK-G/9, BK-G/9, BK-G/10, BK-G/10 y. +ka KT-D/36, KT-K/4, KT-KD, KT-KD, BK- D/27, BK-D/30

yılku	[5] : At sürüsü. y. +g BK-D/38 y. +sın KT-GB, BK-D/24, BK-D/39, BK-G/3
yılıpagut	[1] : Yiğitler. y. +ı BK-D/31
yılısg	[2] : Varlıklı. y. KT-D/26, BK-D/21
yımşak	[6] : Yumuşak. y. KT-G/5, KT-G/5, KT-G/6, BK-K/4, BK-K/4, BK-K/5
yıpar	[1] : Tütsü. y. +ıg BK-G/11
yırı	[14] : Kuzey. y. +dınta T1-G/4 y. +garu KT-G/2, KT-G/4, KT-D/28, BK-K/2, BK- K/3, BK-D/23 y. +ya KT-G/1, KT-D/14, BK-K/1, BK-D/12, T1- B/7, T1-G/7 y. +yakı T1-G/10
yış	[30] : Dağ. y. KT-G/3, KT-G/4, KT-G/6, KT-G/8, BK-K/2, BK-K/3, BK-K/5, BK-K/6, BK-D/19, BK-D/39, T1-D/3 y. +da KT-G/4, KT-D/35, BK-K/3, BK-D/27, T1- K/7, T1-K/8 y. +garu T1-G/8 y. +ıg KT-D/21, KT-D/35, KT-D/36, BK-D/17, BK-D/27, BK-D/27, T1-K/4, T1-K/11, T2-B/2 y. +ka KT-D/2, BK-D/3, BK-D/37
yi-	[2] : Ağızda çiğneyerek yutmak. y. -yü T1-G/1, T1-G/1
yiçe	[3] : Tekrar.

		y. KT-D/16, BK-D/14, BK-D/14
yig	[7] :	Daha iyi. y. KT-G/4, KT-D/29, BK-K/3, BK-D/24, T1-D/6, T2-B/2 y. +in BK-G/10
yigdi	[2] :	Daha iyi. y. KT-GD, BK-D/36
Yigen Silig	[1] :	Kiş adı. y. KT-D/33
yigirmi	[2] :	Yirmi. y. KT-GD, BK-D/25
yinçge	[2] :	İnce. y. T1-G/6, T1-G/6
yinçü	[4] :	Irmak adı, Seyhun. y. KT-G/3, KT-D/39, BK-K/3, T2-B/9
yir	[45] :	Yer, ülke. y. KT-G/4, KT-G/9, KT-G/9, KT-D/1, KT-D/22, KT-D/23, KT-D/27, KT-K/4, BK-K/3, BK-K/6, BK-K/7, BK-K/7, BK-K/10, BK-D/2, BK-D/18, BK-D/22, BK-D/29, T1-D/7, T1-K/2 y. +de KT-G/4, KT-D/24, BK-K/3, BK-D/20, BK- D/35, BK-D/36 y. +deki T2-D/6 y. +e BK-G/3 y. +gerü KT-G/8, BK-K/6 y. +ig T1-G/10 y. +inte T1-B/3, T1-G/4, T2-K/2 y. ++içe KT-G/4, KT-D/17, BK-K/3, BK-D/15 y. +ke KT-G/4, BK-K/3, T1-G/10, T2-G/3 y. +te KT-G/13, KT-G/13, BK-K/15, BK-K/15
Yir Bayırku	[3] :	Yer adı, Bayırku. y. KT-G/4, KT-D/34, BK-K/3

yirçi	[3] : Yol gösteren. y. T1-D/6, T1-D/7, T1-K/2
yir sub	[11] : Yer su, vatan. y. KT-D/19, KT-D/20, BK-D/16, BK-D/17, BK-D/35, T2-B/3 y. +i... +ı KT-D/10-11, BK-D/10 y. +in... +ın BK-D/35 y. +İNde...+uNda BK-K/13 y. +İNERü... +İŇARU BK-D/40
yit-	[4] : 1. Bir şeyi oluşturmak veya ortaya çıkarmak için emek harcamak. y. -ü KT-D/27, BK-D/22 2. Yorgun düşmek. y. -ü KT-D/28, BK-D/22
yiti	[21] : Yedi. y. KT-D/30, BK-D/13, BK-GD, T2-G/5 y. otuz (yirmi yedi) y. KT-K/1, BK-D/26, T2-D/1 y. +ka KT-KD, KT-KD, BK-G/10 y. yigirmi (on yedi) y. KT-D/11, BK-D/10, BK-D/24, T2-G/5 y. +ke KT-KD y. yüz (yedi yüz) y. KT-D/13, KT-D/13, BK-D/11, BK-D/11, T1-B/4, T1-B/4
yitiNç	[2] : Yedinci. y. KT-K/5, KT-KD
yitmiş	[2] : Yetmiş. y. KT-D/12, BK-D/11
yitür-	[2] : Yitirmek. y. -ü KT-D/7, BK-D/7
yog	[5] : Yoğ, cenaze töreni.

		y. KT-KD, BK-G/10, BK-G/11 y. +ınta KT-K/7, BK-D/31
yogcı	[3] :	Yas tutan. y. KT-D/4, KT-K/11, BK-D/5
yogla-	[2] :	Yas tutmak. y. -miş KT-D/4, BK-D/5
yoglat-	[1] :	Cenaze töreni yaptırmak. y. -ayın T1-K/7
yogun	[2] :	Yoğun. y. BK-G/15, T1-G/7
yogur-	[3] :	Yol, araç veya akarsu bir yerin yakınından veya içinden gitmek. y. -u BK-GD, T1-G/8, T1-K/2
yok	[43] :	Bulunmayan, mevcut olmayann. y. KT-G/3, KT-G/3, KT-G/4, KT-G/8, KT-G/10, KT-D/11, KT-D/32, KT-D/34, KT-D/39, KT-K/3, KT-K/10, BK-K/2, BK-K/2, BK-K/3, BK-K/6, BK-K/7, BK-K/13, BK-K/13, BK-D/10, BK-D/25, BK-D/28, BK-D/33, BK-D/34, BK-D/40, BK-G/4, BK-G/9, T1-B/3, T1-G/4, T1-D/1, T1-D/4, T1-K/7, T2-G/3, T2-D/5, T2-K/1, T2-K/1, T2-K/2 Atı küsi y. yok bol- (Adı sanı yok olmak.) y. KT-D/25, BK-D/25, KT-D/26, BK-D/20, BK-D/21, BK-D/22, BK-D/36
yogad-	[2] :	Yok olmak. y. -u KT-D/10, BK-D/9
yokkaru	[1] :	Yukarı doğru. y. T1-K/1
yol	[5] :	Karada insanların ve hayvanların geçmesi için açılan veya kendi kendine oluşmuş, yürümeye uygun yer. y. +ı T1-D/6

		y. +ta KT-K/9, T1-G/9
		y. +un T1-D/6, T1-D/7
yolu	[6] :	Defa. y. KT-D/15, KT-K/4, BK-D/13, BK-D/28, BK-D/30, BK-G/2
yolu-	[2] :	Baskın vermek. y. -dımız T2-B/4 y. -galı BK-D/32
Yolluğ Tigin	[6] :	Kişi adı, Bilge Kağan'ın yeğeni. y. KT-G/13, KT-GD, KT-GD, KT-GB, BK-GB, BK-GB
yolsuz	[1] :	Yolsuz. y. +un T1-K/11
yolugçı	[1] :	Baskıncı. y. BK-GD
yonaşur	[2] :	Gammazlamak. y. -tukın KT-D/6, BK-D/7
yorı-	[19] :	Adım atarak ilerlemek, gitmek. y. -dım BK-D/27 y. -dımız KT-D/37 y. -dukı T2-K/3 y. -lım T1-K/5, T1-K/11 y. -masar T1-K/5 y. -mazun T1-G/4 y. -p KT-D/35, KT-D/40, BK-D/27, BK-GD y. -pan BK-D/37 y. -sar T1-D/6, T1-D/7 y. -yur KT-G/9, KT-D/12, BK-K/7, BK-D/10, T1-G/3 2. Yürütme işini yaptırmak, yürütmesini sağlamak. y. -tdım KT-G/4, BK-K/3, T1-K/1, T1-K/11 y. -tmaz KT-G/6, BK-K/4

yotuz	[4] : Kadın. y. +ın BK-D/24, BK-D/38, BK-G/3, BK-G/4
yubul-	[1] : Kendi üzerinde dönerek hareket etmek. y. -u T1-K/2
yuş	[1] : Kayınbirader. y. +ın KT-D/32
yurt	[2] : Şehir. y. +da KT-K/9, T1-D/2
yut	[1] : Kuraklık, savaş vb. sebeplerle ürünün yetişmemesi ve bundan doğan açlık. y. BK-D/31
yuyka	[2] : Yufka. y. T1-G/6, T1-G/6
yügerü	[4] : Yukarı. y. KT-D/11, KT-GB, BK-D/2 y. Yügerü kötür- (Yukarı götürmek.) k. BK-D/10
yügür-	[4] : Akmak. y. -ti KT-D/24, BK-D/20, T2-D/2 y. -tmedim T2-D/4
yükün-	[10] : Boyun eğmek. y. -ti T1-K/4, T2-B/8, T2-G/2 Başlıg y. yüküntür-, tizlig sökür- (Liderlere boyun eğdirmek, güçlülere diz çöktürmek.) y. -miş KT-D/2, KT-D/15, BK-D/3, BK-D/13 y. -tüm BK-K/10 y. -tümüz KT-D/18, BK-D/16
yüz	[3] : 1. Yüz, çehre. y. +içe KT-D/33 2. Sayı y. KT-D/33 y. +çe BK-D/37

yüzüt-

[1] : Kol, bacak, yüzgeç vb. organların özel hareketleriyle su yüzeyinde veya su içinde ilerlemek.

y. -i K-D/30

SONUÇ

Köktürk yazıtlarının hem Türk hem de dünya yazınındaki öneminden dolayı şimdiye kadar birçok yerli ve yabancı bilim adamı tarafından bu alanla ilgili birçok kitap, makale yazılmış, sayısız çalışma yapılmış ve halen de yapılmaktadır. Birçok yazar, onları yeniden ve farklı bakış açılarıyla incelemeye çalışmıştır. Bunların en önemlilerinden biri de Köktürk yazıtlarına zamanın büyük çoğunluğunu veren araştırmacı, yazar Ahmet Bican Ercilasun ve *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları* adlı eseridir. Eser, 757 sayfadan oluşmaktadır. Köktürklerin yaşamlarını, gelenek ve göreneklerini, onların diğer devletlerle olan ekonomik, siyasi gibi konuları detaylıca anlatan hacimli bir eserdir. Kitabın hem konuyu ele alıştaki yöntemi hem de sözlük kısmının yalın ve açık olması bizim de bu çalışmada kitabı temel almamızda etkili olmuştur.

Çalışmanın sözlük kısmında madde başı olarak yaklaşık 950 sözcük incelenmiştir. Sözcüklerin çoğu A, B, K, T, Y harfleriyle başlamaktadır. Sözlük kısmında A ile 100, B ile 125, K ile 157, T ile 142, Y ile de yaklaşık 112 madde başı kelime bulunmaktadır. Madde başı olarak en az kelime ise L, M, Ş harfleriyle başlamaktadır. L ile 2, M ile 5, Ş ile de 2 sözcük bulunmaktadır.

Köktürk yazıtlarında kullanılan sözcük ve söz öbeklerinin yaklaşık 252 kelimesi fiillerden oluşmaktadır. Bu da madde başı olarak kullanılan sözcüklerin yaklaşık yüzde yirmi altısını oluşturmaktadır. Fiillerin bir dilde çok kullanılması veya farklı alanlarla ilgili yoğun olarak yer almaları o dilin zenginliğinin en önemli göstergelerden biridir.

Yazıtlarda Köktürklerin çevre halklarla ekonomik, siyasi ve askeri olarak en çok Çin'le ilişkilerinin olduğunu görmekteyiz. Bu sözcük, Tabgaç (Çin) olarak ifade edilmektedir. Tabgaç kelimesi yazıtlarda 49 defa geçmektedir. Bunun dışında Kırkız (Kırgız) 22, Türgiş 15, Karluk 7, Uygur sözcüğü ise 1 kez geçmektedir. Bu da Köktürklerin farklı halklarla askeri, siyasi, ekonomi gibi konularda dönemin ilişkilerinin yoğunluğu bakımından farklılığı göstermektedir.

Köktürklerin yazıtlara yansıyan yaşam ipuçlarına baktığımızda Türklerin o zamandan beri örgütlenmeye, birlikte bir yaşam içinde olmaya önem verdikleri; halk,

ordu, geçinme, bağımsızlık, gelenek-görenek gibi kavramları önemsedikleri görölmektedir. Örneğın; törü (yasa) 23, hep (hep) 36, sü (ordu) 56, bodun (halk) 235 kez yazıtların farklı noktalarında geçmeleri bunun en önemli kanıtını oluşturmaktadır.

Köktürklerin yaşam mücadelelerine, gitmek istedikleri coğrafyaya baktığımızda bunun en çok batı tarafı olduğunu görmekteyiz. Yazıtlarda yön olarak en çok ifade edilen kavramın kurı (batı) kelimesinin olması ve yazıtlarda 19 defa geçmesi bu özelliğı desteklemektedir. Ayrıca biri (güney) kelimesinin 18 defa geçmesi, bu bölgenin de Köktürkler ve yaşamları için uygun koşulları taşıdığını göstermektedir.

Sonuç olarak dil; bir milletin, halkın temelini sağlamlaştıran en güçlü unsurlardan biridir. Bireyi, toplumu geçmişıyle kopmasına engel olan ve geçmişle gelecek arasında köprü vazifesi gören yine dildir. Yani her yönü ile bir halkın kültürünü yansıtan berrak bir aynadır. Bu aynaya bakıp o kültürden farklı farklı anlamlar çıkarmaya çalışmak da bilimle uğraşan bireylerin yegâne amaçlarından birisini oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Akar, A. (2018). *Türk dili tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Aksan, D. (1974), Eş Anlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eksikliğinin Saptanmasında Eş Anlamlılardan Yararlanma. *Türkoloji Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1.

Aksan, D. (1989). Türk Anlam Bilimine Giriş-Anlam Değişimleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1965. Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 167-184.

Aksan, D. (1998). “Türklerde Sözlükçülük, Bugün Türkiye’de Sözlük”, *Kebikeç*, (6), 115-118.

Aksan, D. (2006). *Anlambilim, anlambilim konuları ve Türkçenin anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınevi.

Aksan, D. (2015), *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*, Ankara: TDK Yayınları

Aksan, D. (2019). *En eski Türkçenin izinden*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Alyılmaz, C. (2000). Bilge Tonyukuk Yazıtları Üzerine Birkaç Düzeltme. *Türk Dilleri Araştırmaları*. Sayı 10, s. 103-112.

Arslan Erol, H. (2002). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri* (Doktora tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Çanakkale.

Aslan, E. (2017). Sözlükbilimsel İnceleme Yöntemi: Eser-i Şevket Örneği. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(30), 35-70.

Ataklı Saçak, F. (2020). Rusçada zıt anlamlı sözcüklerin anlamsal açıdan sınıflandırılması. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (21), 850-868.

Aydın, E. (2017). *Orhon yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Barut, E. , Odacıoğlu, M. C. (2018). Anlambilim Teorilerindeki Temel ve Yan Anlam Kavramları ve Anlambilim Çeviri Bilim İlişkisi. *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl, 11, Sayı, 13, s. 927-944.

Baskın, S. (2014). Türkiye ve Dünyada Sözlük Bilimi: Tanımı, Kapsamı ve Diğer Bilimlerle İlişkisi. *International Journal of Language Academy*, 2(4), 445-457.

Batur, Z. ve Yıldırım, G. (2013). Orhun yazıtlarında anlama ve anlatma becerileri. *Turkish Studies*. 8(4), s. 313-333.

Böler, T. (2006). Türkçe Sözlük (TDK) ile Örnekleriyle Türkçe Sözlük'ü (MEB) Karşılaştırma Denemesi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1, s. 101-118.

Büker, M. ve Zeytinkaya, D. (2013). Eş anlamlı ve zıt anlamlı kelime öğretiminin dil edinimindeki yeri ve önemi. *Turkish Studies*, 8(10), 185-191.

Caferoğlu, A. (2015). *Türk dil tarihi*. Ankara: Altınordu Yayınları.

Cinol, G. (1970). Dizin Türleri. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 20 (3), 141-146.

Çetin, M. Yiğit, M. ve Karlı, E. (2011). Dilde Anlam ve Bağlam. 1st International Conference on Foreign Language Teaching and Applied Linguistics, May 5-7, 1368-1372. Sarajevo.

Çiçekli, G. (2017). Eski Türkçenin Sözvarlığında “deyimler” üzerine. *International Congress on Afro - Eurasian Research II – April,17-20, 2017/Malaga*

Demirci, K. (2017). *Türkoloji için dilbilim konular kavramlar teoriler*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Dilaçar, A. (1968). *Dil, diller ve dilcilik*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Doğan, A. T. (2018). Tarihi Metinler Üzerine Yapılan Çalışmalarda Bağlamlı Sözlük ve İşlevsel Dizinin Önemi: Türk Dili Üzerine Yapılmış Bazı Çalışmalardan Örneklerle. *Yeni Türkiye dergisi*, 24(99), s. 470-480.

Doğan, A. T. (2021). *Türkiye Türkçesinde edatlar*. İstanbul: Kriter Yayınevi.

Durmuş, İ. (2007). Arkeolojik Kalıntı, Buluntu ve Yazılı Belgelere Göre Köl Tigin-Bilge Kağan Anıtlıkları ve Bu Anıtlıklardaki Türk Kültür Unsurları, *Gazi Türkiyat*, Sayı 1, s. 35-58.

Dursunoğlu, H. (2011). Cumhuriyet Döneminde Yapılan Sözlük Çalışmaları ve Türkçe Sözlükler Üzerine Bir Kaynakça Denemesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 31, Aralık, 2011 s. 255-272.

Er, M. (2019). *Orhun Abidelerindeki Kelimelerin Ses ve Anlam Bakımından Özbek Türkçesi ile Karşılaştırılması* (yüksek lisans tezi). Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kırıkkale.

Ercilasun, A. B. (2016). *Türk kağanlığı ve Türk bengu taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2018). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dil tarihi*. Ankara: Akçağ yayınları.

Ergin, M. (2019). *Orhun abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.

Göçer, A. (2015). Türkçe Dersi Metin İşleme Sürecinde Bağlam Temelli Sözcük Öğretimi ve Etkin Sözcük Dağarcığı Oluşturmadaki İşlevi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 3(1), 48-63.

Guiraud, P. (1999). *Anlambilim*. Çev. Berke Vardar. İstanbul: Multilingual Yayınları.

Gültekin, V. (2020). Konu Otorite Dizini Nedir? Nasıl Oluşturulur? *Türk Kütüphaneciliği*, 34(1), 46-64.

Hartmann, R.R.K. and Gregory James. (1998). *Dictionary of lexicography*. London/New York: Routledge.

Hazar, M. (2013). Türkiye Türkçesindeki Anlam Bilimi Bibliyografyası. *TÜRÜK, Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1, Sayı 2, s. 137-173.

İlhan, N. (2009). Sözlük Hazırlama İlkeleri, Çeşitleri ve Özellikleri. *Turkish Studies*, 4/4 Summer, s. 534-554.

Jackson, H. (2016). *Sözlükbilime giriş*. Çev. Mehmet Gürlek-Ellen Patat. İstanbul: Kesit Yayınları

Kaçar, I. (2013). Orhun Yazıtları Üzerine Türkiye’de Yapılmış Yayınların Açıklamalı Kaynakçası (yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk milli kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kahraman, M. (2016). Sözlük Bilim Kuram, İlke ve Yöntemler Üzerine. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 8, s. 3288-3312.

Karadüz, A. (2009). Sözlük, Sözcük Anlamı ve Öğrenme Üzerine. *Turkish Studies*, 4 (4), s. 636-649.

Keklik, S. (2012). Karşıt Anlamalı Kelimelerin Altı-On Bir Yaş Arası Öğrenciler Tarafından Kavranma Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(6), s. 70-86.

Korkmaz, Z. (1992), *Gramer terimleri sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

Ölmez, M. (2017). *Köktürkçe ve eski Uygurca dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Özavşar, R. (2017). Tarama Sözlüğü ve Türkçe Sözlüğe Göre Anlam Genişlemesine Uğramış Kelimeler. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*. 3(6), 101-124.

Özcan, M. F. (2019). Orhun Yazıtlarındaki atasözü ve deyimlerin günümüzdeki karşılıklarına yönelik inceleme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (16), 98-105.

Özden, H. İ. (2014). Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık ve Örtmece (Tabu) Kelimelerinin Eş Anlamlılık İçindeki Yeri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 16 (Özel Sayı 1), s. 160-165.

Sarı, M. (2011), Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık İle İlgili Bazı Sorunlar, *Turkish Studies*, vol. 6/1 winter 2011, s. 533-538.

Sav, B. (2003). Anlam Değişmeleri Üzerine Artzamanlı Bir İnceleme. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 23(1), 147-166.

Sertkaya, O. F. (1986). Bilge Tonyukuk'un Abidelerinin Tarihlendirilmesi Üzerine. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt 24, s. 347-362.

Somuncu, M. (2020). Ötüken Türkçe Sözlük'ün Sözlükbilimi Yöntemlerine Göre İncelenmesi. *Kesit Akademi Dergisi*, 6 (24), 204-223.

Soydan, S. (2018). Klasik öncesi ve klasik dönem Çağatay Türkçesinin bazı eserlerinde zıt anlamlı kelimelerin kullanımı. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, Sayı, 13, s. 276-291.*

Sterkenburg, P. (2003). *A Practical guide to lexicography.* John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.

Taşgıl, A. (2003). *Göktürkler I.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Tekin, T. (1994). *Tunyukuk yazıtı.* Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 5 s. VII.

Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri.* İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9 s. 22.

Tekin, T. (2019). *Orhon yazıtları.* Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Toklu, O. (2015). *Dilbilime giriş.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Türk, O. (2020). Orhon Yazıtlarında Kişi Adı ve Unvan Üzerine. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Sayı 48, s. 261-273.*

Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe sözlük.* Ankara: TDK Yayınları.

Üçok, N. (2004). *Genel dilbilim (lengüistik).* İstanbul: Multilingual Yayınları.

Vardar, B. (2007). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

Yaman, H. ve Akkaya, D. (2012). Dil Biliminin Kelime Öğretimine Açılan Kapısı: Bağlam Türleri. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Turkish Studies*. 7(3), 2599-2610.

